

Stela Mătiuț

De la Crisius la Chișineu-Criș
Contribuții monografice

Această lucrare a fost tipărită cu sprijinul europarlamentarului Iosif Matula și a grupului PPE din Parlamentul European.

Editor: Ioan Matiuț

Tehnoredactor: Călin Chendea

© Editura MIRADOR

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MĂTIUȚ, STELA

De la Crisius la Chișineu-Criș : contribuții monografice / Stela Mătiuț ; ed.: Ioan Matiuț. - Arad : Mirador, 2012

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-164-113-3

I. Matiuț, Ioan (ed.)

908(498 Chișineu-Criș)

Editura *MIRADOR*
acreditată CNCSIS cod 339

ISBN 978-973-164-113-3

Stela Mătiuț

De la Crisius la Chișineu-Criș

Contribuții monografice

ediție îngrijită de prof. Iosif Matula

Arad
2012

MOTTO:

„Pământuri scăldate de Mureș și Crișuri,
zidite de arhitectura vremii, presărate
cu doine și datini nemuritoare din „Țara
Zărandului”, pământuri ale strămoșilor,
moșilor, părinților și în viitor ale copiilor
noștri... pământuri.”

„Un popor are dreptul asupra
unui pământ numai în
cazul când dăinuirea lui
nu a fost niciodată întreruptă”

N. Iorga

CUVÂNT ÎNAINTE

„Un popor care nu își cunoaște istoria
este ca un copil care nu își cunoaște părinții.”

Nicolae Iorga

În anii liceului, mi-au ajuns în față, pentru prima dată, preocupările doamnei profesoare Stela Mătiuț pentru istoricul localității noastre. Era vremea când, ca orice elev, îmi puneam multe întrebări despre istoria lumii, a României dar și a locurilor în care trăiam.

Era perioada când citeam primele pagini monografice despre oraș ale doamnei profesoare Mătiuț, momentele când urmăream cu sufletul la gură săpăturile arheologice în albia Crișului-Alb, coordonate de profesorul de istorie Gheorghe Popa.

Tot atunci, în anul 1974, aflam o sumedenie de lucruri interesante despre istoricul școlii din Chișineu-Criș, prezentate de cei doi profesori de istorie, Gheorghe Popa și Petru Miron.

De-a lungul anilor am constatat că aceste preocupări ale doamnei profesor Stela Mătiuț au continuat. Dovedeau fără echivoc pasiunea dascălului, a istoricului și, în același timp, a omului dornic de a lăsa ceva în urmă.

Am simțit apoi, ca și coleg cu doamna profesoară, dragostea și pasiunea dumneaei pentru locurile natale, pentru tradițiile și obiceiurile locuitorilor de pe aceste meleaguri, pentru tot ce înseamnă Chișineu-Criș. Am perceput, însă, și amărăciunea că aceste eforturi nu puteau fi materializate și regretul tot mai mare pe măsura trecerii anilor.

Ajuns la Bruxelles, în marea familie a Partidului Popular European, am constatat importanța pe care o dă continentul nostru comunităților locale, specificului și obiceiurilor fiecărui loc în parte, în ciuda paradoxului integrării comunitare. A-i pune pe oameni în inima Europei a devenit o valoare fundamentală, la fel cum respectul față de înaintași - cei care au construit Uniunea - se distinge la fiecare pas.

Din aceste motive, dar și din considerație pentru întreaga viață de dascăl dedicată nu numai copiilor, dar și urbei noastre, am decis să sprijin apariția

monografiei oraşului Chişineu-Criş. În semn de respect pentru dascălul Stela Mătiuţ, pentru formatorii de oameni din oraşul nostru, uitaţi mai mult sau mai puţin.

Cred cu tărie că cei care ne vor urma, dacă vor dori vreodată, trebuie să-şi cunoască trecutul şi să găsească un răspuns sincer la întrebările dintâi: cine suntem, de unde venim şi ce am fost...

Iosif Matula

europarlamentar

Grupul Partidului Popular European

PREFAȚĂ

Lucrarea de față a fost realizată de noi, după o îndelungată perioadă de timp, de meditație și mai ales de muncă, determinată de dorința de a lăsa locuitorilor orașului Chișineu-Criș, un crâmpiei de istorie. Din moși strămoși, având rădăcini adânc înfipte în acest pământ, ne-am silit ca datori față de noi și de locuitorii acestei așezări, să ne aplecăm mai aproape asupra trecutului său istoric, asupra trecutului și viitorului ei. Încă din anii de facultate, iar apoi în mod concret, am aflat că această așezare de la frontiera de vest a României ascunde în straturile ei arheologice urme de istorie românească.

Izvoarele istorice atestă că această localitate a apărut „în zorii istoriei” ca făcând parte din cultura Tisa și Otomani, iar mai târziu civilizația daco-geților și ocupația romană s-a reflectat asupra ei. Săpăturile arheologice au scos la iveală în malul Crișului Alb, în zona localității, unelte, vase de lut, roți pline de piatră, greutăți de lut, specifice epocii neolitice și mai târziu ale epocii bronzului.

Continuitatea locuitorilor din această așezare pentru secolele următoare este subliniată în izvoarele evului mediu printre localitățile care aparțineau formațiunilor politice ale lui Menumorut (sec. al IX-lea - al XI-lea) și printre așezările din Transilvania atestate în documente între anii 1075-1400.

Acest trecut pe care îl cunoaștem în linii mari, ne-a determinat să ne aplecăm mai aproape asupra izvoarelor istorice, a mărturiilor de orice fel, care ar fi putut să ne ofere o imagine completă vieții materiale și spirituale din această localitate.

Am căutat și am găsit cele câteva pagini monografice, pe care cu ani în urmă, câțiva intelectuali inimoși, au încercat să le facă. Poate că toate cele menționate mai sus și ceva legat de sufletul nostru, ne-a determinat să ne apucăm de treabă și să ajungem în final la realizarea acestei monografii, care să reflecte locuirea neîntreruptă a românilor și în acest colțișor de țară.

Un alt factor care ne-a îndemnat să întocmim această lucrare, au fost locuitorii, pentru a-și cunoaște trecutul pe aceste meleaguri.

Ca modalitate de lucru, am pornit de la întocmirea planului de muncă, stabilirea obiectivelor de îndeplinit prin această monografie, a direcțiilor de acțiune pe care trebuie să le parcurgem.

La Arhivele Statului Arad am venit în contact cu o serie de lucrări în limba română și maghiară care fac referiri la istoria județului Arad. De un

real folos ne-a fost lucrarea lui S. Marki: „*Arad varmegye es Arad*” (Monografia jud. Arad), tradusă de un colectiv format din istorici și muzeografi din județul Arad, cu ocazia elaborării lucrării „*Aradul-permanență în istoria patriei*”, 1978, în care localitatea Chișineu-Criș este prezentă pe un număr însemnat de pagini, reprezentând diferite epoci istorice. Autorul surprinde, bazându-se pe documente istorice, existența de veacuri a românilor din acest județ pe teritoriul localității Chișineu-Criș și este nevoit să recunoască un fapt incontestabil, că ei, românii „au fost aici”. Cu atât mai mult când astăzi unii istorici caută să falsifice adevărul istoric și să nege faptul că acest popor ar fi avut existența sa milenară pe aceste locuri.

În documentare ne-am folosit de o altă lucrare istorică importantă, care face excurs istoric de la începuturi și până în anul 1752 și anume lucrarea lui Ghe. Ciuhandru „*Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*”, care îmbogățită cu ilustrații și hărți aduce informații bogate pentru istoria jud. Arad și istoria acestei localități.

Lucrările prof. I.H. Crișan, Eugen Glück, M. Barbu, E. Ivanof, V. Popeangă publicate în colecția istorică „*Ziridava*”, au căutat să facă lumină pentru diferite etape istorice care vizează județul Arad.

Studiind în condițiile actuale, cu toate mijloacele care ne-au stat la dispoziție, am căutat să surprindem tot ce s-a mai putut păstra în limbă, port, obiceiuri și tot ceea ce este legat de viața materială și spirituală a unei așezări. Am realizat schițe de case bi și tricamerale, precum și poze, privind: casa, mobilierul, portul, scotocind prin lăzile de zestre ale femeilor în vârstă.

Am căutat să înțelegem mentalitatea, spiritul de solidaritate și mândria de a exista aici.

Concluzia finală este aceea, că acești oameni receptivi la cultură, care-și iubesc și îngrijesc orașul, cu toate greutățile prin care au trecut, merită să-și cunoască trecutul și în același timp să transmită generațiilor următoare idealul lor.

Prin modesta noastră contribuție la întocmirea acestei lucrări, am încercat să aducem cele mai importante aspecte legate de istoria și civilizația milenară a acestei localități de pe valea inferioară a Crișului Alb, să integrăm istoria lor în istoria națională și să găsim o modestă moștenire culturală a acestor minunați locuitori din rândul cărora am izvorât și noi.

Felul în care am conceput și reușit de a prelucra și înfățișa materialul utilizat, rămâne la aprecierea celor competenți în materie de asemenea cercetări. Fie primită lucrarea de față și ca un început de realizare a unui gând, drag și scump sufletului meu. Dedic această lucrare concitadinilor mei și nu în ultimul rând copiilor și nepoților mei (Mihăiță și Iulia).

Autoarea

CAPITOLUL I

Condițiile fizico-geografice

Așezat pe cursul inferior al Crișului Alb, orașul își trage indisolubil numele de la acest râu, care își are obârșia din Zona Bradului. Cu o lungime de 238 km, străbate principala zonă auriferă a țării, unde apele lui au folosit de milenii la spălarea minereului (de unde culoarea albicioasă). În câmpie ajunge cu un debit de $21.4 \text{ m}^3/\text{s}$ și se desparte în brațe cu ape ezitante ce au trebuit să fie canalizate.

Numele de Crișul Alb a fost dat de localnici și este pomenit încă din sec. al VI-lea, în scrierile gotului Jardanes, sub numele latinizat de Grisia și sub forma grecizată de Kirsos. În documentele Cancelariei maghiare din 1202-1203 apare sub numele de Crys, Crisius. Crișul Alb este socotit drept „izvor al celor trei Crișuri”. El coboară de la altitudinea de 1115 m până la cea de 90 m, în localitatea Vărfand.

Harta județului Arad

Schița orașului Chișineu-Criș

Orașul Chișineu-Criș se numără printre cele mai vechi așezări din vestul României, unde s-a dezvoltat de o parte și de alta a Crișului Alb, la o distanță de 42 km de municipiul Arad și la 74 km de municipiul Oradea. Localitatea este cuprinsă între următoarele coordonate geografice: 46° 32' 3" latitudine nordică și 21° 38' longitudine estică. Câmpia din jurul orașului reprezintă o zonă de tampon între Crișuri și Țara Zărandului. Localitatea, parte integrantă din România și din Europa de Est este și o zonă de legătură cu Europa Centrală.

Teritoriul administrativ al oraşului este mărginit la Est de teritoriul comunei Sinteia Mare (având ca sate aparţinătoare Țipari și Adea) și Zărand (cu satul aparținător Cintei), la Vest comuna Socodor, la Sud comuna Șimand, iar la Nord comuna Zerind. Orașul are legături economice cu toate aceste așezări. Orașul este străbătut de șoseaua națională Oradea-Arad, care se bifurcă după trecerea podului de peste Crișul Alb făcând legătura și cu localitatea de graniță Vârșand. În partea de Est se află stația CFR care este traversată de calea ferată ce face legătura între cele mai importante orașe din Vestul țării, Timișoara-Arad-Oradea. Înainte de intrarea în oraș, calea ferată se bifurcă în partea de Sud-Vest și trece prin stația CFR Pădureni care face legătura cu localitatea Grăniceri.

Prezența Crișului Alb în inima orașului, explică existența unor materiale de construcții (cum ar fi nisip sau balast), precum și posibilitatea practicării unor culturi irigate de mare randament pe suprafețe întinse de teren agricol. Digurile de protecție înălțate de-a lungul Crișului Alb împiedică scurgerea apelor provenite din precipitații în albia râului. Câmpia prezintă o suprafață slab undulată, acoperită parțial de depunerile leossoide remanente. Suprafețele mari sunt înmlăștinate ocupând cursul unor văi părăsite. Fenomenul de înmlăștinare este frecvent și în zona de tasare a aluviunilor recente (Nord, Nord-Vest).

Datele de foraj arată că regiunea s-a caracterizat printr-o pronunțată subsidență în cursul Cuaternalului. Câmpia în sectorul orașului seamănă cu un plan înclinat de la Sud-Est spre Nord-Vest conform liniei de subsidență. Câmpia de Vest reprezintă limita dintre fundamentul Panonic și cel Carpatic. Căderea generală a câmpiei nu depășește 0.5 m/km. Cotele cele mai ridicate se întâlnesc în partea de Sud-Est, cu 102.5 m în punctul Caranci, iar cea mai coborâtă cotă a teritoriului este de 92.5 m în punctul de la pădurea Socodor, situată în Nord-Vestul teritoriului. Orașul Chișineu-Criș se găsește la 94.5 m altitudine. Câmpia de Vest (Banat-Crișana), din care face parte și Câmpia Crișului Alb, apare ca fâșie vestică în largături. În cadrul câmpiei se pot distinge două trepte de relief: una înaltă în zona de trecere spre Câmpia Comlăușului, încadrată de Câmpia Înaltă a Aradului și una joasă care acoperă cea mai mare întindere, având o desfășurare bilaterală față de Valea Crișului Alb și altitudini între 92-95 m. Pânza freatică în lunca joasă este aproape de suprafață, la 1-2 m, producând deseori băltiri.

Un alt fenomen frecvent întâlnit în cadrul câmpiei, care alături de mlaștinile formate pe locul unor brațe părăsite dă o notă distinctă zonei, îl

constituie existența unor arii de tasare în curs de înmlăștinire. Fenomenul de tasare apare mai frecvent în sectorul în care depozitele leosoide sunt mai joase. Prezența acestor arii impune în continuare construirea altor canale care racordate la canalele magistrale să asigure scurgerea superficială în anotimpul ploios. Caracteristic luncii Crișului Alb este faptul că la debite obișnuite nu poate fi inundată, digul antropogen ridicându-se deasupra luncii. Numai în cazuri excepționale, când debitele mari se mențin timp mai îndelungat, pot provoca ruperea digurilor inundând suprafețe mari de teren. Lunca înaltă se desfășoară pe partea stângă a râului având înălțimi cuprinse între 95-100 m. Acest sector este ferit de inundații, având în același timp pânza freatică la adâncimi mari.

Podul din lemn

Vechiul pod și valea Crișului Alb

Fragmentarea orizontală diferă în limite destul de largi. Zona este străbătută de o rețea hidrografică reprezentată prin Valea Crișului Alb și o rețea hidrografică temporară reprezentată prin numeroase canale și brațe părăsite cum sunt: Crișul Mort și Vejul Sec. Dimensiunea cea mai mare a fragmentării o întâlnim în zona de confluență a Crișului Alb cu brațul său Crișul Mort din Sud-Estul teritoriului, precum și în sectorul central. Cea mai redusă fragmentare o are sectorul Nord-Vestic. Câmpia are potențial slab de degradare, prezintă procese de salinizare, în termen popular – siti – între Chișineu-Criș și Socodor.

Solurile din Câmpia Crișului Alb sunt: cernoziomul, solonceacurile, vertisolurile (negre și brune argiloase compacte), lăcoviște, soluri gleice.

Cu numai 90 de ani în urmă punctele joase ale acestei câmpii erau inundate aproape în fiecare an rămânând în stăpânirea apelor chiar și în anotimpul cald transformându-se în ținuturi mlăștinoase, vizibile și astăzi. Urme ale acestor efecte se mai văd astăzi lângă podul de cale ferată, pe câmpul de ieșire spre Oradea și în apropierea Stației CFR Chișineu-Criș.

În anul 1925 la data de 24 decembrie, digul de pe malul drept al râului Crișului Alb, cedează la Somoș la kilometrul 28+800. Apa intră în Chișineu-Criș și la Casa Culturală a Cooperăției meșteșugărești din strada Biczului (astăzi, Casa Orășenească de Cultură), ajunge până la jumătatea ferestrelor, provocând mari distrugerii. În jurul orei 22, apele au rupt digul de pe malul drept în aval de Chișineu-Criș distrugând și câteva case. Inundații s-au mai produs și în anul următor.

La inundațiile din 1932 se rupe digul malului stâng al Crișului Alb, la curba șoselei care duce la Pădurea Socodor. În anul 1933 se rupe digul la rampa podului de lemn, pe malul drept la Pădurea Socodor.

Cea mai mare inundație pe raza orașului Chișineu-Criș a fost în anul 1966, la 11 februarie, când datorită precipitațiilor căzute timp de trei zile precum și a topirii zăpezii, cota de dig de la podul Criș a ajuns la 927 cm, cu 25 cm sub cota coronamentului. Digul se rupe pe malul drept, la km 20 + 780 în aval de rampa de la grajdurile CAP-Criș. Lungimea rupturii la dig ajunge până la 150 m. S-a inundat atunci o suprafață de 800 ha de teren. Nu s-au produs decese sau mortalități (în cazul animalelor). Partea de Nord-Vest a orașului Chișineu-Criș a fost inundată dărâmându-se foarte multe case și construcții particulare. Evacuarea apei s-a făcut prin tăieturi în dig, realizate la frontiera cu Ungaria, pe malul drept al râului și prin stația de pompare Vârșand care a funcționat timp de două luni încontinuu.

Inundații – casa avocatului Olosz

Inundațiile din 25 decembrie 1925

Inundaţiile din 25 decembrie 1925

Inundaţiile din 1925

Casa avocatului Lazăr – inundații din 1925

Inundațiile din 25 decembrie 1925

Inundaţii – strada Înfrăţirii

Inundaţiile din 25 decembrie 1925

Inundații-anul 2000

Inundații – anii 2000

În 14 iunie 1970, la ora 05:30 nivelul înregistrat de mira de la podul Chișineu-Criș era de 926 cm. Digul se rupe pe malul drept al Crișului Alb, de la km 30+300 până la km 30+400. Apa a depășit digul în zona respectivă, pe o lungime de 2-3 km, cu o coloană de 25-30 cm, nivelul apei fiind tot în creștere în amonte. Această depășire a fost influențată de mai mulți factori. În primul rând viteza mică a apei curgătoare, apoi vegetația abundentă ce nu a fost defrișată de ani de zile din albia majoră.

De această dată apa nu a mai intrat în orașul nostru, datorită măsurilor luate. Au fost închise intrările pe sub calea ferată. Apa a fost blocată la șoseaua ce duce în localitatea Mișca, trecând apoi pe sub calea ferată, prin canalul Sinte-Zerind precum și prin alte treceri care erau în aval de orașul Chișineu-Criș. Pagubele au fost însemnate.

Inundațiile din anul 2000 s-au produs datorită precipitațiilor abundente căzute în decurs de șapte zile. Șase aprilie 2000 a fost data la care s-a produs deversarea apei peste diguri și inundarea sistemului Cigher. La data de 7 aprilie 2000, autoritățile împreună cu civilii voluntari construiesc un zid de apărare din saci de pământ pentru sectorul cinci Cighere și canton. La ora 12:57 se rupe digul drept la kilometrul 32, inundându-se sistemul Somoș, sistemul Hainaș unu și doi, parțial localitățile Sinte Mare și Adea.

În 8 aprilie se inundă cantonul Adea. Sectorul Beteni este pornit cu toate agregatele lui pentru a preveni inundarea orașului Chișineu-Criș. Calea ferată cedează presiunii apelor și se rupe. Ea este refăcută în vara aceluiași an iar lucrările de reconstrucție țin până în toamnă. Un rol important în refacerea infrastructurii feroviare deteriorată de apele Crișului îl are armata care pune umărul la finalizarea lucrărilor.

În 9 aprilie cad pe rând pradă apelor cantonul Crișana, apoi cantonul Cigher iar în cursul zilei de 10 aprilie cade și cantonul Vârșand. În zilele următoare (11-12 aprilie) se pornesc pompele din stația Vârșand și Somoș. Autoritățile maghiare împreună cu cele române provoacă o breșă în digul Crișului Alb la kilometrul 0+0.5m pentru a evacua apa din incinta sectoarelor Hanios I-VI. După trecerea apelor din sectoarele inundate digul se reface în vara anului 2000. Lucrările de refacere și consolidare a digului au fost realizate de către Sistemul de Gospodărire a Apelor Chișineu-Criș, Ramura Construcții, înființat încă din anul 1864, sub denumirea de Sindicatul de Îndiguire și Desecări Crișul-Alb.

Din cauza înclinării reduse, râurile au văi puțin adânci și meandre. La debite mai mari, datorită îndiguirilor, apele nu pot depăși malurile. Pentru a stăvili

revărsarea apelor care erau un pericol permanent pentru localitate, încă din a doua jumătate a secolului al IX-lea, au început lucrările de hidroameliorare care continuă și în prezent, modificând substanțial înfățișarea câmpiei. În același timp, lucrările de întreținere au contribuit la punerea în valoare a potențialului productiv al zonei. Înainte de îndiguirea Crișului Alb, regiunea forma o zonă intensă de divagare.

Clima

Clima teritoriului României se caracterizează printr-o interferență a particularităților temperat-continentale cu nuanțe moderate în partea de Vest. Temperatura medie anuală este între 10-11°C în Câmpia Crișurilor și Mureșului. Temperatura medie a lunii ianuarie este cuprinsă între 0°C și -1°C iar temperatura medie a lunii iulie este cuprinsă între 21-22°C. Temperaturile maxime absolute înregistrate s-au produs, în condiții anticiclonice caracterizate cu preponderență de timp senin și uscat. Valorile maxime pentru Câmpia de Vest s-au ridicat la 40-41°C.

În Câmpia de Vest se înregistrează 30-35 de zile tropicale în partea de Nord și 40-45 de zile în partea de Sud.

Din punct de vedere climatic, Câmpia Crișului Alb se încadrează în climatul Câmpiei Tisei, adică într-un climat continental de tranziție, influențat de curentul vânturilor de vest, cu ierni blânde și veri cu temperaturi moderate și nu prea secetoase. Temperatura medie anuală calculată pe o perioadă de 32 ani este de 10.7°C. Datele au fost obținute de la Stația Meteo Chișineu-Criș, care funcționează din anul 1951 și care are o poziție importantă între Oradea și Arad. Stația deține o platformă de observație și este dotată cu instrumente specifice observării fenomenelor meteorologice cum ar fi: termometrul de aer-sol, giruetă, pluviometru, higroscopul, aparat de măsurare a intensității tunetului. Datele obținute în urma măsurătorilor se transmit de mai multe ori pe zi către centrele meteo zonale precum și în capitală.

Cât privește condițiile climaterice ale orașului Chișineu-Criș, pentru omogenizarea șirurilor de observație s-au aplicat metode statistic-climatologice. S-a urmărit șirul temperaturii medii anuale în perioada 1940-1980 și s-a constatat că de la un an la altul au avut loc variații apreciabile. Temperatura medie anuală calculată pe o perioadă de 32 de ani (1946-1978), este de 10.7°C.

În anul 1985, în Chișineu-Criș se înregistrează -24.9°C iar în 1952 s-a semnalat maximul de temperatură în valoare de 40.1°C . Vara maximele absolute sunt condiționate în general de anticlonul azoric, care împinge pe continent mase de aer tropical și care se caracterizează prin încălziri radiative. În sezonul rece, temperaturile minime sunt date de invaziile aerului rece de origine arctică sau polară. La Chișineu-Criș minima absolută a fost de -30°C la data de 23 ianuarie 2003.

Apariția înghețului se face simțită la începutul decadei a treia a lunii octombrie și ultimul îngheț este resimțit în a doua jumătate a lunii aprilie, prelungindu-se doar în cazuri cu totul excepționale până în a treia decadă a lunii mai. Durata medie a intervalului fără îngheț în care lucrările agricole se pot desfășura în cele mai bune condiții ajunge la 190 de zile pe an. Regimul de îngheț se prezintă astfel:

Primul îngheț		Ultimul îngheț		Durata medie fără îngheț
Data medie	min și max	Data medie	min și max	
21 X	29 IX – 30 X	16 IV	9 III – 20 V	190 zile

Presiunea atmosferică medie anuală este de 1005 milibari. Cele mai scăzute presiuni medii anuale se întâlnesc în lunile iulie și august iar cele mai ridicate în luna februarie.

Vânturile predominante sunt cele din Nord-Vest și Nord precum și cele din Vest și Sud-Vest. Viteza medie a vântului în cursul anului nu depășește 4.2 m/s . Viteza aerului este strâns legată de particularitățile maselor de aer, valorile acestea depinzând de direcția aerului de origine oceanică, la care se adaugă procesul local de umezire, respectiv evaporația intensă care se produce deasupra solurilor umede. Valorile medii ale umezelii aerului sunt cuprinse între 72% și 79%, fiind mai mari în lunile reci ale anului. Ca o trăsătură specifică sub acest aspect se poate semnală, în general, lipsa zilelor de mare uscăciune. În directă legătură cu umezeala aerului este și nebulozitatea, element cu rol esențial în modificarea principalelor componente a bilanțului radiativ și caloric. Valorile medii anuale rar depășesc 0.5, înregistrându-se o nebulozitate mai accentuată în lunile de iarnă, până la 0.7 în ianuarie și mult mai scăzută în lunile calde, de 0.4 în luna august.

În timpul verii sunt mai frecvenți norii Cumullus care acoperă numai o parte din bolta cerească, dar generează precipitații bogate. Precipitațiile însumează la Chișineu-Criș o medie anuală de 561 mm. Se poate constata o variație în limite destul de largi de la un an la altul, fără a da naștere la secete puternice. Cea mai mare cantitate de precipitații a fost înregistrată în anii 1966, 1970, 1974, când valorile au depășit 720 mm, iar cea mai redusă valoare a fost semnalată în anul 1947 în valoare de 370 mm. În general regimul pluviometric este favorabil dezvoltării culturilor agricole. Frecvența precipitațiilor este de 115-125 zile pe an, cele mai multe înregistrându-se în lunile mai și decembrie, iar precipitațiile sub formă de zăpadă cad aproximativ 17-21 de zile pe an. Cantitățile maxime căzute în 24 de ore sunt mai ridicate decât mediile lunare. Astfel la data de 11 iunie 1970 a căzut, pe teritoriul localității Chișineu-Criș o cantitate de 128.5 mm precipitații. Cantitățile medii de precipitații căzute lunar nu sunt suficiente pentru a caracteriza o abundență a precipitațiilor, deoarece câteva ploi puternice torențiale, cum au fost în anii 2003, 2005, pot influența întreaga medie aritmetică.

Apele freatice

În zona orașului Chișineu-Criș apele freatice sunt cantonate în depozite cuaternare alcătuite din nisipuri granulate diferit, pietrișuri și bolovănișuri cu intercalări de argile prăfoase. La partea superioară a acestor depozite permeabile există formațiuni cu permeabilitate mai redusă, care fac în anumite zone ca nivelul hidrostatic să primească un caracter ascensional. În Câmpia Crișului Alb sau în vechile albii părăsite și drenate, nivelul apei freatice are adâncimi mai reduse, între 0-2 m. În această zonă apele au un caracter ascensional sau artezian. Apele minerale de la Chișineu-Criș sunt oligominerale iar adâncimea fântânilor forate în zona sunt între 196-378 m adâncime. Debitul acestor fântâni arteziene variază între 380-550 litri/minut. Astăzi multe dintre aceste fântâni sunt secate, ele mai având legătură doar cu tradiția locală.

În privința alimentării cu apă potabilă a populației în anul 1971 s-a construit Uzina de Apă care alimentează și azi localitățile Chișineu-Criș, Nădab, Socodor, Sinte-Mare, existând deja 23.4 km rețea de alimentare cu apă.

Apele de suprafață

Rețeaua de apă este alcătuită din râuri alohtone și autohtone. Rețeaua alohtonă a Crișului Alb își are obârșia în zona înaltă a Munților Apuseni.

bună măsură şi câmpia din jurul oraşului. Arborii izolaţi din această pădure, care se întindea din Nord-Est-ul oraşului până în localitatea Mişca, se mai pot vedea la Est de linia ferată de la marginea oraşului. Pădurile amintite, ca şi cele care au existat în zona imediată a oraşului, sunt formate din quercinee, cu speciile *Ruburcaris*, *Pubencens*. Aceste specii de stejar sunt însoţite de Carpeni (*Carpinus Betulus*), Ulm (*Ulmus Foliacea*), Tei Alb (*Tilia Tomentosa*), Jugastru (*Acen Campestris*), Frasin (*Frasimus Excelsior*). Dintre arbuşti se întâlneau în mod special Alunul (*Corilus Avelana*), Voinicerul (*Evonymus Verucosa*), Sângerul (*Cornus sanguinea*), Porumbaru (*Prunus Spinosa*), Socul (*Sambrucus Nigra*). Stratul erbaceu este alcătuit din specii ca Laptele Cucului (*Euphorbia Amzdaleide*), Cuscrişorul (*Pulmonaria Officinalis*). În zona îndiguită a Crişului Alb se întâlnesc zăvoaie alcătuite din specii hidrofite.

Păşunile s-au menţinut, în general, pe terenurile cele mai puţin fertile. Vegetaţia lor a suferit influenţa puternică a păşunatului. Ierburile din fâneţele şi pădurile acestui teritoriu aparţin în cea mai mare parte gramineelor, principalele specii fiind Firuşa de Fâneţe (*Poa Pratensis*), Păiuş (*Festuca Valenaiaca*), Pir gros (*Cydou Dactilon*), Pir târător (*Agropiron Repens*), Periniţa (*Artemisia Campestris*), Firuţa cu bulbi (*Poa bulbosus*), Colilia (*Stipa Joanis*), Peliniţa de stepă (*Artemisia Austiaca*), Rogozul (*Caria Paceox*). Prezenţa multor specii este condiţionată de nivelul ridicat al apelor freatice (firuţa de fâneţă).

Umiditatea suficientă a solurilor în perioada de primăvară şi începutul verii contribuie la instalarea unor specii mezofile ca Stânenelul Pitic, Ciuboţica Cucului, Coadă Şoricelului, Păpădia, Traista Ciobanului, Menta etc.

Înfăţişarea actuală a câmpiei oraşului Chişineu-Criş sub aspecte floristice este rezultatul acţiunii directe şi îndelungate a societăţii omeneşti, concretizată prin defrişarea pădurilor pentru mărirea suprafeţelor de păşune şi mai apoi prin destelenirea păşunilor şi fâneţelor în scopul transformării acestora în terenuri cultivate.

Schimbările petrecute în repartiţia şi componenţa vegetaţiei au exercitat o puternică influenţă şi asupra lumii animale. Lucrările de canalizare şi desecări întreprinse sistematic încă din veacul al XIX-lea, alături de defrişările anterioare, au dus la dispariţia unor mamifere de pădure, a păsărilor de pădure, precum şi a celor de baltă în mare parte.

Fauna

Mamiferele caracteristice sunt astăzi rozătoare, Popândăul (*Citellus Citellus*), Hârciogul (*Cicetus Cricetus*), Șoarecele de Câmp (*Microtus Arvaris*), animale care aduc mari pagube agriculturii, din care cauză s-a urmarit stârpirea lor. Mai puțin vătămător este Cățelul Pământului (*Spalax*) și Dihorul (*Putorius Eversmanni*). În număr destul de însemnat se întâlnesc iepurii de câmp, care constituie, alături de fazani, găște și rațe sălbatice, baza vânatului legal. Dintre păsări, cele mai numeroase sunt cele care-și fac cuiburi direct pe pământ: Ciocârlia (*Alauna Arvenis*), Presura de Grădină (*Embrozia Hortulana*). Luând în considerare datele existente la Asociația Vânătorilor și Pescarilor Sportivi, filiala Chișineu-Criș, în acest teritoriu au fost observate în perioada 1970-1972 și câteva exemplare de Dropie (*Otis Tarda*).

Mamifere:

Cerb

Porc mistreț

Popândăul

Pisica Sălbatică

Hârciogul

Dihor

Șoarecele de câmp

Iepure de câmp

Vulpea

Insecte:

Cosași

Lăcuste

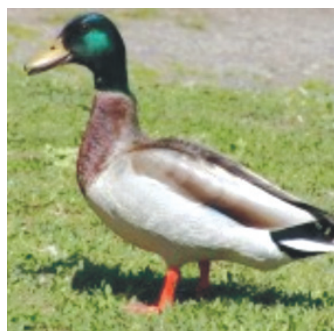
Greier

Păsări:

Fazan

Dropia

Gâsca și Rața sălbatică

Ciocârlia

Prepelița

Pești:

Crap

Somn Pitic

Știuca

Reptile:

Șarpe de câmp

Șopârla

Podul feroviar peste Crișul Alb

Stația CFR Chișineu-Criș

Stația CFR Pădureni

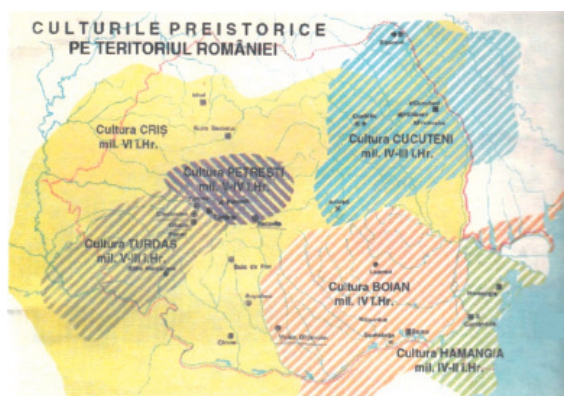

Panorama podului peste Crișul Alb

CAPITOLUL II

Istoricul dezvoltării oraşului

Favorizat de configurația geografică, cu intense zone de câmpie, dealuri și părți montane, factori climatici cu o bogată rețea hidrografică dominată de cursurile râurilor Mureș și Crișul Alb, de resursele subsolului, teritoriul județului Arad oferă încă din timpurile cele mai îndepărtate, condițiile prielnice de viață ale comunităților umane, asigurând dezvoltarea culturilor materiale, ale civilizației neolitice, a bronzului, a fierului, a celei dacice și daco-romane și apoi a celei românești.

Viața materială își face apariția în această așezare din Câmpia de Vest încă din comuna primitivă. Descoperirile făcute pe malul Crișului Alb, au scos la iveală diverse obiecte cum ar fi: răzuitoare, vârfuri de lance, dălți, cești, aparținând Culturii Criș-Tisa, datând din 5500-1700 î.e.n.

Din epoca neolitică au fost descoperite urme ale vieții omului primitiv cum ar fi vase de ceramică cu ornamente primitive lucrate cu mâna, cu zgârieturi simple, o lingură de lut, un opaiț de lut din epoca romană și vase de lut.

Pe raza orașului s-au descoperit urme paleontologice a-

le unor animale sălbatice din epoca pietrei, datate cu cca. 100000 ani în urmă. În 1811, între hotarul orașului și localitatea Adea a fost descoperit un os de dimensiuni mari (un picior de mamut), care astăzi se găsește în posesia Muzeului Teritorial din Bekescsaba, Ungaria. În Pădureni a fost descoperit un corn de bizon.

În anii 1930, arheologii clujeni A. Roșca și V. Covaci au scos la iveală prin săpături sistematice obiecte de peste 2500 ani vechime. În anul 1948, cercetătorul Dorin Popescu din București descoperă urme din aceeași perioadă, obiecte ceramice, vârfuri de lance, arme din bronz și fier, mărgelile, elemente cocsificabile pentru reducerea minereurilor, vase pentru depozitarea cerealelor.

Descoperirile din epoca bronzului se referă în general la unelte și arme, la ceramică, la obiecte de podoabă din aur și argint. În 1835 a fost descoperit un tezaur cu monede greco-macedonene datate de la sfârșitul sec. al III-lea și începutul sec. al II-lea î.e.n. Din vremea trecerii sciților datează o podoabă (vârf de baldachin), găsită la Nădab. Printre monede aparținând primelor serii de emisiuni (a II- a jumătate a sec. al III-lea î.e.n.), se numără tezaurul descoperit la Chișineu-Criș cu 25 monede găsite împreună de la Filip al II-lea, Alexandru cel Mare și Lisimah. Pe versoul monedelor este prezentat capul lui Zeus cu barbă și cunună triplă de laur spre dreapta, iar reversul, un călăreț macedonean în galop. Tezaurele au fost îngropate în apropierea așezărilor. Aceste așezări sunt atestate de-a lungul văii Crișului Alb, iar prin cercetările arheologice s-au descoperit bordeie, ceramică lucrată cu mâna, fragmente de ceramică de factură romană provenite din import, fragmente specifice ceramicii dacice lucrate la roată. Pe raza orașului s-au descoperit urme arheologice în mai multe puncte cum ar fi cartierul Pădureni, stația de epurare, strada Teilor, care de fapt era considerat și locul cel mai ridicat al localității. Toate aceste dovezi confirmă existența unei populații dacice autohtone. Priscus din Panion și Jordanes – autori antici, vorbesc despre aceste așezări dacice de câmpie de-a lungul apelor cum ar fi Marisia (Mureșul), Grisia (probabil cele trei Crișuri), denumiri de origine dacică.

Istoricul arădean maghiar Gabor, cu tragere de inimă, recunoaște următoarele: „între locuitorii de neam, străini ai comitatului nostru, probabil, de cei mai vechi trebuie să-i ținem pe români, cari, dacă e adevărat că se trag din coloniști dacici a lui Traian, pot fi considerați aborigeni ai comitatului Arad”.

În întreaga perioadă cuprinsă între sec. II-IV e.n. – dacii liberi sunt atestați în vestul țării în mai multe localități, între care și Chișineu-Criș. În perioada următoare, sec. IV-X, populația autohtonă este prezentă și în aceste părți. Importante sunt descoperirile arheologice de pe teritoriul arădean, la Chișineu-Criș, unde au fost scoase vestigii din perioada sec. IV-X e.n. (materiale, vase, unelte, vetre, descoperiri numismatice). Se foloseau monede de bronz romano-bizantine (Valentinian I, Valentinian III, Iulian Apostolu, Iustinian II, Heraclis), care arată prezența românilor în contextul migrațiilor popoarelor și continuarea legăturilor cu lumea romano-bizantină. Elementele care arată pătrunderea creștinismului în vestul țării sunt prezente și la Chișineu-Criș, unde s-au descoperit obiecte de cult, urcior sub formă de statuie ecvestră întruchipând un câine de vânătoare.

Epoca medievală se dezvoltă pe fondul epocii precedente, toponimele, izvoarele scrise, dovezile arheologice confirmând faptul că în sec. IX-X, zona Timiș, Bega, Mureș, Crișul Alb avea în componență formațiuni statale conduse de Glad și Menumorut.

„Legenda Sfântului Gerard” vorbește despre ducatul lui Ahtum, descendentul lui Glad, care la sfârșitul sec. al X-lea, reușește să supună autorităților sale un teritoriu întins de la Dunăre până în zona Crișurilor. Legenda vorbește despre „moșiile și curțile” aparținând ducelui și nobililor, pământ, fânețe, pășuni și existența la sate a rămășițelor de grăunțe, gropi de provizii, cuptor de copt pâinea.

Codicele padovan și cel vienez amintesc despre oile, caii și bovinele oferite episcopului Gerard Rogerius, canonic de Oradea, în „Carmen Miserabile” afirmându-se existența organizației cneziale de la 1241, chiar la câmpie, lucru recunoscut și de Marki Sandor, istoric tendențios la adresa românilor.

Contrar acestor afirmații a lui Marki Sandor (care-i face pe români leneși, tâlhari, care nu cultivă pământul îndeajuns), analiza informațiilor cuprinse în unele izvoare scrise, „Cronica lui Anonymus”, „Legenda Sfântului Gerard”, precum și descoperirile arheologice de la Arad, Felnac, Chișineu-Criș, Pădureni, atestă faptul că românii din această zonă, au trăit o viață proprie cu transformări și mișcări economice, politice, sociale și spirituale. Săpăturile efectuate în malurile Crișului Alb, au atestat un lanț de așezări care se continuă din epoca pietrei și până în sec. al XI-lea.

Obiecte descoperite pe raza oraşului

Cuptor văzut din diferite unghiuri

Din „Cântecul de jale” al aceluiași Rogerius reiese că împotriva tătarilor, populația din părțile Crișului Alb și Negru s-a organizat sub conducerea cnezilor români, care aveau fortificații puternice. Este pomenit cneazul de Adea, care avea sub protecția sa și localitatea Chișineu-Criș, de asemenea o fortificație la Nădab. Tătarii, după ce înfrâng rezistența apărătorilor de la Tămașda, iau drumul către Chișineu-Criș și Nădab, unde se aflau șanțuri improvizate. Speriată de mulțimea tătarilor, populația a fugit pe o insulă între râul Teuz și Crișul Alb. Aici și-a găsit adăpost și Rogerius în fața năvălirilor. Luptele au fost crâncene deoarece la Nădab, pe presupusul loc al luptei, săpăturile au scos la iveală, numeroase schelete care aveau craniul găurit de lovituri. Victoria tătarilor a dus pentru o anumită perioadă la distrugerea puterii locale a statului federal ungar, la dispariția temporară a marilor domenii în formare, precum și la încetarea funcționării organizațiilor bisericilor catolice.

Lucrările de îndiguire executate pe hotarul dinspre Nădab, lângă Crișul Alb, în punctul numit Dohangia, au scos la iveală mai multe schelete umane. Două dintre ele aveau inele de tâmplă cu capătul în forma de „S”, iar lângă stația de epurare s-au găsit urmele unei așezări din sec. XI-XII, cu fragmente ceramice și căldărușe de lut. O cetate medievală aparținând de Chișineu-Criș este cetatea Nădab, menționată abia în 1481. Localitatea se află la sud de Chișineu-Criș, în vecinătatea cursului Crișului Alb, lângă drumul ce leagă Oradea de Arad și a aparținut familiei Nadaby. Suprafața ei era împărțită în două: una mică aflată spre est și una mare către vest, despărțite de un val de pământ și de un șanț. Au fost descoperite materiale arheologice foarte bogate, printre cele mai frumoase piese remarcându-se un căluț cu șoim precum și un tăietor de pădure.

Vămuirea plutelor și transporturile făcute pe Mureș și Criș ne determină să tragem concluzia că această zonă era atractivă. Ducele Ahtum vămuia transportul pe ape și pe uscat. Existența „Porturilor” pentru odihnă și vămuire, nominalizate în izvoare, pot fi baza pentru cele amintite în secolele următoare (pe Mureș, Crișul Alb – la Socodor, Pil, probabil și la Chișineu-Criș).

Dezvoltarea localității a fost influențată în epoca feudală de existența unor cetăți puternice în jur la Nădab și Zărand. Începând din 1558, pe malul drept al Crișului Alb, este amintită localitatea sub numele de Jenew, aceasta fiind arsă de turci. Din 1560, localitatea reușește să se refacă iar după 1700 se dezvoltă drept o așezare mai mare, mai compactă, tot pe malul drept al Crișului Alb.

Fotocopie reprezentând legenda Sf. Gerard

În 1713, localitatea este amintită ca târg și centru meșteșugăresc. Erdeișul a ajuns însă să numere peste 300 de locuitori. Un eveniment care va afecta și localitatea noastră va fi rășcoala din 1734 condusă de pecicanul Pero Seghedinaț. Răsculații voiau să ocupe Aradul și apoi să continue ofensiva către Oradea. Țăranii atacă moșiile nobiliare și negustorii bogați. După arestarea lui Pero, armata se retrage spre Chișineu-Criș unde li se vor alătura țăranii din toate comunele. La 4 mai armata imperială va găsi sate părăsite. La 8 mai armata ocupă Gyula și Vârșand iar răsculații se retrag la Socodor, Grăniceri, Pădureni, dispunând de cca. 13-14 batalioane sub conducerea unor ofițeri maghiari ca: Baci Urs, Gornicu Negru din Chișineu-Criș, Paul Micovici din Socodor. Armata răsculaților va fi înfrântă în bătălia de la Pădureni din data de 9 mai. Au fost uciși peste 700 de răsculați și alți 169 au fost luați prizonieri. Erdeișul este incendiat și jefuit. La începutul lunii august, 152 deținuți au fost transportați la Buda. La 27 august a avut loc torturarea lui Pero și apoi condamnarea la moarte. Sentința a fost executată pe loc. O parte dintre țăranii omorâți la Chișineu-Criș și Pădureni, vor fi îngropați lângă Crișul Alb (osemintele s-au găsit odată cu ridicarea fostului dispensar din Pădureni și a bisericii). Rășcoala lui Pero se încadrează în șirul rășcoalelor țăărănești din regiunea Aradului, în care românii, maghiarii și sârbii au luptat împotriva exploatării feudale. Abuzurile nenumărate ale domnilor de pământ, silniciile autorităților feudale, au creat în sânul țăranimii o stare de fierbere permanentă.

În 1772-1775 țăranimea înaintează împăratului Iosif al II-lea jalbe prin care își exprima doleanțele lor precum și situația în care ei se găsesc (protestul împotriva domnilor de pământ). Multe jalbe au fost înaintate din Chișineu-Criș, Nădab și din ținuturile păduroase ale Zărandului. Între 1782-1785 în multe comune s-a trecut la noi conscripții și hotărnicii. Nobilii au făcut tot ce le-a fost cu putință să mărească sarcinile urbariale ale țăranimii. Aceste abuzuri ale nobililor prevestesc rășcoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan. Rășcoala din 1784, cuprinde mai multe așezări din Comitatul Zărand și a avut un puternic ecou și în părțile Crișului, care făcea și el parte din acest comitat conform Conscripției de la 1746, seria I, alături de 23 de localități.

Congregația Comitatului întrunită la 29 octombrie 1744 în localitatea Zărand, stabilește un catalog despre militarii pe care îi trimite la oaste în războiul de secesiune. Sunt pomenite numele și locul de origine al ostașilor Bica Petru – Cinte, Vozo Petru – Sinte Mică, Ianoși – Chișineu-Criș.

Epoca modernă

În a II-a jumătate a sec. al XVIII-lea se trece treptat spre o nouă epocă cu o perspectivă nouă în dezvoltarea forțelor de producție de tip capitalist. Mișcările revoluționare care vor urma (revoluția din 1821 și cea din 1848), vor avea un puternic ecou și forme de manifestare în Ardeal. Lupta împotriva nedreptăților sociale se împletește cu cea națională. Peste 9% din populația comitatului era constituită din iobagi și jeleri, dintre care: 36061 – români, 1817 – maghiari, restul germani și alte naționalități.

Lupta națională și socială este legată de personalitatea lui Moise Nicoară. El a luptat pentru instalarea unui episcop român în Arad. Pentru susținerea Memorialului din 1816 s-a format o deputăție care cuprindea 6 persoane (3 preoți și 3 mireni). La 16 aprilie 1816, din Chișineu-Criș se transmite o scrisoare în care i se asigură lui Moise Nicoară tot sprijinul material și în care i se cere să lupte pentru limba română în Preparandia din Arad și în biserici pentru episcop român. La încheierea scrisorii i se cere să lupte din răputeri pentru nația întreagă.

„Cu acestea trudele și ostănelile tale,
în lucruri și de la cler și nație
încredințat cu un bun spor până acum
puse cu mulțime cunoscându-le,
te rugăm, ca și deacum înainte
necăutând le neajunsurile noastre a
arăta bărbăție, înțelepciune, râvnă
în treaba aceasta, de la care atârnă
toată fericirea neamului nostru până
la sfârșit a continua să nu încetezi”.

Din această scrisoare trimisă din Chișineu-Criș reiese că activitățile din 1816 nu erau numai o problemă bisericească ci și una națională. Din Chișineu-Criș, la 9 iulie 1816 se trimite împăratului un „Libellus Suplex Naționale Valachie”, prin care se arată că întreaga națiune română adresează rugămintे, prin delegatul Moise Nicoară, care drept episcop al Diecezei Arădene și director suprem al școlilor românești să fie numit „români prin noastre și vrednici de încredere” care să promoveze cultura.

În perioada premergătoare revoluției de la 1848, au avut loc prefaceri pe plan economic, social-politic și cultural. Au luat ființă câteva domenii producătoare de mărfuri agricole în Comitatul Arad, la Chișineu-Criș, Pâncota, Sebiș, care au un inventar bogat.

În luna iunie, oficialitățile permit organizarea Congresului de la Timișoara, cu o participare mai mare, unde arădenii sunt cei mai numeroși. Aici se cere: recunoașterea naționalității românilor, românii să fie admiși în funcțiile statului în raport cu numărul lor, problemele școlare și bisericești. În fiecare comitat episcopal să se țină câte o adunare episcopală la care să poată participa toți credincioșii și aici reprezentanții școlii și ai bisericii să fie aleși liber, fără să fie impuși.

În 17-29 martie 1849, are loc Sinodul Diecezei Aradului la Chișineu-Criș (opt ședințe – prima în 8 martie 1849 și ultima în 18 aprilie 1849), la sinod participă 51 de reprezentanți ai românilor în frunte cu episcopul Aradului, Gherasim Raț. Printre participanți îi putem aminti și pe Ioan Dragoș, Ioan Arcoș – avocat din Arad, Simon Bica – preot Beliu, Pavel Boțco – paroh din Chișineu-Criș, Gheorghe Dan – protopop din Chișineu-Criș, Teodor Popovici – Șiria, Onuț Șuteu – jude din Chișineu-Criș, Gheorghe Țapoș – Socodor. Documentele Sinodului subliniază spiritul național, folosirea limbii materne, fidelitatea față de nația română. În urma sinodului de la Chișineu-Criș, s-a înființat Seminarul de la Cuvin. Pe lângă acțiuni în părțile Chișineului, au avut loc mari mișcări sociale și naționale. Țăranii cer înlocuirea vechilor dregătorii, instalarea unor primari și notari dintre români, pledează împotriva înrolării în armata maghiară, refuză să mai facă robotă și se ridică împotriva stăpânirii.

Aspecte locale ale participării românilor în Chișineu-Criș la Revoluția din 1848 sunt consemnate în Documentele Arhivelor Naționale ale Județului Arad, pe baza cărora s-a pus o placă comemorativă pe peretele fostului Spital Orășenesc, cu următoarele cuvinte:

„Între 20 martie – 18 aprilie 1849
în comuna Chișineu-Criș au avut loc
adunări ale locuitorilor în care
s-au cerut desființarea robotei,
folosirea limbii române în
administrație și școli și drepturi
egale cu celelalte naționalități”

Pe câmpul de la Chișineu-Criș s-au adunat peste 2000 de oameni, care s-au luptat cu forțele maghiare. În drum spre Munții Apuseni, tribunul Dragoș se oprește la Sinodul Bisericesc din Chișineu-Criș. Într-o scrisoare adresată lui Koshut, Dragoș îi aduce la cunoștință faptul că înainte de a intra în munți la Avram Iancu, avea de gând să se abată pe la Chișineu-Criș, unde tocmai se încheiau adunările eparhiale. Există și alte mărturii ale trecerii lui Dragoș prin Chișineu-Criș (procese verbale ale sinodului comunicate de prof. Găvănescu).

Românii adunați la sinod vor fi nemulțumiți de cuprinsul scrisorii lui Koshuth către Avram Iancu. Dragoș va expune pericolul în care se găsește revoluția.

Viața politică în localitățile arădene a devenit activă în preajma alegerilor din martie 1869, când au fost aleși deputații pentru Dieta Maghiară din Budapesta. Printre aceștia îi amintim pe: S. Borlea – Hălmagiu, I. Ionescu – Radna, Anton Mocionu – Șiria, M. Românul – Chișineu-Criș.

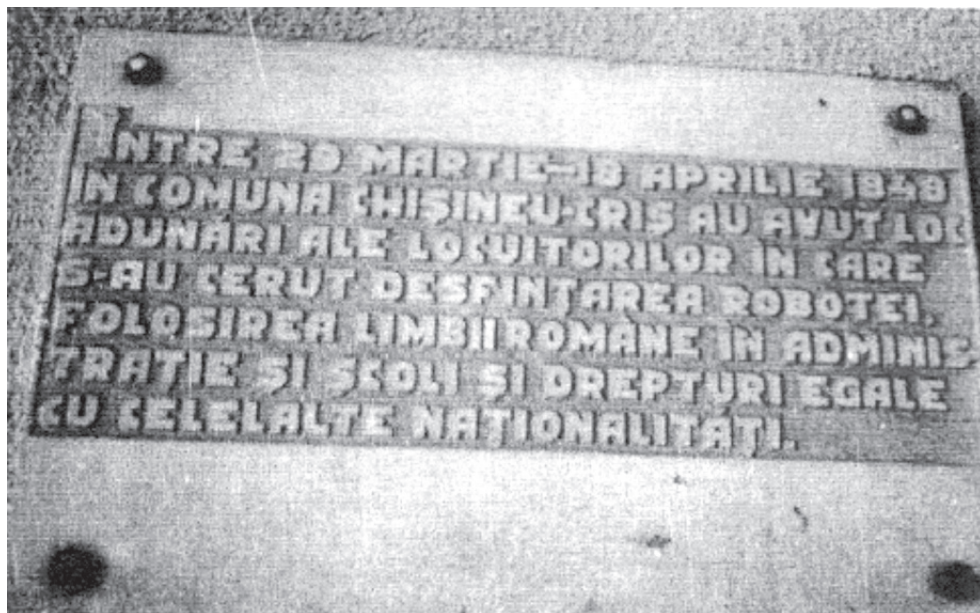
Ideile înaintate rezultă din scrisoarea-program adresată la 14-26 ianuarie 1870, alegătorilor din Chișineu-Criș, de către Mihai Românul, în urma anunțării candidaturii în cercul electoral Chișineu. În programul său se obligă „a apăra cu abnegație interesele cele mai vitale ale poporului, care mai ales azi e apăsător din toate părțile”.

Lupta națională a cercurilor electorale ale Aradului a fost impulsionată de alegerea delegaților pentru Conferința Națională de la Sibiu (12-14 mai 1881). Din părțile Aradului au participat delegați din: Iosășel, Radna, Arad, Chișineu-Criș, fiind menționați: Alexei Popovici și M.V.Stănescu. Conferința adoptă pasivismul în lupta politică.

În condițiile dezvoltării economice, sociale și politice cunoscută în România după Unirea din 1859 și după reforma agrară din 1864, recunoașterea independenței naționale depline devenise o necesitate obiectivă a întregului popor român, indiferent de clasele sociale. Românii din Transilvania au venit în sprijinul fraților de peste Carpați. S-au constituit comitete de ajutorare, s-au făcut donații în bani, îmbrăcăminte și articole sanitare pentru ostașii români și pentru răniți. S-au prezentat voluntari pentru a lupta în armată precum și medici voluntari care să îngrijească răniții. Presa din Transilvania, precum și cea din Arad („Gura Satului”) efectuează colecte în favoarea ostașilor români. Lista cuprinde 45 de nume, dintre care și persoane din Chișineu-Criș. Dintre cei care au făcut donații, se remarcă și un număr de 30 de țărani. Totalul contribuțiilor a fost de 34 de florini, 50 cr și 14,5 kg scame, care au fost trimise Crucii Roșii din București. O astfel de colectă s-a organizat și la Pădureni de către Ghe. Nicolevici care colectează 26 de florini.

Un moment important al luptei naționale îl reprezintă „Mișcarea memorandistă” – 1882. La elaborarea programului și-a adus o contribuție importantă Mihai Veliciu care a trăit în Chișineu-Criș.

S-a introdus practica adunărilor populare, în care deputații făceau dări de seamă asupra activității lor în Dietă și aduceau în dezbatere probleme legate de români. La adunările populare ținute la Pâncota, Ineu, Chișineu-Criș, în 1905 a fost aprobată problema sufragiului universal. Asemenea adunări s-au

Placa comemorativă

ținut și în anii următori împotriva deznaționalizării tineretului, de exemplu în 1907, la Nădlac, Ineu, Chișineu-Criș, mai ales după ce A. Apponyi a elaborat un nou proiect de legea școlară, pe care românii o considerau „ca pe un brutal atac față de școli”.

La începutul sec. XX se constată o pătrundere rapidă a ideilor socialiste în satele arădene. Raportul subprefectului județului Arad în 1903, arată îngrijorarea autorităților: „mișcarea îmbracă dimensiuni largi și poporul, până acum plecat, respectuos, se distinge prin ținuta lui provocatoare”. O serie de întruniri socialiste au loc la Zerind, Adea, Țipari, Chișineu-Criș. În perioada 12/25-13/26 decembrie 1903 are loc Conferința Organizației Social-Democrate din Județul Arad unde participă 200 de delegați. Delegații de la Șiclău, Nădab, Chișineu-Criș, comunică informații despre activitatea desfășurată.

Au loc numeroase mișcări țărănești ce prevesteau răscoala din 1907 din România, care s-au manifestat și în vestul României. În 1904 au loc revolte la Talpoș, Șiclău și Chișineu-Criș. Lupta națională s-a intensificat între 1900-

Bust Mihai Veliciu, personalitate a Chișineului

1918, interesele românilor din Chișineu-Criș au fost susținute în Parlamentul de la Budapesta de o serie de tribuni români, unii dintre ei fiind și deputați pentru zona Chișineu-Criș. Aici îi amintim pe Mihai Veliciu, Octavian Goga și I. Russu Șirianu (acesta din urmă a participat la 15 adunări populare care au avut loc în Chișineu-Criș, Vașcău, Beiuș). El îi îndemna pe țărani să nu cedeze în fața greutăților. Se contestă politica fiscală a statului, spunând că: „nu e bine cum e, nu se plătește dare potrivită cu veniturile și averea, ci legea de acum împovărează mai tare pe cei săraci sau cu avere mai puțină, decât pe bogați mari cu zeci de mii de holde”. El cere drept de vot universal.

Grup de memorandiști

La sfârșitul anului 1905, vicecontele Aradului constată într-un raport intensificarea mișcărilor naționale ale românilor din părțile Chișineului-Criș, Radna, Hălmagiu. Se condamnă politica de maghiarizare forțată „care n-a putut stinge flacăra vieții naționale adusă de generații, care a acționat fără consimțământul poporului maghiar”. În urma alegerilor din 1906 au fost aleși 14 deputați români. Cei mai mulți deputați trimiși în parlament au fost în 1918, printre ei fiind dr. I. Suciu – Ineu, I.R. Șirianu – Chișineu-Criș, V. Goldiș-Radna, dr. Șt.Cicio Pop – Șiria. Legile școlare ale lui Apponi au fost condamnate și în părțile Aradului prin adunări populare. Adunarea are loc la Arad, la 1 aprilie 1907, la care participă peste 10000 de oameni din toate părțile și cercurile electorale, cum ar fi Arad, Sântana, Ineu, Șiria, Chișineu-Criș, Pecica. Mihai Veliciu arată că „au trecut grele zile asupra capului nostru, dar noi am rămas. Am rămas pentru că greutatea vremurilor nu poate dezdăcina un stâlp puternic”. El condamnă guvernul. Mihai Veliciu a fost ales președintele congresului național.

În 1908 activitatea deputaților se desfășoară în Parlament cât și în cadrul adunărilor populare organizate. În 15 noiembrie 1908 se organizează la Arad un miting. Se spunea în apelul semnat de Mihai Veliciu, Nicolae Oncu, Vasile Goldiș, I. Suciu, Ștefan Cicio Pop, „în ziua anunțată, veniți fraților cu toții la Arad, ca să arătăm lumii că românii s-au deșteptat din somnul cel de moarte și pretind și ei drepturile cetățenești care li se cuvin”. În 1910 se organizează Conferința de la Sibiu. S-au stabilit candidații la deputăție, între care Octavian Goga care a candidat la cercul de la Chișineu-Criș și a participat alături de Ghe. Crișan, Romul Veliciu, Cornel Iancu la adunările de la Socodor, Otlaca, Vărșand, Șiclău.

Mihai Veliciu mediază în 1912 „pacea” care a dus la fuziunea „Tribunei” cu „Românul” (datorită unei ample lupte de opinii, purtate prin intermediul presei vremii).

Perioada 1914-1918 a fost dominată de primul război mondial. Războiul a adus imense pagube materiale și umane. Încă din 19 septembrie 1914, ziarul „Românul” publică prima listă a bolnavilor și răniților. În primele liste sunt și români din Chișineu-Criș. Din judecătoria Arad au căzut cca. 10000 soldați, majoritatea români, alături de maghiari, sârbi, dar aceștia din urmă în număr mai mic. Dintre aceștia mulți erau din părțile Crișului. Numărul văduvelor în evidența I.O.V.R. – județean Arad, în 1936 era 6061. Din partea Chișineului se găseau 129 orfani de ambii părinți, din Șiclău 12 orfani, din Socodor 9 orfani și din Șepreuș 25 de orfani. Odată cu intrarea României în război, peste 30000 de refugiați transilvăneni au luptat pe front ca voluntari încadrați în rândurile armatei române. Numărul prizonierilor din Rusia și Italia care s-au înscris voluntari este și el foarte mare. Din Chișineu-Criș s-au înscris voluntari dintre prizonierii aflați acolo: 24 din Rusia și 20 din Italia. O parte din prizonierii arădeni aflați în Rusia, s-au alăturat revoluției burghezo-democratice din februarie sau a celei din octombrie 1917. Printre aceștia au fost și 6 prizonieri din Chișineu-Criș.

Spre sfârșitul anului 1918, în județul Arad vor avea loc acțiuni revoluționare. Sate întregi pornesc împotriva averilor domnești, a moșierilor, care duc la ciocniri soldate cu morți și cu răniți din rândul țăranilor. La Chișineu-Criș cad 12 oameni. În rapoartele primpretorilor aceștia se plâng de amplexarea pe care o cunoaște mișcarea țăranimii. Cel din Chișineu-Criș, referindu-se la cele petrecute până atunci, la 5 noiembrie 1918 arată că „devastările continuă, au fost prădate grânele și vitele de pe întreg domeniul Chișineu-Criș. Din moara de la Nădab au fost luate 960 kintale de făină și cereale prețioase”. Alături de țăranii români, trăiau și munceau țăranii din rândurile naționalităților conlocuitoare care se vor alătura acțiunilor organizate împotriva asupririlor comune. În plasa Chișineu-Criș, la 5 noiembrie, mai erau în funcții doar o parte dintre notari și anume cei din Chișineu-Criș, Sinteia, Satu-Nou, Cinteia, majoritatea fiind nevoiți să se refugieze în Arad. Jandarmeria primește ordin să intervină pentru a înăbuși în sânge toate răscoalele țăărănești.

Ziarul „Aradi Közlöny” informa în 4 noiembrie că deși în centrul plasei Chișineu-Criș mai există postul de jandarmi întărit cu cei refugiați din satele înconjurătoare, săteni săraci, români, maghiari și slovaci, au atacat fermele marelui domeniu al arhiducelui Iosif, făcând pagube și însușindu-și bunuri de valoare de 10000000 coroane. Răsculații au devastat și locuințele

administratorilor, precum și prăvăliile negustorilor speculanți. În ciocnirile cu jandarmii, la Chișineu-Criș cad victima soldaților: 4 morți și 12 răniți. Deși începând cu 7 noiembrie, ziarele afirmă că liniștea și ordinea „erau restabilite” în județul Arad, ziarul „Arad és Vidéke” este nevoit să recunoască, în numărul din 8 noiembrie 1918 că în plasele din Chișineu-Criș și Hălmagiu „tulburările continuă”.

Se constituie Consiliile și Gărzile Naționale, începând cu sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie. La 5 noiembrie 1918 era constituit Consiliul Național Comunal de la Chișineu-Criș unde este menționată și Garda Națională din Chișineu-Criș (din care făceau parte români și maghiari). Acestea trebuiau să țină seama de directivele Consiliului Național Central Arad.

Noile organe au reușit să împiedice realizarea practică a ordinelor și circularelor guvernului din Budapesta. Raportul primpreotului din Chișineu-Criș din 28 noiembrie 1918, referitor la încorporarea contingentelor 1896-1900, arată că deși s-au distribuit ordinele de chemare, ea nu se poate efectua, întrucât gărzile naționale române opresc de la încorporare românii. Garda Națională din Chișineu-Criș a interzis expunerea afișelor sosite de la Budapesta fără aprobarea ei. Au loc numeroase incidente. La Chișineu-Criș, la 5 noiembrie, jandarmii îi maltratează pe țărani. Gărzile naționale au urmărit și rezolvat și alte probleme economice legate de nevoile populației. Cele din Chișineu-Criș rezolvă problemele paznicilor de noapte și a înșămânțărilor. În noile condiții, în școli se introduce predarea în limba română. Așa a fost cazul și la Chișineu-Criș, unde C.N.R.-ul local adoptă această hotărâre.

La ședința din 17 ianuarie, C.N.R.-ul din Chișineu-Criș, sesizând apariția în presa de limba maghiară a unor atacuri împotriva C.N.R.-ului din localitate, ia măsuri pentru a fi dezmințite și combătute asemenea situații. În cadrul consiliilor s-a abordat problema includerii unor reprezentanți din rândul naționalităților conlocuitoare în vederea unei colaborări cât mai bune cu acestea. La Chișineu-Criș, în ședința din 30 noiembrie-13 decembrie 1914, C.N.R. a dezbătut și problema colaborării „în interes comun”, „întrucât străinii doresc cooperarea la agendele de interes comun, le stă în liberă voie să formeze și un C.N. Maghiar”. La Pădureni, având în vedere prezența populației maghiare în localitate, C.N.R. colaborează cu funcționarii maghiari de la administrația comunală.

Cea mai importantă problemă de la C.N.R. și a gărzilor naționale românești a fost lupta pentru realizarea Marii Uniri. La Chișineu-Criș, în adunarea de alegere a delegaților din 11-24 noiembrie 1918, se fac înscrieri

pentru participarea benevolă la întrunirea de la Alba-Iulia. S-au înscris 150 de participanți, dintre care 100 au fost țărani. „Grupe de flăcăi din jurul Aradului, voioși, voinici și însuflețiți au plecat pe jos pentru a ajunge pe duminică în cetatea lui Mihai Vodă”. Pe lângă aceștia au fost aleși din partea cercului Chișineu-Criș, 5 delegați oficiali, avocații: Ghe. Popovici, Adrian Popescu, Iustin Marșieu și Ignat Bogdan. Din Timișoara au mai participat ca delegații oficiale și avocații: Cornel Ardelean, Ioan Petruțiu, iar din partea cercului Bătania și protopopul Dimitrie Barbu din partea reprezentanților bisericii. Alegătorii din Chișineu-Criș, odată cu alegerea delegaților „salutând era de libertate națională” își exprimă adevărată „la statul unitar național al tuturor românilor”, întrucât era clar pentru toți că delegații merg la Alba Iulia nu ca să discute, ci cu un singur scop, să voteze Marea Unire. Numărul participanților voluntari din județul Arad depășea 1500 de oameni. La Alba Iulia a fost ales Marele Sfat Național în rândul cărora se găseau 23 de reprezentanți ai județului Arad: dr. Șt. Cicio Pop – Arad, dr. I. Suciuc – Ineu, dr. Cornel Iancu – Arad, dr. Iustin Marșieu – Arad, precum și avocații: dr. Ghe. Popovici – Chișineu-Criș, av. Petruțiu – Chișineu-Criș, care la 1 decembrie 1918, printr-o telegramă adresată Adunării Naționale Române, se alătură și se declară „solidar întru toate hotărârile care se vor duce”.

Instaurarea administrației române în județul Arad a întâmpinat greutăți din partea forțelor retrograde care generau conflicte și derută. Gărzile naționale au reușit să mențină ordinea și liniștea. Între 10-23 ianuarie 1919, se organizează garda circulară. „Ordinea cercului Chișineu-Criș o garantează, prin conlucrarea gardelor sătene, această gardă centrală de sus, compusă din 40 de feciori recrutați din cele mai bune elemente ale satelor din cerc. De când funcționează ei, s-au dus jandarmii maghiari de aici ca o organizație de prisos”. Activitatea lor a fost apreciată „cu vorbe de laudă și suferință” și de către ofițerii francezi care i-au vizitat. „Și întredevăr în sate domnește ordinea. Oamenii își văd de lucru”, arată în continuare relatarea. La 10-23 ianuarie 1919, la Pădureni se arată că „stările de siguranță publică în comună sunt normale”.

La 16-29 ianuarie 1919 C.N.R.-ul din Chișineu-Criș, decide constituirea unei „Comisii de Propagandă” cu menirea ca din comună în comună să țină adunări populare pentru îndrumarea poporului nostru, la susținerea păcii și păstrarea liniștii și ordinii. La 19 ianuarie 1919 s-a încercat desființarea C.N.R., a secției Chișineu-Criș „unul din cele mai disciplinate și bune garde

ale noastre din tot comitatul, care deja a luat forma de jandarmerie”. Încercarea a făcut-o locotenentul-colonel Kromer, care a amenințat că în cazul în care C.N.R nu va fi desființat, se va folosi „forța rurală” și vor avea loc „vărsări de sânge”. Acțiunea nu și-a atins scopul datorită poziției ferme și împotrivirii hotărâte a C.N.R. din Comitatul Arad, căpitanul Rișcuța. Trupele maghiare intervin cu acțiuni împotriva C.N.R, acțiuni represive, de jaf și terorizare a populației. Au loc execuții în masă într-o serie de localități din județul Arad. Într-o prezentare referitoare la asasinatele petrecute până la 12 februarie 1919, apărută în „Renașterea Română” (Sibiu), se dau date concrete și din Arad, Apateu, Cermei, Chișineu-Criș, Curtici, Otlaca etc.

În perioada noiembrie 1918 – februarie 1919 se apreciază la 300 numărul victimelor dintre românii din județul Arad. Din Șiria a fost arestat avocatul Hotăran și a fost închis „la pușcăria din localitate”, la Chișineu-Criș au fost reținuți av. Dr. Popovici și Dr. Popescu. La 16 aprilie 1919 încep operațiunile împotriva Békéscsabei, la care participă și Brigada 1 de Vânători, care eliberează în aceeași zi și Chișineu-Criș. În 26 aprilie 1919, trupele de vânători, în urma unui atac, intră în Békéscsaba iar la începutul lunii mai la Tisa.

Consiliul Diligent numește prefectul orașului și județului Arad pe Iustin Marșieu (14-27 martie 1919). La 17 mai 1919, în cadrul primei ședințe a Comisiei administrative a județului sunt desemnați pe posturi oameni de seamă. Subprefect al județului, Nicolae Mladin, primnotarul județului, dr. Teodor Pop, primpretorii: Traian Suciu – Hălmagiu, dr. Aurel Groza – Sebiș, Iustin Chirilă – Chișineu-Criș. În 4-17 mai 1919, trupele române intră în Arad unde sunt primite cu mare bucurie. La 10 iulie 1919, administrația Aradului trece definitiv în mâinile românilor, iar la 29 septembrie 1919 a fost instalat un nou prefect al orașului, dr. Romul Veliciu.

După Marea Unire și pentru județul Arad se deschid perspectivele pentru dezvoltarea economică (industrie, agricultură, comerț). În perioada interbelică, localitatea Chișineu-Criș redevine un important centru meșteșugăresc (bresle de croitori, pantofari, jocari) și un renumit târg ce se organizează la Chișineu-Criș în ziua de marți (zi care s-a menținut până azi).

În anul 1921, plasa Chișineu-Criș avea 25 de comune care se întindeau pe o suprafață de 1035 km² și număra aproape 62000 de locuitori (56 loc/km²). Lucrările de aplicare a reformei agrare, de împărțire a terenului la țărani, efectiv în județul Arad, au început din primăvara anului 1922. În august 1922, situația a fost următoarea:

Plasa/ reg. agricolă	Nr. de localități	Nr. moșii	Suprafața totală În iugăre	Suprafața împroprietărită
Arad	23	7	4050	-
Chișineu-Criș	6	22	11764442	844212
Hălmagiu	5	4	3403	1362

În anul 1940 se înregistrează numeroase plângeri, prin care țăranii își exprimă nemulțumirea datorată rechizițiilor impuse la Șimand, Cicir, Radna, Aradul Nou. Țăranii erau nemulțumiți datorită prețurilor mari, a lipsei petrolului lampant și altor bunuri, precum și în cazul știrilor îngrijorătoare privind războiul iar țăranii se plâng și de condițiile arendării pământului.

Al doilea război mondial va afecta și vestul României. Momentul cel mai dureros pentru România va fi impunerea în august 1940, a Dictatului de la Viena, care va prevedea cedarea în favoarea Ungariei Hortiste a unei părți din Transilvania cu o suprafață de aproape 50000 km², cu 2612102 locuitori, dintre care 1314654 români, 964176 unguri, 328272 alte naționalități. Armata maghiară preia teritoriul în perioada 5-12 septembrie 1940, instalându-se administrația maghiară, care a avut un singur scop: distrugerea a tot ce este românesc (expulzări în masă, asasinate, maghiarizarea forțată prin școală, administrație, religie, armată). În garnizoanele din apropierea graniței se aduc trupe iar propaganda maghiară se intensifică.

Raportul preturii din Chișineu-Criș, arată că au fost găsite manifeste cu caracter iredentist în comunele: Berechiu, Apatu, Șepreș etc.

În părțile Aradului, circula un cântec, care exprima hotărârea de a lupta pentru apărarea pământului și convingerea că acest dictat va avea un caracter trecător.

„Dac-am plecat, Ardealule din tine,
Nu-i vina noastră, iarși vom veni.
N-am fost învinși și nu vom fi nici mâine
Când ceasul biruinței va sosi”.

Pe 22 iunie 1941, Hitler pune în aplicare planul „Barbarossa” de intrare a trupelor germane în U.R.S.S. O deosebită atenție a fost acordată participării armatei române pe frontul de est alături de trupele hortiste și germane. Pierderile suferite de acestea sunt imense și datorită strategiei folosite de a-i trimite pe soldații români în avangardă drept „carne de tun” cu o slabă dotare. În perioada 1942-1943 s-au purtat lupte grele pe teritoriul sovietic la Cotul

Donului, Stalingrad, Odessa, unde au căzut mulți soldați români și din Arad, Chișineu-Criș, Socodor, Vârșand. S-au remarcat ostașii Regimentului Arad. Vestea declanșării insurecției din București în ziua de 23 august 1944, a ajuns și în părțile Aradului. Prin ordinul primit se preciza insubordonarea armatei române față de comandamentele germane și întoarcerea armelor, eliberarea teritoriului și împiedicarea pătrunderii unor noi trupe maghiare și germane. Luptele s-au concentrat până la sfârșitul lunii august în zona fostului raion Arad, dar și în Valea Crișului Alb.

Rolul apărării acestui defileu pe aliniamentul Beliu-Ineu-Pâncota revenea Diviziei Cavaleriei Insurecției și unităților de bombardiere. Începând cu 13 septembrie 1944, divizia mai avea un batalion din Regimentul 85 Infanterie ca detașament înaintat în Raionul Criș. Atacul inamicului a început în dimineața zilei de 13 septembrie, concomitent cu ofensiva asupra Aradului a Diviziei 10 infanterie hortistă, care trece linia de apărare în urma unor lupte grele cu grănicerii români, dirijindu-și un regiment spre Chișineu-Criș, Ineu, iar un alt regiment în zona Curtici. Trupele române au rezistat trupelor fasciste, care atacaseră dinspre Chișineu-Criș, până în după amiaza zilei de 14 septembrie 1944, când au fost nevoite să se retragă la est de Ineu. În ziua de 17 septembrie, Divizia 4 infanterie hortistă, încearcă să pătrundă în defileul Crișului Alb, reia ofensiva pe direcția Ineu-Sebiș. Trupele hortiste au sfidat regulile umane și normele internaționale dedându-se la acte bestiale împotriva militarilor români. La 18 septembrie, inamicul a fost oprit pe aliniamentul Donceni – 5 km, vest de Sebiș – Bârsa – Șilindia – Tauț. Ofensiva corpului 4 armată ungar de pe văile Crișului Alb și Negru a fost oprită. Divizia 3, Munte, Regimentul 85 Infanterie, Școala de Subofițeri Dorohoi și batalioanele fixe regionale din zona Arieș, Bihor, Someș, Codru și Criș au primit misiunea de a apăra nordul Munților Apuseni între Gilău și Macea și să interzică pătrunderea inamicului pe văile Crișului Alb și Negru.

380
Chrisina Crist
Arad

Ministerul Apărării Naționale

Brevet

Noi Ministerul Secretar de Stat la
Departamentul Apărării Naționale, adăverim
că prin Înaltul decret N. 2167 din 3 Aug. 1943
Majestatea Sa Regele a binvoit a conferi
medalia pentru „Barbăție și Credință”
cu spade, clasa III-a.

Soldatului HOTARANU V. MIHAI

din Regimentul 93 Infanterie, pentru fapte de arme
săvârșite în războiul contra Rusiei Sovietice.

Ministerul Apărării Naționale

General

Iantaru

Directorul Personalității

Colonel

N. 158.687

anul 1943 luna Aug. ziua 3

lotu

În septembrie 1944, un număr mare de tineri au plecat voluntari în războiul antifascist. Din județul Arad au participat 2260 de voluntari. Se menționează participarea unui număr de 781 de tineri din fostul raion Criș. Soldații români au luptat pentru eliberarea Budapestei, forțarea

Tisei în Cehoslovacia, Munții Tatra, operațiunea Tatra. Mulți dintre ei nu s-au mai întors. Aceștia vor rămâne în memoria țării și a orașului nostru: Henț Gheorghe, Blidariu Ioan, Chiș Teodor, Morar Traian, Cociuban Ștefan, Bacoș Gligor, Caba Teodor, Baba Pavel, Baba Ioan, Morar Alexandru, Caba Ioan, Băican Dimitrie, Răpas Dumitru, Henț Teodor, Pecican Ștefan, Pecican Gheorghe, Costan Petru, Zaslo Gheorghe, Zaslo Dumitru, Botic Petru, Pagubă Petru, Szabo Ioan, Henț Ioan, Bota Axente, Nistor Cornel, Nuț Ioan, Hulea Gheorghe, Cociuban Petru, Barbura Pavel, Gruia Mihai, Szeler Alex.

În mai 1945 când războiul s-a încheiat, soldații români sunt primiți cu entuziasm la intrarea în țară. În 10 iulie 1945, Armata a 4-a a României va ajunge în România la Vârșand. Au fost întâmpinați cu brațele pline de flori și cu lacrimi în ochi, ca semn de recunoștință pentru sacrificiul lor, de către locuitorii din Vârșand, Socodor, Chișineu-Criș.

Una din sarcinile cele mai importante care se puneau în fața maselor populare în această perioadă, a fost refacerea țării după război. După actul de la 6 martie 1945, s-a trecut la rezolvarea problemelor majore ale statului pe baza platformei F.N.D. La 23 martie 1945 a fost publicat decretul-lege cu privire la reforma agrară. La 19 mai 1946, Lucrețiu Pătrășcanu, candidatul nr. 1 pe lista B.P.D. (Blocul Popular Democrat) din jud. Arad, a întreprins o vizită în județul Arad. Cu această ocazie au avut loc mitinguri electorale în Arad, Pecica, Șiclău, Chișineu-Criș, Ineu. Începând cu anul 1950 s-a trecut la reorganizarea unităților administrativ teritoriale. Odată cu anul 1952, Regiunea Arad avea 6 raioane și un oraș raional: Arad, Lipova, Ineu, Gurahonț, Chișineu-Criș, Sânicolau Mare. După actul naționalizării (11 iunie 1948), începe procesul industrializării și se pun bazele industriei locale.

Întreprinderea raională a industriei locale „Crișul” (1 iulie 1951), fabrica de mobilă și secția de prestări servicii (1957), complexul de legume-fructe

(1972), fabrica de lapte praf și unt (1975), S.M.A-ul (1951), I.A.S.-ul (1966), Cooperativa Agricolă de Producție (1950), sunt cele mai elocvente exemple.

După 1989, se deschid noi orizonturi pentru localitatea noastră, datorită așezării sale strategice. Primii investitori străini care au creat peste 2000 de locuri de muncă sunt Maschio-Gaspardo, Alcoa Fujikura, Europlastic etc.

Principalele realizări care s-au împlinit în localitatea noastră după anul 1989 au fost:

- pista de biciclete „Regele Mihai”,
- modernizarea Pieței Avram Iancu,
- dezvoltarea infrastructurii,
- reabilitarea a 20 km străzi și 2000 m² trotuare,
- modernizarea rețelei de apă potabilă,
- extinderea canalizării menajere și pluviale,
- ridicarea standardelor de viață,
- autofinanțarea unor lucrări din impozitul pe venitul realizat care se ridică la 50 miliarde de lei.

Cartea de istorie a României rămâne deschisă; la ea se adaugă pagini din istoria contemporană a țării precum și a localității noastre, o așezare modestă dar cu rădăcini adânci în istorie.

Fântâna arteziană (artezia) și clădirea spitalului vechi

Fântâna arteziană și vechea clădire a primăriei

Monument dedicat eroilor grăniceri

Inaugurarea pistei de biciclete „Regele Mihai”

Sala de sport

Vedere de sus asupra oraşului

Primăria Chișineu-Criș

Fostul Centrul de Sănătate din Chișineu-Criș

Centrul oraşului, vis a vis de primărie

Unul din parcurile din Chişineu-Criş

Spitalul privat Sfântul Gheorghe

Clubul Copiilor din Chișineu-Criș

Parcul din faţa primăriei oraşului

Parcul copiilor din vecinătatea bisericii ortodoxe

CAPITOLUL III

Populația

Încă din preistorie, de-a lungul Mureșului și Crișului Alb apar așezări stabile, de lungă durată. Locuitorii acestor așezări practicau agricultura și creșterea animalelor. Urmele materiale (unelte din piatră cioplită și șlefuită, răzuitoare, vârfuri de fuioare, fosile de animale folosite ca unelte, iar mai târziu unelte din bronz și fier), atestă trăirea umană și în zona localității noastre. Aceste urme au fost scoase la iveală cu ocazia supraînălțării digurilor începând cu anul 1972.

Vestigiile scoase la iveală întregesc celelalte descoperiri arheologice din țară din zona Ardealului. Toate acestea demonstrează că dacii, agricultori și crescători de animale, au ajuns la un grad ridicat de viață materială și spirituală. Prezența timpurie a dacilor poate fi stabilită prin existența tezaurelor monetare, a unor centre de batere a monedelor, alături de monede macedoneene, grecești, romane, descoperite pe raza localității noastre, cu ocazia săpăturilor efectuate în vederea construirii blocurilor din centrul orașului nostru. Descoperirile monetare confirmă faptul că locurile cele mai favorabile și folosite cu predilecție pentru așezări au fost văile râurilor. Multitudinea descoperirilor din sec. IV-V atestă faptul că aici exista o comunitate a populației autohtone.

Toponimele vechi s-au păstrat, mai ales cele legate de numele apelor, în cazul nostru Grisia (Crișurile). Năvălirile hunilor afectează și zona localității noastre. Urme directe s-au descoperit la Șiclău (morminte, unelte, harnașamente de cai etc)

Remarcabil sub aspectul mărturiilor privind continuitatea românilor pe această zonă și localitatea Chișineu-Criș sunt descoperirile materiale (unelte, vase, arme din sec. III-IV și sec IX-X) efectuate de profesorii M. Barbu și E. Ivanov în anul 1977. Primul val al migrării unor populații sunt semnalate și peste Câmpia de Vest (goții, hunii, gepizii, avarii). În zona noastră, nu s-au găsit urme ale acestor valuri. Așezați la sfârșitul secolului al IX-lea în

Panonia, ungurii încep expansiunea spre Est, ajungând treptat spre arcul Carpatic. Localitatea noastră cunoaște forme de organizare a obștilor sătești, conduse de cneji locali, cu fortificații de apărare (cetatea Nădab) și refugiu în fața năvălitorilor.

Populația, din punct de vedere a așezării, evoluează treptat dinspre malul stâng al Crișului Alb spre malul drept. Localitatea s-a format prin defrișarea pădurii (probabil și numele părții de oraș Pădureni-Erdeiş ceea ce înseamnă pădure în limba maghiară), unde locuitorii au transformat terenul în zonă de cultură a plantelor agricole și a viței de vie. În vecinătatea Crișului Alb s-a dezvoltat o altă ramură și anume pescuitul. Datorită invaziilor popoarelor migratoare, locuitorii au trecut pe malul drept al Crișului unde continuă defrișarea (s-au găsit relicve ale vechii păduri la Adea și Șoimoș).

Deși în ambele localități (Pădureni și Chișineu-Criș) există mărturii suficiente despre prezența oamenilor în această parte a țării noastre încă din perioada neolitică și apoi pe tot cuprinsul epocii vechi și a Evului Mediu, aceste izvoare fiind mai ales nescrise, date concrete privind numărul populației nu se oferă. Chișineul apare documentar din anul 1202, iar Pădureniul (Erdeişul), din anul 1348. Despre românii din aceste localități se spune ca sunt iobagi români, cu drept de liberă migrațiune (strămutare) de rit grecesc neunit.

Ocupația turcească începe în această parte a țării, odată cu căderea Budei, după înfrângerea ungarilor din anul 1526. Românii din ținutul Aradului și cei din partea Crișurilor, cădeau și ei sub această dominație. Viața comunală a cunoscut o dezvoltare mai puternică sub stăpânirea turcilor decât sub stăpânirea ungarilor (populația nu a fost afectată etnic ci doar economic). Comunele îi impozitau pe locuitorii lor, țineau birurile și erau stăpâni pe soarta lor „pe noi puterea sultanului nu ne-a împrejmuț cu ziduri”. Când valul ocupațional s-a retras, a lăsat aici nealterate sentimentele naționale.

Pentru anul 1561 sunt menționați 8 sesii iobăgești, pentru anul 1567 un număr de 11 și 31 de familii pentru anul 1715.

Cartografia Administrației camerale la 1781 a Domeniului menționează existența a 1247 sate, 75 puste și ferme (domeniul a fost acordat în anul 1727 ducelui de Modena). Dintre comunele aparținătoare acestui domeniu sunt menționate următoarele: Vărșand, Grăniceri, Chișineu (azi Chișineu-Criș), Erdeişul (Pădureni) etc.

În 1742 numărul familiilor este de 28, pentru ca în anii 1771-1786 să ajungă la 144 familii ca urmare a colonizării localității cu populație maghiară. La Pădureni (Erdeiş), românii erau majoritari, fapt ce era menționat de Marky

(istoric maghiar), el arătând că „preoții și învățătorii români erau plătiți de comuna publică”.

În regatul ungar se făceau registre de impozitare. La sfârșitul veacului oficiul de statistică ungar a publicat un studiu statistic despre „populația Ungariei pe timpul Sanctiuriei pragmatice, 1720-1721” În studiul menționat, au fost redată numai datele statistice numerice despre populația de atunci, pe localități și în județ privind gospodăriile nobililor, orașenilor, iobagilor și libertinilor.

Chișineul făcea parte din Districtul Zarandului alături de alte 23 de localități. Date importante privind populația ne oferă Conscriptiile întocmite în timpul dominației habzburgice. Conscripția din 1746 ne indică cele două localități cu următoarele date:

A N E X A II A)

Fascicol. I

Conscriptio Domestica

Inclyti Comitatus Aradiensis etquidem

Processus Zarandiensis

Ao. 1746

Localitate	Hospites	Sub hospites	Ingullini	Total
Chișineu-Criș	65	17	9	91
Pădureni	62	9	6	77
Total	127	26	15	168

Conscripția cuprinde și date privind numărul de vite, suprafețe cultivate.

Hospites – iobagi cu gospodărie proprie (oaspeți)

Subhospites – iobagi de mâna a doua

(1746)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	
Koszor Gyurka	1						1	4	2					5													2 1/2	8														
Csontos Togyer	1																																									
Radovicza Gábor	1								1																																	
Vidikan Vaszij	1							4	2						2																											
Farkas Flore	1						1	4	2						6													1	6	6		3										
Balita Joon	1								1																				4	5												
Ovesas Vaszi	1					1			1	1					2														2	3			2									
Szelecsan Joon	1											1			1																											
Boczok Domitro	1														1																											
Fulo György	1								1	2					1																											
Kres Paskul																																										
Koszta Mihály				1					1	1																																
Summa		65	17	9	9	10	12	22	42	8	26			30													134 1/2	381 1/2	204 1/2	8	115 1/2	25	32	1	3							

Hæc Possessio sylvas habet in proprio territorio, de reliquo totum Terrenum solitis Crisij exundationibus annue sæpius vexet, ita ut pter turcicum in proprio terreno seminare nihil possit: Transiens vero frequentioribus obnoxiat.

N. Szerind

Judek: Boros György

Boros Mihály

Vék Ferencz

David Pal

Kis István

Balogh János

Gall Mihály

Dékai Mihály

Hevesy János

Acs György

Katái Ferencz

Ambrus István

Mus Mihály

Hidgyegy János

Vincze István

Takacs Ferencz

Szilagy Mihály

</

Conscripția urbarială din 1771-1772, ne oferă date privind evoluția demografică a populației.

Localitatea	Nr de familii jeleri	Nr jeleri în casă	Nr jeleri fără casă	Total
Chișineu-Criș	133	24	12	169
Pădureni	98	29	17	144
Total	231	53	29	313

Conscripția cuprinde date privind numărul sașilor. Conscripția generală din 1828, ne prezintă situația reală a iobăgimii în preajma anului 1848.

Localitatea	Nr. populației între 16-60 de ani	Nr. familiilor de iobagi	Nr. familiilor fără jeleri	Nr. de case
Chișineu-Criș	506	167	59	215
Pădureni	528	158	79	233
Total	1034	326	137	448

Alte date se referă la arături și fânețe. Deși aceste Conscripții nu permit o estimare exactă a numărului de locuitori sau a altor aspecte, ele sunt importante pentru că permit unele estimări fundamentale ale evoluției demografice, între care creșterea constantă a numărului populației. Acest aspect este ilustrat și de datele referitoare la perioadele următoare:

Anul	Chișineu-Criș	Pădureni	Total	Observații
1857	1774	1691	3465	
1869	2174	1862	4036	
1880	1870	1810	3680	
1890	2250	2203	4453	
1900	2299	2119	4418	
1910	2821	2390	5211	
1922	2787	2298	5085	

Sunt incluși și muncitorii străini aduși pe moșii. În aceste statistici apar nume românești pocite cu desăvârșire și cu ortografie mai de multe ori maghiară. Iată câteva exemple: Kis Flore, Kres, Paskul, Farkas.

Luând în discuție și alte naționalități, putem să exemplificăm faptul că în Erdeiș (Pădureni), gospodăriile erau 45 românești și 33 maghiare. Do-

cumentele pomenesc existența în localitatea noastră a unui număr mic de negustori greci, sârbi, evrei, țigani (menționați în istoricul județului Arad încă din veacul al XV-lea).

Din punct de vedere confesional, este limpede, că înainte de 1776, în județul Arad, toți cetățenii de naționalitate română erau ortodocși. În statisticile de la 1743, la Pădureni este amintit preotul Popa Păter.

Restabilirea dominației austriece asupra Aradului și a porților din vechiul județ al Zărandului a produs mari schimbări politice și sociale. Instituția Comitatului a devenit un instrument de prigonire din partea preoților catolici: „se făcea restaurare ungurească”.

Concluzia care se impune privitor la evoluția demografică a orașului Chișineu-Criș, până în anul 1922, este aceea că de-a lungul timpului populația s-a menținut majoritar românească, respectiv de confesiune ortodoxă. Orașul Chișineu-Criș cuprinde astăzi două foste localități și anume Chișineu (Kisjenew, Kisjenu) și Pădureni (Erdeiș),

Populația orașului a evoluat în timp pozitiv sau negativ și în funcție de evoluția istorică și aici ne referim la primul și al doilea război mondial. Evoluția numerică a populației între 1966-1977 exprimate în procente a fost de 10%. Localitatea făcea parte din categoria orașelor sub 20000 de locuitori, un oraș de câmpie, cu specific agricol, de servicii și industrial. Recensământul din 7 ianuarie 1992 a consemnat faptul că populația totală a orașului este de 9021 locuitori, dintre care:

- români – 6422 locuitori
- maghiari – 2084 locuitori
- țigani – 366 locuitori
- germani – 70 locuitori
- slovaci – 52 locuitori
- alte naționalități – 24 locuitori
- bulgari – 2 locuitori
- sârbi – 1 locuitor.

Din punct de vedere religios populația localității Chișineu-Criș se împărțea în următoarele confesiuni:

- ortodocși – 6184
- reformați – 1582
- romano-catolici – 824
- greco-catolici – 26

- bapțiști – 249
- penticostali – 63
- adventiști – 36
- evanghelici – 21

În urma recensământului din 2002 se observă o scădere a populației față de 1992 cu 678 locuitori. Populația în 2002 era de 8349 împreună cu satul aparținător Nădab, după cum urmează:

- români – 5985 locuitori – 72%
- maghiari – 2020 locuitori – 24%
- țigani – 265 locuitori – 3,1%
- alte naționalități – 41 locuitori – 0.9%

Învățământul

Transilvania „pământ românesc” a fost subordonată unor vechi convenții și legi federale locale, acestea ținând neîntrerupt de Curtea de la Viena. Transilvania nu a încetat să reprezinte încă de la anexarea ei un izvor de materii prime exploatare în secolul al XVIII-lea în spiritul doctrinei mercantiliste.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, Curtea Vieneză invocă tot mai des formula „cu cât mai mulți cetățeni luminați, cu atât va fi mai puternic statul”. În acest sens, forurile conducătoare austriece susțineau oarecum deviza învățământului de stat din Transilvania fără să pună însă problema ajungerii acestuia la nivelul hotărât pentru provinciile germane din Imperiul Habsburgic .

Astfel se explică situația copiilor de iobagi români care până spre 1780 erau nevoiți să ceară „încuviințarea domnului de pământ” spre a deprinde știința de carte la una din școlile existente.

Reprezentanții Școlii Ardelene vor lupta pentru învățământul ortodox românesc. Gheorghe Șincai, în calitatea sa de Director al Școlilor, înființează prin sate peste 300 de școli românești și tipărește abecedare, o gramatică și o aritmetică. Toate aceste manuale vor fi distribuite în școli. Samuil Micu, spunea: „cărțurarii români nu vor putea duce la înțelepciune pe neînvățații simpli, astfel decât prin cartea care să lumineze mintea și să înțeleagă și ei ce e bun și cuviincios”.

Învățământul românesc din Transilvania a apărut și s-a dezvoltat în jurul bisericilor și al mănăstirilor, el cuprinzând, la început, doar scrisul, cititul și cântatul religios. Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea se cere

deschiderea pentru românii care au trecut la „unitarism” după cum prevedeau condițiile acestei uniuni bisericești perfecte în 1699-1770.

Documentele din Cancelaria de la Viena din anul 1771 cuprindeau propuneri pentru înființarea de școli la: Chișineu-Criș, Ineu, Pâncota. Prima atestare documentară a școlii din Chișineu-Criș datează din anul 1774. La început școala de aici funcționa sub egida confesiunii ortodoxe române, iar după 1812 vor fi cu toții absolvenți ai Preparandiei din Arad. Conform mai multor Conscriptii imperiale oficiale, în urma recensămintelor efectuate în mai mulți ani în Transilvania și Banat sunt trecute în tabele școli existente precum și localitățile în care se propunea a fi înființate asemenea școli elementare.

Conform Conscriptiei Imperiale din 1771, la Chișineu-Criș nu exista încă o școală elementară românească. Localitatea noastră apare în documente sub numele Kissjenő. Aici, precum și în Zărand, Pâncota, se propune înființarea unei școli. Școala urma să funcționeze începând cu anul 1772, însă aplicarea acestui act imperial va fi întârziat până în anul 1774, an în care la Chișineu-Criș poate fi plasat începutul unui învățământ organizat.

Nu există documente precise și concludente, de aceea nu putem să ne facem o imagine clară despre școala confesională ortodoxă română de atunci. Totuși din amintirile bătrânilor satului, precum și din unele însemnări vechi făcute de preoții sau cântăreții din strună pe cărțile religioase, aflăm că în jurul anului 1820, în acele localități erau deja mai mulți știutori de carte.

Clădirea în care a funcționat multă vreme școala românească ne arată de-așemeni că înființarea și funcționarea acestor școli este foarte veche. Clădirea școlii este așezată și se vede și în prezent în vecinătatea bisericii, aceasta fiind dovada concludentă că era organizată și funcționa sub egida Confesiunii Ortodoxe Române. Pe unul din clopotele vechi ale bisericii se regăsește imprimată data de 1787, dată la care, probabil biserica a fost reparată. Materialul din care a fost zidită școala era cel tradițional folosit în localitate și la casele țărănești (vălătuci și pământ bătut), cu două ferestre la stradă, cu fața spre nord, cu acoperișul de stuf, având pe margini șindrilă de lemn.

Școala Confesională Ortodoxă din Chișineu-Criș avea o sală de clasă lungă de 7 metri, lată de 7 metri, înaltă de 3.30 metri, cu un cubaj total de 132 metri. Învățătorul dispunea de o clădire compusă din: o bucătărie, două camere și o cămară pentru lemne. Școala mai avea o curte de cca 200 stânjeni pătrați și o grădină de 700 stânjeni pătrați.

Prima școală confesională românească în Chișineu-Criș

Problemele școlare ale epocii au constituit teme de dezbatere în sinoadele bisericești din Dieceza Aradului, în 1849-1850, sinodul bisericesc din Chișineu-Criș aducând în discuție probleme fundamentale ale culturii și învățământului românesc: introducerea alfabetului latin în scriere, un nou sistem ortografic, dreptul firesc la limba română, dezvoltarea rețelei școlare, promovarea culturii românilor. Primul Sinod și-a deschis lucrările în 17-29 martie 1849 la Chișineu-Criș. La acest sinod au participat conducătorii unor protopopiate și inspectorate școlare, printre care și Gheorghe Dan din Chișineu-Criș, Moise Ghergharia din Ineu, directorul Preparandiei din Arad-Dan Constantin.

Situația școlară în localitatea Chișineu-Criș și Erdeiș (Pădureni) se prezenta astfel :

Nr crt	Localitate	Învățător	Nr de copii			Frecvența școlară	
			I	II	III	F	A
-	-	-	I	II	III	F	A
24	Pădureni	Teodor Avram	10	2	-	10	2
47	Chișineu-Criș	Petru Hut	5	16	11	18	14

Între anii 1841-1842 atribuțiile de învățător au fost îndeplinite de Dimitrie Ivanovici care avea 32 de elevi în cele trei clase ale școlii populare. În anul următor numărul acestora a crescut la 38 de elevi, a II-a cu 5 elevi și a III-a cu 10 elevi. Din acest total școlar, 34 erau fii de țăran din Chișineu-Criș iar 4 erau fii de nobili. Localul școlii se găsea într-o stare bună, prin grija financiară și prin zilele muncă a celor 1313 locuitori ortodocși recenzați în 1842. În anul 1844 atribuțiile de învățător au fost îndeplinite de D. Ivanovici, el având acum doar 25 de elevi în cele 3 clase. În 1844-1845 a funcționat ca învățător în localitatea Chișineu-Criș, Ion Oprea, cu 37 elevi în cele trei clase, iar în 1845-1846 lotul școlar a cuprins 45 de băieți și 5 fete. Nu erau cuprinși în activitatea școlară 70 de copii.

Pentru anul școlar 1861-1862, imaginea activității școlare din părțile Aradului este consemnată în datele de mai jos.

Cercul școlar	Școli	Copii recenzați			Frecvența școlară			Învățători
-	-	Băieți	Fete	Total	Băieți	Fete	Total	-
Chișineu-Criș	31	2828	2096	4924	994	274	1268	31

În anul școlar 1864, în localitatea Chișineu-Criș, situația școlară se prezenta astfel:

Localitatea	Învățători	Copii recenzați			Frecvența școlară		
-	-	Băieți	Fete	Total	Băieți	Fete	Total
Chișineu-Criș	Gr. Mladin	79	79	158	51	32	83
Pădureni	I. Oprea	33	23	56	28	13	41

Din Monografia Școlii Românești din Chișineu-Criș, apărută în 1974 sub îngrijirea profesorului Gheorghe Popa, cu prilejul aniversării a 200 de ani de învățământ în localitate, aflăm că la finele anului 1867, la o populație de 1257 de locuitori, 50 erau elevi. Aceștia îl aveau ca învățător pe Grigore Mladin (absolvent în 1857 a cursurilor Preparandiei din Arad). Director al Școlii era I. Cornea. În anul 1873, la Pădureni (Erdeiş) funcționa o școală primară cu un număr de 72 de elevi, dintre care 41 erau băieți iar 31 fete. Director și învățător al acestei școli a fost I. Lebe.

În acele timpuri, practica didactică precum și examenele elevilor au îndeplinit atât funcție de evaluare a cunoștințelor asimilate de elevi, cât și un rol

cultural prin atragerea părinților spre școală și prin întărirea poziției sociale a învățământului în stat, îndemnându-i să ajute școala. La examenul public ținut în 1863 la Chișineu-Criș, un elev a adus mulțumiri publice oaspeților pentru sprijinul acordat școlii. Prezența părinților a transformat examenul într-o adevărată manifestare publică și culturală locală. În 17 decembrie 1862, au fost numiți primii inspectori școlari la Chișineu-Criș, unul dintre aceștia fiind profesorul P. Chirișescu.

În anul 1863 salariile învățătorilor au fost incluse în „fișa școlii”, documentul completat de către instituțiile școlare pentru a avea o evidență clară a profitului lor instituțional.

În 1870 are loc Congresul Național Bisericesc al Mitropoliei Ortodoxe Române la Sibiu, unde s-a stabilit următorul plan de învățământ pentru Școlile Populare Românești.

Obiectivele erau următoarele:

1. religia,
2. citirea și scrierea,
3. socoata de rost și cu cifre,
4. cunoașterea măsurilor și banilor,
5. gramatica,
6. exerciții de limbă,
7. elemente de geografie și istorie universală,
8. geografia și istoria noastră cu privire la români,
9. elemente de fizică și istoria naturală,
10. introducerea practică, agricultură și grădinărit,
11. drepturile și îndatoririle utile cetățenești,
12. cântatul național și bisericesc,
13. gimnastica.

În anul școlar 1880-1881, localitatea Chișineu-Criș era în plină dezvoltare, având rolul de centru coordonator în domeniul învățământului. În anul școlar 1886-1887, cercul Chișineu-Criș ne este prezentat într-un raport al inspectorului școlar teritorial P. Chirilescu. În anul 1894, inspectorul școlar I. Trăilescu, într-un raport menționează starea materială a școlilor, familiile elevilor, planurile de învățământ, frecvența elevilor și activitatea cadrelor didactice.

În acest raport datat din 20 iulie 1895, sunt amintiți și învățătorii. Primul învățător, Grigore Mladin, avea un salariu de 125 de florini (în bani) și diferența în bunuri în valoare de 240 de florini. Al doilea învățător era George

Barabașcu care primea un salariu de 350 florini și bunuri în valoare de 40 de florini. Al treilea învățător numit este Ștefan Dolga, cu un salariu de 300 de florini în bani și bunuri în valoare de 140 de florini. Toți acești învățători și toți cei ce vor urma, vor fi numiți pe post în urma unui concurs.

Manualele școlare pentru școlile românești în zona Aradului au fost întocmite de autori didactici cu experiență, cei mai importanți dintre ei fiind: I. Pop Retegan, V. Goldiș, V. Petru Tuducescu, Iosif Moldovan.

La începutul secolului al XX-lea, printre învățătorii care-și desfășurau activitatea didactică la Chișineu-Criș sunt numiți Moise Marin, I. Caba, Gavril Popluca, Codreanu Traian, Buștean Ioan.

Dificultățile majore pe care le are de înfruntat școala din epocă, erau determinate prioritar de orientarea politicii școlare a guvernului maghiar de la Budapesta. Senatul școlar arădean primește mereu observații din partea inspectoratelor regești de școli, că au fost folosite manuale care n-au fost aprobate de guvern sau că nu se acordă importanță deosebită studiului limbii maghiare.

Numărul mare de copii care nu frecventau deloc sau numai în anumite perioade de timp cursurile școlare, se explică din dările de seamă ale inspectoratelor școlare, care subliniază faptul că în anii agricoli cu recolte slabe, părinții nu dispuneau de condiții materiale suficiente pentru a putea ține copii la școală. Concludent în acest sens este și documentul IV-104 din 23 martie 1887 care se referă la Centrul Teritorial (inspectoratul din Chișineu-Criș), pentru starea învățământului din localitățile din zonă. Inspectorul școlar Chirițescu menționează că din 1006 copii cu vârste între 13-15 ani au frecventat regulat școala numai 210. Dintre aceștia 124 nu au frecventat cursurile cu regularitate. Una din cauzele slabei frecvențe subliniată și în acest raport era sărăcia populației. Se arată că elevii nu aveau îmbrăcăminte, erau reținuți la muncile câmpului, dar față de anii precedenți se constată totuși o stare mai îmbucurătoare sub aspectul condițiilor materiale precum și a frecvenței școlare.

În anii 1899-1900 și 1901-1902 frecvența școlară din Inspectoratul Chișineu-Criș este redată mai jos în procente.

Inspectorat	Școli	Învățători	C clasele I-V		C clasele V-VI	
			1889-1900	1901-1902	1889-1900	1901-1902
Chișineu-Criș	34	34	68 %	79.8 %	40 %	43.4 %

Între anii 1904-1914, școala populară română a cunoscut schimbări determinate de legislația școlară a epocii și de accentuarea tendințelor de de-naționalizare. În anul 1905-1906 se constată o frecvență școlară mai scăzută față de anul precedent, de la 78.87% la 69.58%. În anul școlar următor, frecvența școlară a înregistrat o ușoară creștere cu 0.66%, la cursurile anilor I-IV și 5.10%, prin cursurile de repetiție. Anii care urmează aduc frecvențe oscilante: scade în Inspectoratul Chișineu-Criș mai întâi de la 69.53% la 62.85%, apoi în anul școlar 1907-1908 frecvența școlară crește de la 67.72% la 69.32%, iar în 1908-1909, înregistrează o scădere ușoară de la 68.77% la 68.32% în clasele I-IV (copii de 6-12 ani). Această scădere va continua și în anul 1909-1910 la 66.9%. În anul 1910-1911 se înregistrează un procent mai scăzut, de 65.53%.

Anul școlar 1913-1914 se încheie în jurul izbucnirii primului război mondial. Frecvența școlară a înregistrat o ușoară creștere, ajungându-se la următoarea situație:

Inspectorat	Copii recenzați		Frecvența școlară	
	6-12 ani	12-15ani	6-12 ani	12-15 ani
Chișineu-Criș	5585	2739	2500	39

Condițiile grele de război au îngreunat frecvența elevilor. În anul 1914-1915 școlarizarea se prezenta astfel: dintr-un total de 75 elevi, au fost promovați 63 elevi. În anul 1915-1916 au fost înscriși 83 elevi și promovați doar 48.

CAPITOLUL IV

Satul și obiceiuri

Satul, ca așezare, este în mod just considerat ca o aglomerare de case dispuse într-o anumită ordine în lungul străzilor, aflându-se în raport direct cu particularitățile și natura factorilor geografici. Satul a evoluat în timp și spațiu sub influența cadrului în care s-a dezvoltat, a legilor economico-sociale, satul ca așezare umană fiind caracterizat prin vatră și centru de producție, alcătuind un complex rural.

Gospodăria fiind nucleul așezării își avea funcțiile bine conturate, în diverse etape ale evoluției istorice, în funcție de nivelul atins de modul de producție. Casa domină prin proporții întreaga gospodărie, fiind aliniată de obicei la frontul străzii și fiind perpendiculară pe grajdul de animale. În pătratul ocolului unei gospodării întâlnim următoarele subîmpărțiri: ogreduța din fața târnațului, unde se plantau flori, aceasta fiind împrejmuită cu un garduț din ruje, ocolul fiind împărțit la rândul său în două părți distincte, ocolașul pentru păsări, și ocolul mare pentru animale. În acesta din urmă se găseau: iștălăul, căpițele de fân și paie și coșara unde se păstra porumbul. Grajdul era împărțit în două sau trei compartimente: la un capăt cămara, la mijloc colna pentru căruță, sanie și alte utilaje, iar celălalt capăt adăpostul animalelor.

O importanță deosebită se acorda locului fântânii, care trebuia să fie cât mai departe de grajd, dar aproape de casă. Lângă fântână era vâlăul mare pentru adăpatul vacilor, cailor și vâlăul pentru spălat. Ogreda mare era destinată culturii legumelor și era împărțită în parcele pe care se cultivau următoarele legume: ceapă, usturoi, pătrunjel, morcovi etc. O altă parcelă era cultivată cu mac, mazăre, fasole, cartofi, salată, alta cu țucurani și porumb. Pe lângă gard se cultivau pomi fructiferi: pruni, caiși, meri, peri, iar în mijlocul grădinii, de o parte și de alta a potecii, era plantată vița de vie. Tot în acest ocol mare era și cotețul pentru porci și hoară. Acest complex era împrejmuit cu garduri de pământ bătut cu maiul, acoperite cu paie sau tulei. La alte gospodării gardurile erau confecționate din nuiiele împletite. Intrarea

Casa cu geam

Casa în curte

în gospodărie se făcea printr-o poartă din lemn acoperită cu un vâlău răsturnat care se prelungea până deasupra laviţei şi poarta mare sau căputul, pentru animale mari, care era confecţionat tot din scânduri.

Geamurile erau mici, uneori numai ochiuri de geam duble sau simple. În jurul geamurilor se făcea o lipitură numită părcan. Pentru ca brâul casei să fie apărat de ape, la baza lui se făcea o ridicătură din pământ, cu pleavă numită pomnol. Fundoaia era prevăzută cu ochiuri pentru aerisirea podului destinat păstrării cerealelor. Casele erau văruiute şi apoi feştite cu culori, predominant era alboietul, cu care se vopsea şi părcanul jurii.

Târnaţul era construit în lungul casei, jucând rolul de apărare a locuinţei de intemperii şi loc de odihnă. La început târnaţul a fost deschis fiind acoperit cu prelungirea acoperişului care se sprijinea pe stâlpi din lemn. Mai târziu târnaţul se va închide mai ales, după construirea unei noi camere spre stradă, cu un garduţ având un roştei. Astăzi târnaţul este închis complet cu sticlă. În fundul târnaţului era păcauţul.

În ultimii ani o asemenea cameră de zi adăugată casei se construieşte în curte şi este numită căsuţă, pentru a se păstra casa mare curată. Din târnaţ se pătrunde în interiorul casei. Locuinţa era repartizată astfel: casa dinainte sau casa de zi, sediul de toată ziua al omului, camera de mijloc şi casa dinapoi.

Casă cu ciripă

Casa dinainte este dominată de prezența cuptorului de vatră, care este făcut din văiuguri. După cuptor era pătuțul folosit pentru odihna de peste zi sau dacă în familie erau copii mai numeroși aceștia se culcau în el. Cuptorul avea între el și perete un grumazăr unde se puneau oalele cu lapte să se prindă. Cuptorul era împrejmuț de o vatră, lângă care era șpohertul pentru gătit cu două ochiuri, cu dobă, frigătoare. Focul în sobă se făcea cu cioceni, tulei, ciocoi, băte de ruje. Pereții locuinței, după ce erau tencuiți cu lut fin, se văruiau, iar mai târziu vor fi pictoriți cu culori de apă. Astăzi la zugrăvirea pereților se folosesc formele cu motive florale, geometrice sau zoomorfe. Culorile preferate erau albastrul, verdele și maro. Tavanul era făcut din scândură peste care se găsea grinda mediană, de care se prindea urzoiul pentru război și pe care se băteau cuie în care se agățau oalele pentru lapte, dar și ulcelele și farfuriile. Pardoseala era lipită cu baligă, iar mai târziu se introduc dușumelele.

Amenajarea interioarelor ține de tradiția locală urmărindu-se să se dea cât mai largă utilitate folosirii obiectelor din casă. În casa dinainte, de o parte și de alta, în paralel cu pereții longitudinali existau ca mobilier două paturi. Paturile erau cu picioare și răstolnițe înalte. Pe paturi se găseau: sălmăjacul umplut cu paie sau sușorci, care era făcut din tort brut. Peste saltea se puneau lipideu din tort sau bumbac cu cipcă, pe margine dantelă, peste care se așternea duna cu pene de gâscă care la rândul ei era acoperită cu un lipideu de lână. Peste lipideu erau așternute 6-8 perini umplute cu 4 kg de puf, care erau îmbrăcate cu fețe rișelitate. Între paturi era așezată lavița ornamentată cu motivul discului solar. Pe perete, deasupra celor două obloace, era fixată, de grinda mare cu un capăt, iar cu celălalt de perete, cocotoarea. Ochiurile de geam erau acoperite cu fireanguri, iar cele mari cu fireanguri mari. Lângă pat era așezată lada cu zestre, cu fioace. Tot ca mobilier găsim lăptarul deasupra căruia era fogășelul. Masa era mare așezată în fața laviței și era acoperită cu o măsăriță țesută din tort fin, ornamentată și ajurată prin țesătura cu motivul tricolorului. Cusătura era făcută în cruce. Pe masă se găsea bocalul sau canceul și paharele cu toartă. Sărărița era din lemn. Scaunele aveau spătarele înalte, iar copiii stăteau pe șamblii (scăunel), așezat lângă cuptor.

Iluminarea se făcea cu opaiț. Această lampă primitivă purta numele de lampă de șterț. Mai târziu se introduce lampa cu petrol atârnată de grindă sau lampa cu picior.

Pe pereți, între ferestre și pe cei laterali erau așezate chipuri de familie, icoane, pictură naivă pe sticlă, tablouri religioase, farfurii frumos decorate cu

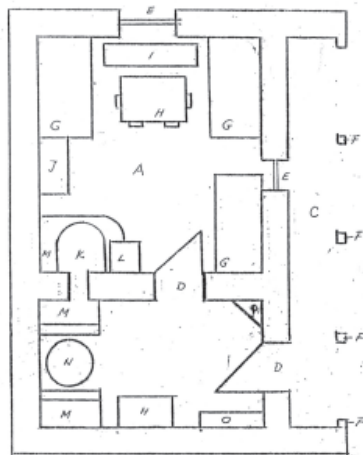
motive florale: cruce, păun, cocoş pe fond alb sau folosindu-se culorile: roşu, negru, albastru. Lângă pătuţul de la cuptor era lăviţuţa. Ca obiecte folosite pentru uzul casnic erau: lingurile din lemn, mângălăul, piclăzăul, sâcitoarea pentru aluat, strecurătoarea din pământ, localăul, viderea.

Casa din mijloc, sau tinda reprezintă camera de trecere dintre camera dinainte şi cea dinapoi. În tindă găsim: vatra cuptorului cu horn deschis şi ustensilele necesare pentru arsul cuptorului şi pentru introdus pâinea, lopata mică şi mare, cenuşarul şi tipsiile.

Peretele din tindă avea o scobitură unde se prindeau icoane, blide frumos ornamentate. În mijlocul tinzii era o masă, care era acoperită cu o măşariţă. Lângă masă se aşeza o laviţă mică. În cazul de faţă, exemplificat prin fotografie, am întâlnit pe amândoi pereţii tinzii două vetre oarbe. Tot în tindă se mai găseşte un stelaj aşezat după uşă, unde se păstrează compoturile. De grinda tinzii era prinsă lampa cu feştilă. Ceasul era fixat pe peretele mic al tinzii şi era cu pendulă şi greutate.

Casa dinapoi era mică, mai întunecoasă şi avea cuptor de dimensiuni mai mici, cu vatra în tindă. Mobilierul era compus din paturi cu răstălăniţă înaltă, masă mai mică, laviţă simplă fără spătar, lada cu haine de schimb şi ruda pentru haine fixată de grinzi. Cu timpul casa dinainte care fusese camera de zi va fi transformată în casa de oaspeţi. Casa dinapoi va deveni camera de zi, iar în ultimul timp se va adăuga la frontul străzii o altă cameră cu acelaşi rol. Intervin modificări

CASA BICAMERALA

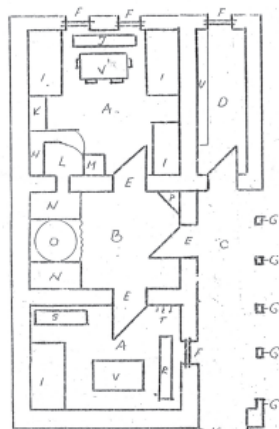
A - casa, B - tindă, C - tîrnoaj, D - uşi, E - ferestre, F - propti, G - pat, H - masă, I - laviţă, J - credenţ, K - cuptor, L - sobă, M - vatră, N - horn deschis, O - stelaj, P - olucriu.

STRADA

A - casa, B - casa mică, C - tîrnoaj, D - grejd, E - colnă fîn, F - veciu, G - cotei porci, H - cotei găini, I - curte, J - ogradă animale, strungă oi, L - ogradă păsări, M - ogradă

CASA TRICANELARA

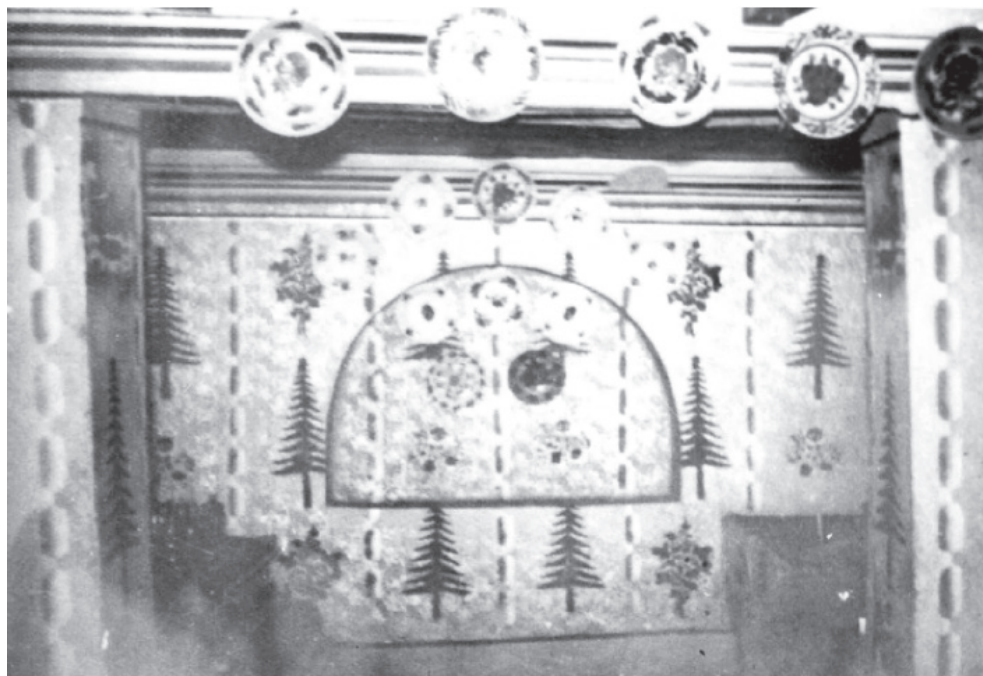
-coasa, B-tindă, C-tirnaș, D-cămară, E-ună, F-ferestă, G-propți, H-ventilator
I-pat, J-levișă, K-credență, L-cuptor, M-șchișă, N-vatră, O-bucătar deschis,
P-oluaru, R-ladă cu aptar, S-ladă pentru, T-șuier. U-șchișă - V-șchișă

prin scoaterea cuptorului care se va construi în afara locuinței, a pătuțului, a lăptarului și a sobei.

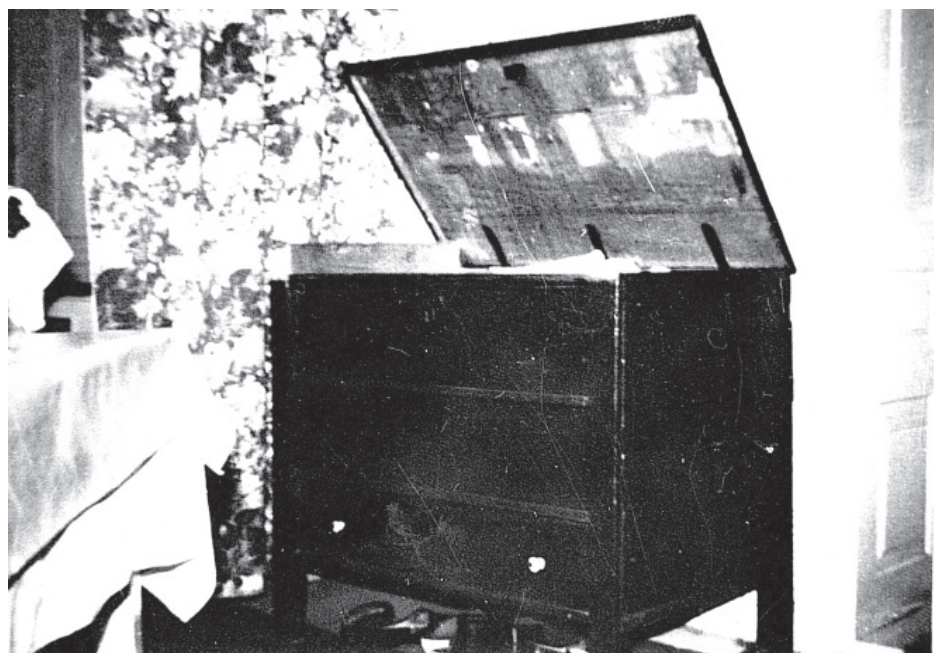
Mai târziu se vor introduce ca mobilier: șifoanele și paturile într-una executate pe plan local cu mici ornamentații și apoi mobila de oraș. Pentru păstrarea curată a casei mari, în curte se construiește tot mai frecvent pe aceeași linie cu casa mare, căsuța formată dintr-o cameră și o bucătărie unde se reintroduce cuptorul de formă dreptunghiulară, de dimensiuni mai mici, zugrăvit sau faianțat.

Cuptoare de pământ

Vase de lut

Ladă de zestre

Patul din casa dinainte

CAPITOLUL V

Ocupațiile principale ale locuitorilor

Fiind o așezare rurală, din zonă de câmpie, principalele ocupații ale locuitorilor au fost și rămân și în prezent cultura plantelor și creșterea animalelor, cărora li s-au dat o mare importanță. Plantele cultivate erau grâu, porumb, ovăz, iar animalele des întâlnite: boi, vaci, capre, oi și porci.

Alte îndeletniciri ale iobagilor români arădeni din sec. al XVIII-lea, trecute în registrul de constatare și impozitare, erau: vinăritul, albinăritul, morăritul, vinarsăritul. Pe Valea Crișului Alb, se găsesc terenuri potrivite pentru cultivarea viței de vie, până la „stelat” mori fluviale. Printre românii de atunci se găseau și alte feluri de meșteșugari: rotari, jocari, blănari. Constatăm și îndeletnicirea de faur, pregătitor de săbii, de unde și derivația cuvântului „cordoș”.

Produsele agricole și cele în legătură cu agricultura au format obiectul comerțului. Pe valea Crișului Alb erau pomeniți comercianți greci. Se făcea comerț mai ales cu vite, boi și alte animale. Târgurile din județul Arad erau vestite. Se cunoaște cu precizie când aveau loc acestea în fiecare centru. La Chișineu-Criș târgul se ținea în decembrie.

Este de evidențiat modul în care se cultivau principalele plante: porumb, secară, floarea soarelui, sfecla de zahăr. În trecut locuitorii mai cultivau și bicăul care era folosit la îngrășarea pământului și ca nutreț la cai în loc de fân. Se tăia verde și se usca pentru iarnă. Grâul era semănat toamna. Când erau ploi se semăna cu mâna prin împrăștiere înaintea plugului, ori după plug. Când se seamănă înainte de arat se numea semănat pe spate, iar când se seamănă după arat, se grăpa. La data de 29 iunie a fiecărui an, de Sfântul Petru începea secerișul, când se făceau primele cruci. Grâul era secerat cu coasa, două femei strângeau cu secera de mână mănunchiul. A treia femeie făcea legături tot din grâu, le întindea și celelalte formau snopii. Al treilea

bărbat lega snopii. Când secerătorii se lăsau la amiază, cât tăiau îl puneau în cruci. La mijlocul lunii iulie secerișul era terminat. La început grâul era treierat cu caii. Grâul era vânturat și dus în pod, unde din când în când se întorcea. Grâul se măcina la moară.

Porumbul era semănat în aprilie, pe brazda plugului. Se săpa de trei ori pe an. În septembrie începea culesul porumbului pe 2 rânduri la fiecare culegător. Seara, porumbul era transportat cu căruța acasă și pus în coșeri. Noaptea, pe rouă se tăiau tuleii deoarece atunci nu se sfărâmau frunzele. Tulpinile erau legate în snopi și puse pup fiind lăsate pe câmp până se termina culesul, după care se transportau acasă sau la sălaș unde se făceau jirezi. În urma porumbului pământul era arat și se semăna cu grâu. Ciocoi erau adunați și erau folosiți la foc și la arsul cuptorului pentru pâine. Din porumb se făcea mălaiul pentru mămăligă și pentru pisat.

Cânepa era semănată la 25 martie, la Buna Vestire. Semințele erau împărșiate cu mâna. Cânepa nu se săpa. La sfârșitul lunii iunie era smulsă din pământ, făcută snopi mici, legată și dusă la bălți, unde era acoperită cu noroi. Cânepa era ținută și legată pe lângă garduri sau în pupuri mici. După ce era uscată, se melița cu melița trasă prin piaptănul de cânepă. Fuiorul care rămânea de la pieptănătură era mai lung și mai brut și din această cauză se mai trăgea odată prin hacelă, fuiorul rămânând mai fin. Din fuior se torceau fire subțiri pentru urzeala la pânză. Din câlții care rămâneau la pieptănatul cânepii se făcea băteala la saci. Această băteală era formată din firele care se băgau la război, iar suveica prindea firele. Din câlții rezultați prin pieptănarea la hacelă se făcea urzeala pentru saci.

Ca hrană pentru cai se semăna sfecla furajeră, care era mai mare decât sfecla de zahăr. Din ea se prepara o pastă numită pas. Sfecla de zahăr se introduce mai târziu ca și cultură mare. Tot ca hrană verde pentru animale se semăna de obicei o plantă numită mișling. Animalele care s-au crescut în această localitate și continuă să se crească, erau vaci, cai, oi, porci, capre, boi. Animalele erau crescute aproape tot timpul anului în stabulație liberă, fapt ce determina pe crescătorul de animale să-și construiască un adăpost temporar. La început acest adăpost era o colibă simplă din crengi, unde păstorul își așternea paie sau fân, iar peste acestea, bitușa pe care se culca. Tot în colibă mai avea ustensilele necesare pentru prepararea laptelui, blidele, lămpașul, campăul, care la un capăt era o bucată de metal îndoit cu care se agață oile de

picior. Crescătorul de animale mergea de două ori pe săptămână în sat pentru a se aproviziona cu hrană. Un ajutor prețios pentru păstor era câinele, care aduna animalele când acestea se îndepărtau de colibă. Animalele pășteau toată ziua pe imaș iar noaptea dormeau sub cerul liber. De la coliba simplă, se va trece după un timp la un nou tip de adăpost și anume, sălașul, care va deveni locuință de proporții mici, transpusă din sat, pe pășune, dar fiind adaptată creșterii animalelor. Sălașul va fi construit după următorul plan: odaia pentru odihnă, având ca mobilier pătuțul, masa și scaunele joase, stelajul și lăptarul unde se găseau vasele necesare prelucrării laptelui. Focul era făcut într-o vatră deschisă cu horn. Din casa de odihnă se intra în cămară unde se păstrau diferite unelte, proviziile și ciuberele pentru brânză. Din cămară se trecea într-un șopron, unde se adăposteau căruțele, sania, fânul și tuleii. Sălașul era împrejmuit de un gard, care închidea ocolul animalelor. Sălașul va deveni cu timpul o așezare permanentă, de aceea se vor lua măsuri pentru adăpostirea animalelor pe timpul iernii, prin construirea de grajduri din pământ bătut, acoperite cu nadă sau șoproane îngrădite pentru oi. Grajdurile erau construite în plan longitudinal. Ocolul va fi împărțit în țarcuri pentru vaci și cai și separat pentru oi. Vara, hrana pentru animale nu reprezenta o problemă deoarece ele pășteau toată ziua pe pășune hrănindu-se cu iarbă crudă. Laptele vacilor și al oilor era gras și gustos deoarece mâncau multe plante nutritive și medicinale. Animalele erau adăpate de 3 ori pe zi, dacă sălașul era în apropiere de Criș sau de fântâna de pe pășune, care avea un jgheab pentru vaci și cai și unul mai jos pentru oi.

Fântâna. Atât în sat cât și pe câmp era făcută de fântânari care cunoșteau bine terenul, mai ales știau că existența prin apropiere a Crișului Alb determină ca pânza freatică să fie mai la suprafață, între 6-12 m adâncime. Se săpa până se dădea de pământ umezit, semn care indica prezența pânzei freatice. Acest nisip era scos cu ajutorul unei găleți până se ajungea la apa limpede. În această zonă fântâna se săpa cu diametrul de 1 m, cu hârlețul, iar atunci când trebuia să se meargă spre adâncime, deasupra gropii se instala un trepied din lemn, de care era fixată o „găleată” din fier, care prezenta colți metalici și care era legată de o funie sau un lanț și de o roată cu ajutorul căreia era învârtită în pământ ca sapă rotativă. Tot cu această găleată se scotea pământul la suprafață. După ce se atingea pânza freatică, fântâna era zidită cu scânduri, cu cărămidă, sau cu oale de ciment. La câțiva metri de fântână se fixa în pământ furca de care era prinsă cumpăna, șaba și găleata. La câțiva ani fântâna se desfunda de nămol și plante și se dezinfecta cu piatră de var.

Oile erau păscute până dădea prima zăpadă, după care erau băgate în grajduri, unde erau hrănite cu fân, tulei sau negreață de la grâu. Prin ianuarie-februarie, oile fătau câte 1-2 miei fiecare. Mieii erau întăreți la 10 mai, iar mai recent la 1 mai. Oile erau mulse în țarc, iar laptele era transformat în caș și brânză. Prepararea cașului necesita folosirea plămădelii, care se obținea astfel: toamna când se tăiau porcii, se lua o parte din stomac, care era măcinat prin mașină și era amestecat cu făină de mălai, oțet, sare după care se puneă în tegoi (intestinul gros). Se lega și se puneă la păstrat deasupra cup-torului. Mustul, care se scurgea din cheag, se transforma într-un sloi care se lua și se păstra în cămară la

La fântână

un loc uscat. Din acesta se lua de fiecare dată în funcție de cantitatea de lapte și se amesteca cu laptele cald. Laptele, după o jumătate de oră, se încheaga. Cheagul era tăiat cu mâna în patru părți, se puneă într-o cârpă mare pentru caș (din pânză sau tifon) și se agăța de grindă ca zerul să se scurgă. Din zer se făcea jintița sau cureasa, folosită pentru mâncare sau era dată la porci. După ce cașul era dospit, se tăia prin mașină, se săra, se frământa și se făcea brânza, care se păstra în ciubere cu șitău (capac cu șurub). La sfârșitul lunii iunie începea tunsul oilor cu foarfeca manuală. Lâna era spălată la fântână de mai multe ori sau la Criș, după care era uscată și pieptănată cu pieptenele de cânepă. Era toarsă, iar din fire se țesea pânza pentru cioareci, sumane și pături pentru cai. După ce pânza era țesută, era dusă la ștezat (bătut cu maiul), operație prin care se întărea și se albea. Ștezatul pânzei nu era făcut în sat, ci la Moneasa-Dezna (Arad), unde existau câțiva meșteri specializați în această operație.

Cu timpul, unii păstori își mută întreaga familie la sălaș, mărindu-l cu încă o cameră. În spatele sălașului era grădina împrejmuată cu pomi fructiferi

mai ales pruni și cu un gard de nuiele. În grădină se plantau pe de-o parte culturile pentru strictul necesar, iar de cealaltă parte viță de vie.

Meșteșugurile. Alături de agricultură, meșteșugurile constituie ocupații importante ale locuitorilor satelor. Dintr-un raport al comitatului Arad, provenit din anul 1768, reiese că populația rurală românească, cu excepția oamenilor mai înstăriți își confecționa singură atât postavul, cât și pânza necesară pentru îmbrăcăminte. În anul 1795 s-a interzis spălarea cânepii în apa Crișului Alb, folosindu-se pentru această activitate afluenții acestui râu. O etapă importantă în dezvoltarea meseriilor a constituit-o crearea breslelor la Sântana (1774), Chișineu-Criș (1819), Pâncota (1821). Acestea au fost legate în primul rând de producția de încălțăminte și îmbrăcăminte. Apariția industriei mecanizate este marcată prin instalarea primei mașini cu aburi, la fabrica de spirt de la Chișineu-Criș.

Dintre meșteșugurile practicate de țărani, cea mai viabilă s-a dovedit a fi activitatea legată de confecționarea îmbrăcămintii. După anul 1900 asistăm la dispariția accelerată a portului popular începând cu părțile de șes ale bazinului Crișul Alb, ca urmare a dezvoltării industriei textile. Se mențin și chiar se dezvoltă o serie de branșe de interes local, ca: măcelari, tâmplari, căuacii (fierari), sabăi (croitori), rotari.

Portul popular a fost confecționat în cadrul economiei gospodăriei închise. Principalele materiale folosite în pregătirea costumelor, au fost cele rezultate din ocupațiile de bază, agricultura și creșterea animalelor, fibrele plantelor textile, lâna și pielea. Datorită dezvoltării economiei de schimb, a drumurilor și a circulației de bunuri, încep să pătrundă diferite materiale confecționate în atelierele de manufactură din orașe. Chiar dacă în mai mică măsură se constată pătrunderea în aceste părți a unor produse ajunse aici din străinătate. Am întâlnit la multe femei în vârstă rochii confecționate din janilie (catifea turcească). Până aproape de zilele noastre, pentru cămăși, poale și gaci (izmene), materialele de bază continuă să rămână pânza țesută în casă, pielea și blana de oaie pentru încălțăminte, bitușe (șube) și cojoace, iar pentru hainele calde pânura țesută din lâna de oaie.

În general pânza se țesea în amestec cu bumbac și misir (fir de in). Pânza goală de cânepă se țesea pentru saci și lipideie. Pânza de tramă se făcea din misir urzit și cânepă bătută. Pânză învăluită este des folosită. Pentru a obține această pânză se urzește misir în amestec cu bumbac sau tramă și se bate cânepă. Pânza de urzeală limpede se obținea din misir și cânepă pentru urzeală iar la băteală se folosea numai bumbac.

În preajma primului război mondial la Chișineu-Criș, Socodor, Pil și Vârșand s-a folosit o pânză albă cumpărată de la „tocacii” tăuțești (țesători slovaci). Ca material de ornamentație atât în alesătura cât și la broderii se folosea firul de cânepă înălbit și răsucit și ața de jirebie (scul). Cele mai frecvente culori erau galben, noronca (portocala), galfăt (galben mai deschis), bordo, alboiet (vânăt), cacafa (maro), lila (mov). Într-o măsură mai redusă la brodat s-a folosit mătasea.

Cămășile bărbățești, izmenele, poalele erau frumos ornamentate. Ca procedeu de ornamentare se practica alesătura și broderia. Specific pentru această zonă era alesul tăiat în război, după tehnica realizării numit și alesul cu ghemuțul, care se lucra alb în alb obținând un joc de găuri în pânză, asemănător cu broderia prin tăieturi sau cum se mai cunoaște sub denumirea de „spărturi”. Ornamentarea prin broderie cunoaște o mare bogăție și varietate. O cusătură străveche, foarte frecventă este cusătura în crucițe. La cusătura în crucițe se menține structura geometrică a motivelor ornamentale. Cusătura în crucițe se realiza astfel: se efectuau 5-6 împunsături în diagonală, formând segmente paralele oblice, în rândul al doilea se revenea peste primul, în sens opus formându-se crucița. Această cusătură în crucițe este cea mai des întâlnită în tot bazinul Crișului Alb. Se aplica pe gulerul și pumnarii cămășilor bărbățești și femeiești. O întâlnim ca o tehnică dominantă în broderia cămășilor și a poalelor.

O altă metodă de ornamentare era aceea prin hudre (găuri) sau împunsături; fără a se tăia pânza, se împungea cu un fus în locul indicat și apoi se „țesea” de jur împrejur cu „fuse” sau cu „spice” formând o gaură bătucită. Bătucirea se făcea simplu, fără a trece firul după aceasta. În această zonă se folosesc și hudre mari, care se taie cu o foarfece mică ridicând pânza cu acul. Pentru a nu strica forma rotundă a găurii, înainte de a se tăia sau de a fi bătucită, se însăila locul unde urma să fie lucrată. Poalele și mânecile cămășilor femeiești erau ornamentate cu cheițe mai înguste sau mai late. Cheițele erau făcute din ață albă cu aspect de dantelă. Lații de pânză nu erau uniți ci sunt la o distanță oarecare în funcție de lățimea dantelei care se execută. Pentru ornamentarea costumelor bărbățești s-au folosit la cămăși, bumbi albi și colorați, precum și nasturi din plev. La ornamentarea vestelor s-au folosit șinore (șnururi) negre.

În cadrul meșteșugurilor casnice un rol important îl avea torsul și țesutul. Cel mai mult se torcea din cânepă, din care era țesută pânza pentru cămăși, spătoaie (bluze de corp), poale și gaci. Se torcea cu fusul în mâini sau în

brâu și cu furca cu roată. Se țesea cu ajutorul războiului orizontal format din două brânci, cu două suluri. Pe primul sul erau firele care se treceau prin fuștei, spată care era în brâgle, suveica care trecea firul prin rost (despărțitura firelor). Pânza bătută se răsucea după cel de-al doilea sul. Schimbarea rostului se făcea din lebedeie (pedale) care erau agățate cu o sfoară de ițe. În afară de pânză se mai țeseau lipideie de lână viu ornamente cu motive florale și pături pentru cai. Pânza de sumane, după ce era făcută, se ducea la ștezat în altă localitate, din care apoi se croiau cioarecii (pantalonii), care erau strânși pe picior și sumanul care în această zonă se purta scurt. Hainele de blană, cojoacele, bitușele nu erau făcute în localitate ci într-un centru apropiat, la Șiclău sau Pâncota, un centru mare de prelucrare a pieilor.

Ocupații secundare. Statisticile vremii menționează că întreaga zonă a Crișului Alb era acoperită de păduri, fapt ce a permis locuitorilor să-și satisfacă necesitățile gospodăriei prin prelucrarea lemnului. Odată cu dezvoltarea industriei capitaliste dreptul de folosire a pădurilor a fost luat de la țărani. Suprafețe întinse de păduri au fost defrișate. Țăranii din satele de pe valea Crișului Alb sunt nevoiți să se deplaseze în centre mai mari, Chișineu-Criș, Pâncota, Ineu pentru a-și cumpăra produsele din lemn, ciuberle, furci, mobilier, care înainte erau produse pe plan local.

Apropierea localității de Crișul Alb a dus la o altă ocupație, și anume pescuitul. Se pescuia pentru nevoile familiei. Uneltele folosite la pescuit erau: hălăul (plasa) și coșara, care era prevăzută cu un orificiu. Coșara era lăsată în apă câteva zile, după care se verifica dacă înăuntru se găsea pește. Se mai pescuia și cu mâna pe sub sălcii. Tot apropierea de Crișul Alb a determinat dezvoltarea unei alte ocupații și anume împletitul nuielor, din care se făceau coșerile, mari și mici pentru transportul porumbului și pentru necesitățile casnice. Din nuiiele mai groase se împleteau gardurile, care împrejmuiu grădinile. Împletituri se mai făceau din şușorci (pănuși de porumb) pentru coșurile de pâine și ștergătoarele de picioare.

Alimentația. Avea la bază produsele agricole cultivate în grădini, livezi și ogoare. Alimentele de bază au fost și rămân în lumea satelor cartoful, fasolea, varza și mălaiul. Alimentele sunt preparate după obiceiul local având un arome specific de la o zonă la alta. Mâncarea era gustoasă și nutritivă. Ea se prepara numai pentru prânz și cină. La amiază se mânca pâine, clisă (slănină) și ceapă. Prepararea alimentelor era legată de anumite zile din săptămână sau anumite sărbători. Peste săptămână, joia și duminica se tăiau pui sau se pregătea carne de oaie sau de porc, din care se făcea o supă cu tăiței, bănușei

(aluat tăiat cubuleţe) sau răzălau (aluat ras). Felul doi era carne fiartă, sos de păradici (roşii), de ai (usturoi), de ceapă, de gutui sau de vişine. Plăcinta care se pregătea cel mai frecvent, era plăcinta dospită cu mac, cu nucă, cu griş, cu scoacă.

Miercurea şi vinerea erau considerate zile de post, când se pregătea zamă de fasole şi fasole groasă. În celelalte zile se preparau şi alte mâncăruri: supă de roşii cu zdremţe de ou, cu găluşte, supă de chimin sau cu varză, iar ca felul doi aluat stors cu brânză, mac, nucă sau varză. În postul Crăciunului se obişnuia să se mănânce miercurea şi vinerea, pogăcele şi pogaci (un aluat nedospit făcut din făină, apă şi sare) coapte în cuptor şi încinse în mujdei de usturoi. Se mai mâncau cartofi cu coajă în ulei sau peşte (tot în timpul postului). În postul Paştelui se făceau cocoşi (floricele) fapt ce constituia o bucurie pentru copii care descântau lângă ciur (sită).

„Ieşi moş dă sub coş
Şi-mi pomneşte tri cocoşi.
Ieşi babă dă sub ladă
Şi-mi pomneşte o grămadă.”

La nunţi se pregătea supă de găină cu gârteni (aluat răsucit pe spată, cu un fus). Această supă este considerată şi astăzi cea mai delicioasă şi necesită o pregătire din timp. Se mai prepara curechiul umplut (sarmale), tocană de oaie, cirigauă, coardă cu mac.

La botez, pentru moaşă şi naşă se pregătea următorul meniu: pâine cu prai (magiun de prune) sau scoverzi (clătite). Peste săptămână se mai pregătea: crumpe cu boţi (cartofi cu aluat rupt), coarde pe laboaşe (aluat tăiat pătrat şi răsucit), urechiuşe cu chisăliţă (aluat tăiat pătrat şi răsucit după deget ca un fel de solniţă), plus o zeamă preparată din tărâţe, zeamă cu tărhană (aluat dat pe răzătoare), rătişe (langoş cu varză sau brânză), plăcintă dulce întinsă pe masă.

Prăjiturile şi plăcintele erau pogăcele cu jumere, pişcotă, cirigauă (o pătură de aluat tăiată cu pintenul), iar bucăţile răsucite după deget şi coapte în ulei.

Băuturile erau preparate în casă: răchia (ţuica de prune fiartă în căldare de două ori) şi vinul.

Pâinea era preparată în casă cu deosebită măiestrie. De cu ziuă aluatul este frământat în albie (covată), unde era lăsat să dospească timp de două ore, acoperit cu o faţă de masă. După ce aluatul dospea, se rupea şi se puneau pe vatră cu lopata sau în tăpsie (tăvi de tinichea făcute de Țigani). Cât timp

pâinea dospea femeia ardea cuptorul cu tulei, ciocoi sau bâte de ruje. Jarul era scormonit cu ruda, iar cu drâglul era tras perneiul (cenușa în cenușar). Cuptorul era lăsat să se stâmpere, timp în care la gura lui se cocea lîngălăul (aluat rămas pe covată și întins) care era uns cu smântână și presărat cu sare sau zahăr după preferință. Tot în gura cuptorului se introducea lipieșul (pâine mică). Apoi pâinea mare se pune la mijlocul cuptorului unde era lăsată timp de două ore să se coacă. În graiul popular se spunea:

„Femeia vrednică dă cu ziuă își cerne făina,
Apoi face aluatul și-l lasă în albie, să dospească.
Atâta vreme nu șede. Aprinde cuptorul,
Arde vatra cu tori, apoi rupe pita și-o bagă în cuptor.”

Praiul (magiunul) se făcea din prune. Pregătirea praiului determină un adevărat ceremonial. De dimineață familia și rudeniile apropiate se adună la pomnitul prunelor (scoaterea sâmburilor). În acest timp se povesteau întâmplări hazlii din sat sau se cânta. După ce desfăcutul prunelor era gata, se puneau la fiert într-o căldare mare de aramă, la foc domolit până seara târziu. Magiunul era învârtit tot timpul cu o lingură lungă în formă de „L”. El era gata atunci când siropul se prindea pe lingură, după care era turnat în oale de pământ ca să se prindă. Magiunul era folosit la umplerea chiflelor, la taște, iar copiii îl mâncau cu plăcere uns pe pâine.

Un alt moment important era punerea curechiului în cadă. De cu seară era tăiat prin jilău (tăietor făcut din coasă), cu o sită se măsură și se băga în cadă. La trei site se pune o mână de sare, piper, morcovi, frunze de dafin. După fiecare strat așezat, un copil era pus să-l calce cu picioarele. După ce cada era umplută se pune șităul. Pentru prepararea sarmalelor, între straturi se pune șiresne (căpățâni întregi). A doua zi trebuia să iasă moarea (zeama) dacă nu se turna o găleată cu apă. Cada se deschidea prima oară la tăiatul porcilor, când se prepara o tocană foarte gustoasă.

Pregătirea săpunului se făcea din jumările de porc, slănină veche, resturi de la porc și untură adunată de la fripturi. Toate acestea se păstrau într-o oală până primăvara când se pune la fiert cu apă și sodă caustică. Săpunul nu se fierbe mai mult de o oră și era considerat fiert atunci când leșia (apa din fiertură) ieșea la suprafață și când o pană de găină era „mâncată de săpun”. Săpunul cald era turnat în forme mai mici sau mai mari.

CAPITOLUL VI

Portul

Portul vechi se menține astăzi foarte puțin. La bărbați au dispărut toate elementele care caracterizau portul local. Din imaginile păstrate, din fotografii și din ce a mai rămas astăzi prin lăzile de zestre ale femeilor în vârstă, voi încerca să evidențiez principalele caracteristici ale portului din această localitate.

Costumul femeiesc. Era compus din 3-4 rânduri de poale de pânză, mai multe rochii, zadia (șorțul), spătoiul, viziclu (jachetă scurtă fără mâneci), zobonul sau ciurascu (vestă) din lână maro sau neagră. În zilele de sărbătoare femeile purtau: mintie cu mâneci, cu guler de blană, iar cele înstărite în loc de mintie purtau bundă dreaptă, care la gât se încheia cu o chiotoare iar pe piepți era căptușită cu blană. Într-o perioadă îndepărtată în picioare se purtau opinci și obiele de lână. Mai târziu papuci cu zug (elastic).

Cămașa femeiască, spătoiul în această parte a țării, o întâlnim în două tipuri: cămașa cu mâneci prinse din gât și încrețite și cămașa cu mâneci prinse din umăr. Alături de acestea întâlnim și o cămașă cu platcă. Ea este prezentă în forma veche, croită din stanuri drepte, netăiată la umeri, cât și în varianta ei mai nouă. Forma veche a fost frecventă în primele decenii ale secolului al XX-lea, în Câmpia Crișului Alb. Această cămașă a fost confecționată din pânză fină albă țesută de „tocacii slovaci” sau din pânză țesută în casă. Mâneca, lungă până la cot, era făcută dintr-un material și mai subțire, aproape transparent, lucrată cu motive florale, în alb, în crucițe, sau cu mâna la gherghef. Ca particularitate a acestei cămăși putem menționa fodrița pe umeri, precum și pe marginea mânecii. Mâneca confecționată din pânză cu chenar, este ornamentată uneori cu alesătură. Cămașa cu platcă întâlnită de-a lungul Crișului Alb a apărut încă în perioada când cămășile erau confecționate din pânză de casă. Aceasta era ornamentată în față, cu tagle și zimți (colțuri cu puncte feston), cu sălbănaș sau aplicații de dantelă. Mai târziu aceste cămăși

au fost înlocuite cu cele confecționate din jolj, ornamentate cu sălbănaș cu fileu și tazle lucrate pe veșcă (gherghef). Poalele sunt confecționate din același material ca și cămășile. Ele sunt croite din șapte lați de pânză, lungi până la gleznă. Poalele erau ornamentate cu ață colorată sau erau în alb. În localitatea Chișineu-Criș și subzona Crișului s-au păstrat poalele din jolj, rișelitate cu găuri mari, tăieturi și colți rotunjiți. La început acestea se lucrau cu mâna, azi cu mașina de brodat. S-au purtat 3-4 rânduri de poale atât simple, fără ornamentație, cât și brodate sau cu cipcă. Peste poale se puneau 3-4 fuste numite sumne, iar în sărbători se ajungea și la 5. Fustele erau strânse tare peste brâu. Femeile mai slăbuțe își făceau șolduri (răsuceau la brâu primele două rochii, iar peste sumne se trăgea rochia). Rochia de sărbătoare era de preferință, de culoare neagră, din mătase cu flori (pentru femei) și verzi, roșii, albastre (fete). Se folosește rochia de barșon (catifea) negru, de janilie. Fustele încep să fie guvernite (plisate) cu pliuri mari sau mărunte (plisate la cald).

Zadia sau cârpa din față, era de mătase brodată de jur împrejur sau ornamentată, cu volănaș plisat sau cu cipcă colorată, de origine industrială. De obicei zadia era de culoarea fustei.

„Cârpa după cap” era făcută din lână neagră sau maro și se purta pe timp răcoros. În zi de sărbătoare, se purtau cârpe din mătase, de culoare neagră cu franjuri mari. Pe timp friguros și la sărbători se purtau cojoacele.

Cojoacele se făceau la Șiclău, un centru mic, și la Pâncota, localitate vestită în prelucrarea pieilor. Aceste cojoace erau confecționate din blană albă de oaie sau de miel. Motivele ornamentale mai frecvente erau: rozetele, pana de păun, vrejul de frunze ce apar într-o combinație colorată de roșu sau bordo. Ornamentația predominantă era bordura din vrejuri și flori executată în broderie plină, colorată. Pe timp de primăvară sau mai răcoros, femeile purtau o vestă scurtă cu clin, numită zobon. Aceasta era făcută de săbăițe (croitorese) din catifea sau din otoman (un fel de rips). Aceste veste au fost ornamentate cu fufe (broderie plină) sau cu cusături la mașină, precum și cu aplicație de dantelă.

Sumanul era un alt obiect vestimentar folosit atât de femei, cât și de bărbați. Sumanul era de culoare albă iar croiul se încadra în tipul purtat în toată Țara Crișului. La Chișineu-Criș, sumanul se purta mai scurt, mai sus de genunchi. Câmpurile ornamentale sunt dispuse pe guler, pe pumnarii mânecii, pe locul de îmbinare a clinilor laterali, pe buzunare și colțurile din față. În ornamentație se folosesc: șinore, lânică și postavuri de diferite calități. Sumanul era de multe ori ornamentat prin cusătură „înaintea acului”, cu lână roșie sau

bordo, de asemenea, cusătură plină cu care se realizau stelute și motive florale puternic geometrizate. Tot printr-un motiv decorativ se scrie pe piept anul executării sumanului și inițialele posesorului, încadrat astfel în ansamblul ornamental.

La Chișineu-Criș, Pil, Socodor se purtau sumane cu postăvitura neagră care împrejmuiu sumanul și intra la încheietura laților. Ca ornament avea o fâșie simplă de postav negru, în față cu blană. Din lucrarea „Portul popular din bazinul Crișului Alb” reiese că sumanul se purta încheiat numai la Chișineu-Criș, Vărșand, Pil și Grăniceri. Sumanul femeiesc, în general era mai bogat.

Pieptănătura și găteala capului.

Diferă după sex și vârstă. Fetite purtau părul retezat, pentru ca să nu le cadă în ochi. De la 5-6 ani părul era lăsat să crească, după care era împletit în codițe. Cozile erau împletite în 3 și se purtau pe spate. Părul mai putea fi împletit și într-o singură coadă care de obicei se răsucea, ca o coroniță pe cap. Cozile erau legate cu cipci (panglici) albastre, albe, roz, roșii sau negre. Capul s-a purtat în general descoperit. În anumite împrejurări, de sărbători, la mort, fetele purtau cârpe colorate sau negre din mătase care se legau în față cu două noduri. Pe cap, peste cozi, fetele de joc purtau bonete, dintr-un material colorat, croșetat de culoare roz, neagră sau din material de ționtoc, cumpărat,

Port popular femeiesc

numit obligație. Nevestele purtau și poartă și astăzi părul strâns în concii (coc) montat pe un suport metalic sau pe un piaptân de lemn, os sau tablă.

Băieții purtau părul retezat, iar flăcăii mai lung. Bătrânii purtau părul până la umeri. Pe cap vara purtau cloape (pălării) de pai de grâu sau de secară, iar iarna cușme. În funcție de vârstă, cușmele erau purtate pe o ureche, țuguiate sau rotunjite. În zilele de sărbătoare, bărbații purtau pălării negre cu borul lat.

Portul bărbătesc. Era compus din cămașă albă din tort, cu guler mic, rotund, cu pliseuri și tiv la nasturi și la gât. Cămașa specifică acestei zone era aceea croită din doi lați de pânză. La poale, cămașa avea cipcă îngustă. Cămașa era scurtă și se purta peste pantaloni. Peste cămașă se îmbrăca un zobon negru din postav sau din barșon cu nasturi mici. Izmenele, numite gaci, erau făcute din pânză de casă sau material. Izmenele se terminau cu o brăcinăriță lată de 4-5 cm. Izmenele erau făcute din 8 lați. Turecii erau largi, iar pe margini erau ornamentați cu broderie albă sau cipcă. Izmenele au fost înlocuite cu pantaloni, iar pentru cizme se confecționau pantaloni bufanți. În timpul iernii, bătrânii purtau ciocareci din pănură sau postav.

Port popular bărbătesc și femeiesc

gini erau ornamentați cu broderie albă sau cipcă. Izmenele au fost înlocuite cu pantaloni, iar pentru cizme se confecționau pantaloni bufanți. În timpul iernii, bătrânii purtau ciocareci din pănură sau postav.

Încălțăminte. Pentru toată ziua, era următoarea: „papuci lătrători din piele”, ștrafe sau glafe. În zilele de iarnă se purtau ghetе cu tureac, cu călcâi înalt, legate cu șireturi negre sau maro. Femeile în vârstă, purtau șlape negre din barșon cu călcâiul jos. În ghetе se purtau ciorapi împlețiți din lână în 4 ace. Vara, bărbații purtau glafi cu tocul jos și plat. Oamenii în vârstă purtau cizme cu tureac moale. Opincile s-au purtat atât de către femei cât și de bărbați cu mult timp înainte.

Portrete de familie

CAPITOLUL VII

Medicina populară

Medicina populară s-a dezvoltat din necesitățile imediate ale țăranului, care a căutat să vindece diferite boli (atât la oameni cât și la animale), folosind plantele medicinale, de mare valoare sau diferite metode rezultate din experiența anilor.

Pe arsuri se punea pământ galben argilos, oțet sau albuș de ou, ulei sau pâine înmuiată în lapte proaspăt de capră. Pe rând, puneau o felie de slănină, untură nesărată sau varză crudă unsă cu untură. Pentru buboale (furuncul) se punea o ceapă prăjită sau felii de roșii coapte, care se considera că grăbesc coptul furunculului, iar untura de iepure era folosită pentru a absorbi puroiul. Pentru bube vinete spre negru, se trăgea prin ele fintău (ață neagră) ca să curgă puroiul. Pentru dureri de măsele se punea în urechi un cățel de usturoi, iar când cineva primea zug (curent) stătea pe aburi de mușețel. Pentru mâncărimea de piele numită „cur dă găinaț”, se punea după cămișul din pipă (partea prelungită a pipei), nicotina care se considera că „arde mâncărimea”. Pentru diaree se folosea „măcriciul calului”. Copiilor, în acest caz li se dădea zamă de orez.

Pentru somn sau liniștire se prepara din coji de mac, o zeamă. Erau oameni care sufereau de gălbănare, iar ca tratament li se făcea o tăietură în frunte, considerându-se că pe acolo se scurge gălbenarea. Oamenii care erau pociți (deocheați) pentru că erau frumoși sau urâți, de alte persoane, le venea rău și aveau dureri de cap; puteau fi pocite și animalele. Pentru a scăpa de acest rău se făcea următorul ceremonial de femeile care știau să descânte de deochi: lingeau fruntea celui deochiat de 9 ori și scuipau în toate direcțiile și apoi îl sărutau pe gură. Descântecul era următorul:

„S-a luat de la casa ii și de la măsă ii,
Când la mijloc
Dă cale să-ntîlni, 9 muroi, cu 9 strigoi.

– Unde mereți voi 9 muroi și 9 strigoi?
– Noi merem la Măriuța, sângele și-l bem, putere și-i luăm
Picioarele și-i secerăm.
– Întâie poruncă, voi mereți la mare acolo este
Un pește mare, sângele-i luați, picioarele secerăți
Și la Măriuța pace îi dați.”

(se zice de 9 ori)

Dacă cineva mânca atunci când soarele asfințea și-l apucau durerile de cap, i se descânta astfel:

„Tatăl nostru, a măsării
Sari în sus la feredeu
La scaunul lui D-zeu
Și tiaptână șapte fete
Și le netezește
Așa ca omul când prinde pește.”

Acesta îl descântau femeile în vârstă. În timpul descântecului de deochi se rupea o bucată de cerc de lemn, care era păstrat în cămară și care se ardea în foc. Apoi era rupt în 9 bucăți și aruncat într-un pahar cu apă. Dacă bucățile se lăsau la fund persoana era deocheată.

Când cineva își rupea mâna sau piciorul se descânta astfel:

„Doamne, tu mă ajută, Maică Sfântă
Eu mă rog ție, tu-mi ajută mie
S-o luăi, p-o cale p-o cărare,
Să-ntâlnii cu D-zeu, în cale.
D-zeu trecu, Petru nu putu.
Treci Petre, nu pot Doamne
Că podeaua să clăti,
Piciorul lui Ion se sclânti.
Treci că bine ți-oi folosi.
Că nimic să nu-i fie,
Că binele-i, doamne dî la tine,
Descântecu-i dî la mine.”

Firesc, aceste obiceiuri susțin în substratul lor un aspect religios, vindecarea vine de la o forță supranaturală. Medicina populară reprezintă și astăzi o importantă sursă de inspirație.

Medicina populară pentru animale. Primăvara, când animalele ieșeau la câmp, pentru ca să nu fie „umplute de sânge”, deoarece treceau de la hrana

uscată la cea verde, li se trăgea în breb sau glugă spân (o buruiană otrăvitoare). Această buruiană era adusă din zonele de munte, unde înfloreau primăvara, iar florile erau de culoare albastră, iar la mijloc galbene. Aceste flori erau uscate, iar rădăcina lor era băgată în glugă prin împunsătură cu sula. Acest tratament se făcea la vaci și la cai.

Tot pentru același lucru, porcilor li se crăpau urechile și li se tăia din coadă, pentru ca sângele să se scurgă.

Pentru prevenirea îmbolnăvirii puilor se puneau piatră vântă sau var, iar puii de curcă erau îndopați cu piper iar picioarele erau spălate cu țuică sau zeamă de var (același tratament aplicându-se și găștelor). Când puii de găină aveau păduchi, erau făcuți pe cap cu smântână dulce, iar cloștile cu ceapă prăjită în untură.

În caz de dureri de burtă, caii erau frecați pe burtă cu hânfăul (lemnul care ține hamurile) și apoi erau plimbați pe arături adânci. În cazul în care erau constipați, omul lua cu degetele laterale de jos un pai care trebuia aruncat pe mijloc calului de 9 ori, după care se purta peste arătură.

Când vacile se umflau de lucernă, li se dădea să bea cu forța, zeamă de var și li se băga un lemn în gură, până când ieșeau gazele din ele (altfel crăpau). O altă metodă era introducerea unui briceag în horpoase (între coaste), pentru aerisire. Caii, oile, caprele și alte animale care aveau râie erau spălate în zeamă de duhan (tutun).

CAPITOLUL VIII

Datini și obiceiuri

Enciclopedia poetică vie a vieții poporului oglindește în forme multiple și variate năzuințele și gândurile poporului nostru, în diferite etape de dezvoltare. Ceea ce caracterizează această enciclopedie este bogăția obiceiurilor tradiționale care se pierd în negura vremurilor.

Aceste obiceiuri sunt legate de sărbătorile de iarnă, primăvară și vară. Ele sunt cuprinse între date calendaristice fixe, ca de exemplu: Crăciunul, Floriile sau Paștele. Un loc deosebit între toate sărbătorile tradiționale, îl ocupă sărbătorile de iarnă, considerate ca festivitățile schimbării și înnoirii anului. Ele se desfășoară între 24 decembrie și 6 ianuarie. Repertoriul bogat cuprinde: colindele copiilor, tinerilor și vârstnicilor, țurca, plugușorul, sorcova, cântecele de stea. Prin numărul lor, prin muzică și poezie, colindele domină sărbătoarea Crăciunului.

Din data de 14 noiembrie, timp de șase săptămâni se desfășoară postul Crăciunului, perioadă în care sunt interzise nunțile, petrecerile și jocurile. Postul încetează a doua zi de Crăciun, când se dezleagă „chișlegile” (restricții). În postul Crăciunului era interzis consumul de carne, ouă, lapte. Mâncarea principală era cartofi cu coajă în ulei, pogace sau pește în ulei (în zilele cu dezlegare le pește).

În ajunul Crăciunului începe colindatul. Copiii se adună în grupuri și își încep periplul pe la casele oamenilor. În colindele lor, tematica religioasă combată pe cea laică. Tinerii urează gospodarilor belșug, sănătate, bunăstare și prosperitate. Colindătorii își începeau repertoriul cu o permisiune pentru colindă „sclobod îi a corinda?”, iar gazdele răspundeau „sclobod”. După ce copiii interpretau colinda, unele gazde cereau să se mai cânte încă un colind: „Ie și văd, mai știți și altă corindă?”. După terminarea repertoriului, copiii erau chemați în casă, unde „șeful grupului” (cel mai mare dintre copii) încheia cu o urare:

„Să fii gazdă sănătoasă,
Să plătești colinda noastră,
Cu-n măr roșu și frumos,
Din grădina lui Cristos”

Gazda oferea copiilor nuci, mere, colăcei, bănuți. Șeful grupului aduna banii, iar când colindatul se termina, acesta îi împărțea în mod egal fiecărui colindător în parte. După lăsarea serii, colindătorii se întorceau fericiți pe la casele lor.

Seara începeau colindatul feciorii pe la casele fetelor de măritat. Un obicei care s-a păstrat până târziu a fost votul. Aici erau chemați și hididișii (muzicanții). La casa la care se organizau în ceată, se „trăgeau două-trei danțuri” (jocuri), după care împreună cu muzicanții mergeau pe la fetele din sat. Fetele se pregăteau din timp, îmbrăcându-se în straie de sărbătoare și împodobindu-se cu o salbă de bani. Capul le era acoperit cu o ceapță (bonetă). Masa era pregătită și ea din timp cu plăcinte rumenite și sticle de băutură.

În general se corinda pe la toate fetele de măritat. Arareori nu se mergea la casele unor fete (acest lucru însemna o mare jignire). De obicei se ocoleau fetele care nu se încadrau în etica morală a satului.

La ceată participau toți flăcăii din sat cu vârste între 14-18 ani, fără a se ține cont de starea materială a acestora. Se colinda și pe la familiile de naționalitate diferită de cea română, dacă feciorii și fetele erau prieteni între ei.

Ajungând la casa unei fete, șeful cetei întreba la fereastra casei dacă-i sclobod cu votul și cu colindul:

„Ciucur verde de mătasă,
Scloboză-ne gazdă-n casă
Că afară ploie dă varsă
Și ne pică picurele
După tăte streșinile.
Corendi-mi-și doamne.”

După ce ceata a primit aprobarea din partea gazdei, tinerii sunt poftiți în casă, unde se așează în fața ușii în semicerc, iar șeful cetei printr-un semn tacit pornește colindul. Există cazuri în care colindătorii nu sunt pimiți în casă. În acest caz șeful cetei sau alți colindători se adresează gazdei cu următoarele cuvinte satirice:

„Nu ne lasă, nu ne lasă,
Că-n-are ce pune pă masă,
Numa un câne izidit (mort)

Pă care-l țâne la fată dă mărit.

Nici acela nu l-ar da, că-l

Mâncă maică-sa.”

După ce terminau colinda, feciorii erau poftiți în jurul mesei să se os-păteze, după care începeau jocul. Acesta era plătit de către părintele fetei, de feciorul cu care fata era în vorbă sau de neamurile fetei care asistau la joc. Acolo unde se plătea mai mult jocul era mai lung. Bani primii erau dați muzicanților. De aici, ceata se îndreaptă spre o altă casă, urmând același ceremonial până dimineață. Fetele care au fost colindate, se alăturau grupului și mergeau împreună cu feciorii la casele celorlalte fete. Dimineața se opreau la ultima fată unde se termina și jocul. Uneori votul dura chiar și două zile.

Obiceiuri cu steaua. Cu steaua se umbla a doua zi de Crăciun. Șase copii erau îmbrăcați în haine de dieci de la biserică. În mâini purtau săbii de lemn împodobite cu hârtie colorată și cu șiclu (staniol). Pe cap aveau comănace (pălării) confecționate din carton și hârtie colorată, împodobite cu hârtii și mărgel. Băieții mai mari care umblau cu steaua purtau diferite denumiri. Unul era Irod și purta un palțau (ciomag), altul era Baltazar, iar cel de-al treilea era Melchior. Unul purta o stea confecționată din hârtie colorată iar ceilalți erau săbierii. Colindul începea cu:

„Baltazar eu mă numesc,

Cu aur îl dăruiesc.

Melchior eu mă numesc,

Cu smirnă îl dăruiesc.

Gașpar eu mă numesc,

Cu tămâie-l dăruiesc.”

Steaua era purtată de tinerii de naționalitate maghiară cu același text. Colinda era încheiată prin „Amin”. Unul dintre colindători purta o cutie cu bani în care se strângea câștigul adunat la colindă. Obiceiul cu steaua s-a stins din păcate încetul cu încetul.

Țurca era un obicei prin care tinerii mergeau pe la casele gospodarilor cu o capră improvizată. Capra era îmbrăcată de unul dintre feciori cu bitușe, coarne și două leături. Țurca era purtată și jucată mai ales de către țigani. Feciorii din sat însoțeau țurca prin sat, urând gospodarilor prosperitate și sănătate. După fiecare strofă a colinzii se trăgea de țurcă scandându-se: „na-na-na căpriță na”.

Bărbații mai în vârstă se adunau pe la câte o casă unde colindau, cântau cântece religioase, jucau cărți, depăneau amintiri sau spuneau glume.

Plugușorul. În ajunul Anului Nou toți copiii umblau cu Plugușorul. Acesta era făcut în mod simbolic din lemn și era împodobit cu hârtie colorată. Copiii mai aveau și un buhai făcut din stomac de porc uscat, de care se prindea un smoc de păr de cal care în momentul în care trăgeai de el scotea diverse sunete.

Sorcova. Copiii purtau în mâini crenguțe împodobite cu hârtie colorată. Aceste crenguțe erau folosite pentru a-i sorcovi pe cei din casă iar apoi pe vecini și cunoscuți. Copiii erau răsplătiți cu bani, cozonaci, cârnați, nuci și mere.

Atât Sorcova cât și Plugușorul reprezentau momente de urare pentru bine, prosperitate, sănătate și rodnicie. În fapt, ele se legau de începutul anotimpului de primăvară.

„Iarna-i grea, omătul mare
Semne bune anul are.
Semne bune din belșug,
Pentru brazda de sub plug.”

(Plugușorul)

„Sorcova vesela,
Să trăiți, să-mbătrâniți,
Ca un măr, ca un păr,
Ca un fir de trandafir.
Tare ca piatra,
Iute ca săgeata,
Tare ca fierul,
Iute ca oțelul.
La anul și la mulți ani”

(Sorcova)

La data de 6 ianuarie este sărbătoarea cunoscută sub numele de Bobotează (Botezul Domnului), când sătenii merg la biserică unde se face sfințirea apei de către preot. Oamenii își aduc acasă în sticle, vase etc, apa sfințită în care pun crenguțe de busuioc. Dimineața toți membrii familiei beau câte o înghițitură din apa sfințită, iar gospodarul toarnă câte o picătură și în apa animalelor. Apa era păstrată cu mare grijă peste an deoarece era folosită de fiecare dată când

cineva din familie avea vreun necaz sau boală. Apa sfinţită mai era folosită şi în sfinţirea caselor noi (se spune că apa nu se alterează niciodată). A doua zi (7 ianuarie) sunt felicitaţi toţi oamenii cu numele de Ioan sau derivatul acestui nume.

Obiceiurile de primăvară şi vară marchează apariţia unui nou ciclu de producţie. Ele au devenit ample reprezentări spectaculare ale reînvierii naturii. Obiceiurile au cunoscut dezvoltări diferite modificându-şi semnificaţia şi rosturile în viaţa socială. Începutul acestor manifestări îl marchează sărbătoarea numită Sânjorj (Sf. Gheorghe), care are loc la 25 aprilie, o sărbătoare a primăverii, a vegetaţiei, a naturii care învie. Flăcăii mergeau pe la casele fetelor şi le stropeau cu apă, iar la maghiari se stropea cu parfum. Seara, porţile fetelor erau legate de feciori, care mai puneau ca semn al trecerii lor pe la casa respectivă crengi de brad sau pomi înfloriţi. Cu tot caracterul religios, această sărbătoare simbolizează de fapt, bucuria reînvierii naturii.

Sărbătorile de primăvară începeau de fapt la 24 februarie, când se prăznuia aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul. În acest moment care simboliza ziua fecundităţii se considera că începe împerecherea animalelor. Fetele şi băieţii schimbau vorbe de dragoste. La începutul lunii martie se obişnuia să se lege de gâtul copiilor, monede de argint găurite, trecute prin fir roşu. Cu timpul acestui fir roşu i se va adăuga şi un fir alb de bumbac, ajungându-se la tradiţionalul măţişor. Aceasta ducea la credinţa, că vor avea parte de sănătate şi strălucire ca argintul. La 1 martie, când înfloreau primii pomi sau până la Mucenici, se agăţau în pomi, măţişori sau la porţile caselor ca semn de rodnicie şi se spunea:

„Ia-ţi negreţele
Şi dă-mi albeţele.”

Datele de la 22 martie şi până la 25 aprilie erau considerate date calendaristice fixe. Intrarea în post era anunţată la biserică. Săptămânile care precedau Paştele erau legate de date mişcătoare în calendar. Sărbătoarea Floriilor (a florilor), pe lângă aspectul religios (Intrarea Domnului Iisus Cristos în Ierusalim), avea şi un aspect laic legat de reînvierea naturii. În duminica Floriilor, oamenii mergeau la biserică purtând în mâini, crenguţe cu măţişor şi flori. Lăsarea în post se făcea la Sf. Toader. Până după această sărbătoare nu se lucra seara, deoarece se spunea că vin caii Sf. Toader şi răstoarnă casa. În această zi se făcea mâncare pentru post, care consta în fiertură de grâu cu zahăr. Această fiertură era dusă la biserică, pentru a fi sfinţită, după care

era împărțită familiei pentru sănătate. Obiceiurile acestea se păstrează într-o măsură mai mică și astăzi.

Obiceiuri de Paști. Încep din sâmbăta lui Lazăr, a Floriilor. Obiceiul începe la ora 4, de sâmbătă și până duminică. Se spune de către femeile bătrâne din sat, că sărbătorea lui Lazăr este legată de povestea lui Lăzărel. Acest copil a rugat-o pe mama sa, într-o zi de sâmbătă, să-i facă plăcintă. Datorită numeroaselor treburi ale casei, femeia n-a putut să-i facă. Lăzărel a murit de dorul plăcinte, iar maică-sa nu și-a iertat niciodată că nu i-a satisfăcut dorința. Se spune că de atunci femeile fac plăcinta sâmbăta.

În săptămâna Paștelui, joia nu se lucrează, iar vinerea era considerată „vinerea sacă”, când nu se făcea de mâncare, nu se mătura, nu se făcea foc în vatră, nu se rânea (nu se făcea curat în grajduri). Această zi era afectată numai de post. Femeile în vârstă stăteau la biserică de vinerea seara până duminică dimineața, la Înviere, lângă mormântul lui Cristos. Sâmbăta era zi de lucru, când se vopseau ouăle roșii și se făceau plăcinte. Tradiția vopsirii ouălor roșii, este legată de răstignirea lui Iisus. Se spune că, Maica Domnului a mers la mai marele Sinagogii, cu un coș cu ouă rugându-l să-l elibereze pe Cristos. Acesta a refuzat și Maica Domnului s-a dus la Crucea lui Iisus răstignit, lăsând coșul cu ouă lângă cruce. Se spune că sângele care s-a scurs din mâinile și picioarele lui Cristos a stropit ouăle și le-a înroșit. Când Iisus a înviat, Maica Domnului a luat coșul cu ouă și le-a împărțit cu bucurie tuturor oamenilor întâlniți în cale. Nu toate au fost stropite la fel cu sânge, unele au rămas cu pete, de aceea astăzi ouăle se vopsesc cu diferite motive. Ouăle se vopsesc cu coji de ceapă și se ornamează cu frunze de pătrunjel, mărar sau coada șoricelului (astăzi se folosesc culori industriale). De dimineața părinții amenajau un cuib unde puneau ouă roșii, spunând că le-a adus iepurașul, prilej de mare bucurie pentru copii. Tot ca simbol al acestei sărbători, în dimineața Paștelui, mama pune pentru copii în apa în care se spălau bănuți și ouă roșii. Cu buzunarele încărcate de ouă, în timp ce părinții erau la biserică, copiii dădeau cu banul la ou. Dacă banul intra în ou, cel care-l înfingea primea oul, dacă nu era invers. Oul de pirchiță (bibilică) era considerat cel mai rezistent la datul cu banul. Copiii își făceau ouă roșii din lemn ca să-i păcălească pe ceilalți.

Paștele ținea trei zile, după care se dezlegau chișlegile și începeau petrecerile și nunțile. În perioada asta de sărbători, fetele își căutau data (viitorul, soarta). Una sau două fete intrau într-o cameră ținând în mână pânză (năumblată în apă), o oglindă, un pahar cu apă sfințită, în care puneau o

verighetă cu prima cununie. Fetele trebuiau să rostească „Tatăl nostru” de 9 ori, după care, se uitau în pahar unde trebuia să apară flăcăul sortit.

În timp de secetă, mintea omului a izvodit o mulțime de rituri prin care invoca ploaia. Trei femei gravide trebuiau să se ducă la cimitir și să smulgă o cruce, care apoi era aruncată pe Criș. Lumânarea de la Înviere se păstra, iar vara când trăznea se aprindea. În timpul verii când ploua cu piatră, se băga securea în pământ, înaintea ușii pentru a opri piatra.

Un obicei din timpul verii, care se păstrează până în zilele de azi este „Ieșirea la Cruce”, la țarină, unde preotul sfințește pământul și recolta. Oamenii împletesc cununi de spice de grâu și maci, le pun la prapore (steagul bisericesc), la porțile caselor, la grajduri, în casă, la grindă, pentru binecuvântarea casei și pentru belșug.

La populația maghiară de 28 august se sărbătorește hramul bisericii, iar toamna se organiza „Balul strugurilor”, la care participau și tinerii români. Locul, sala unde se organiza era împodobită cu verdeață, crengi, cu ciorchini de struguri. Câteva perechi de tineri aveau sarcina să păzească strugurii „de hoți”. Cei care erau prinși că fură struguri, erau globiți (obligați să plătească ceva), după care începea balul. În timpul balului se servea must.

Un alt obicei era legat de găsirea locului unde s-a înecat un om. Oamenii puneau pe Criș să plutească, colaci împlețiți în care erau înfipite lumânări aprinse. Colacii erau urmăriți de-a lungul malului. Acolo unde colacii se opreau și se învârtteau pe loc, se considera că se găsea cel înecat.

Jocul de Duminică. Românul s-a născut cu cântecul pe buze și cu jocul în suflet. A învățat să joace încă din copilărie, fie la „jocul mic” sau „higegea mică”, cum îi se mai spune în unele localități din zonă, joc organizat special pentru copii de școală, pentru ca ei să „învețe a juca”.

Jocul de Duminică sau hora satului, este o manifestare duminicală a tineretului. Jocul de Duminică a constituit, în toate localitățile din mediul rural, și un prilej de întâlnire, bucurie, cunoaștere și distracție pentru obștea sătească. Jocul a fost organizat de „tinerii feciori”. Ei se constituiau într-un grup de 2-4 băieți, dintre cei care au „ieșit la joc”, grup ce se alcătua, de obicei, după prietenii, grade de rudenie sau vecini.

La Chișineu-Criș, jocul se organiza lângă biserică, la fosta casă parohială, fostă sală de clasă a „școlii confesionale” din localitate.

Organizarea jocului duminical trebuia să se încadreze într-o disciplină liber consimțită, dar în același timp riguros de strictă. Nu se permitea întârzierea tinerilor la joc, indiferent de sex. Fiecare trebuia să fie punctual

la „îndălmitul”, începutul jocului. Începea la ora 13:00 și dura până la ora 18:00. După această oră, fetele nu mai aveau permisiunea părinților să mai zăbovească la joc sau „pă uliță” ori să rătăcească prin alte locuri mai tainice. Orice abatere de la această conduită morală era sancționată de obștea sătească prin „scoaterea vorbelor de ocară” la adresa fetei sau a băiatului, fapt ce constituia o mare rușine, atât pentru părinții tinerilor, cât și pentru rudele lor. De aceea fetele nu cutezau să întârzie prin sat odată ce jocul „s-a spart”, adică muzica a cântat marșul care însemna sfârșitul jocului, indiferent că era duminică sau sărbătoare.

Jocul este alcătuit din cele 3 melodii de joc: raru, mărunțulul și țigănescul. Fiecare pereche de jucători dansa împreună o suită de danț, după care se schimbau partenerii de joc. În felul acesta, perechile erau programate de la începutul până la sfârșitul jocului. Această programare era respectată cu strictețe mai ales de sărbătorile mari, urmate după cele două posturi, când începerea jocului cerea o punctualitate foarte strictă. Nerespectarea regulilor stabilite provoca neplăceri în rândul tinerilor. Dacă lipsea fata de la început, nu avea cu cine să joace băiatul și invers, pentru că nu erau nici fete și nici băieți de rezervă.

Participarea la joc era condiționată de un eveniment major din viața tineretului. Era ceremonialul de „ieșire la joc” sau „ieșire la higege” sau „intrarea în joc”. Astfel, se marca maturizarea tânărului. Din acest moment, tinerii erau considerați și ei „feciori juni”. De aici încolo, fetele se puteau „lăsa desvelite”. De acum, ele puteau să-și pieptene părul după pieptănătura specifică fetelor mari, a perioadei „de fetie” și după specificul fiecărei localități. Tinerii care nu au „ieșit la joc” nu aveau voie să intre în sala de joc alături de feciorii juni, dar nici fetele care nu au „ieșit la joc”. Deși puteau intra în sala de joc acestea nu aveau voie să joace în rând cu fetele mari, ci doar „pe de lături”, cum se spune în grai local.

Ieșirea la joc se făcea la 16 ani, băieții, și la 14-15 ani fetele. Ceremonialul se organiza în cadrul unei sărbători religioase mari, cu semnificație, cum sunt: Crăciunul, Anul Nou, Botezul Domnului, Paștele sau Rusaliile, când tânărul era introdus în joc de către un prieten sau o rudă, din rândul celor deja „ieșiți la joc”.

Organizarea jocului duminical mai cerea și alte reguli de desfășurare, privind ierarhia, locul și rolul fiecărui tânăr în desfășurarea jocului. Nu orice tânăr putea să „îndăluie” jocul. Jocul îl începeau doar „gazdele de joc”, adică organizatorii lui.

Jocul respecta tradiţia satului faţă de portul popular local. Portul popular este oglinda unei spiritualităţi şi a unei estetici trainic zidite şi foarte vechi. De aceea, dacă trebuie să vorbim despre specificul local în portul popular, trebuie să ne bazăm pe documente fotografice păstrate până astăzi.

Îmbrăcămintea de sărbătoare a fetelor sau a băieţilor, deci portul popular, în general, indiferent că erau familii înstărite sau a celor mai puţin avute, era parte integrantă a jocului popular duminical, cu tot specificul său local.

Îmbrăcămintea femeilor, în special a fetelor, era confecţionată din stofe de mătase.

Cea a bărbaţilor era confecţionată din stofe de lână sau postav.

Femeile purtau fustă lungă, bluză, zadie (şorţ), lucrata de săbăiţă (croitoreasă). Vara se purtau bluze din pânză ţesută în războiul de acasă. Erau cusute cu diferite broderii sau cu motive naţionale. La mâneci se mai adăugau ornamente împletite cu croşete, numite „cipcă cu colţi” (dantelă), sau cusături pe pânză, așa zisa „cusătură pe fir” sau „sălbănaş”. La gât femeile purtau salbe cu „taleri din argint” (monede de argint), cusuţi pe o panglică albă, roz sau albastru deschis, pe un rând sau două, după puterea economică a familiei.

Un specific al portului popular din zonă era pieptănătura fetelor mari. Pe cap, peste pieptănătură, fetele mari purtau „ceapţă”, lucrată cu mâna în casă, ornamentată cu mărgelile şi fir galben sau alb, elemente care dădeau o notă specifică pieptănăturii. Un specific al îmbrăcăminţii fetelor este şi portul pe sub rochie a două sau trei „sumne” albe apretate şi care aveau rolul de a ţine rochiile înfoiate, în așa fel încât se realiza o suprafaţă asemănătoare unui cerc, fapt care nu le împiedica însă să joace bine şi frumos.

Îmbrăcămintea bărbătească era creată astfel: iarna se purtau cioareci, pantaloni de o croială specifică, pe care în unele părţi îi cunoaştem sub numele de „iţari”. Aceştia erau confecţionaţi din stofă de lână ţesută în casă şi dată la „dubi”, care se numeşte şi „dimie”. În picioare se purtau cizme atât vara cât şi iarna, dar vara numai la sărbători. În celelalte zile se purtau opinci, din piele sau cauciuc. Vara bărbaţii purtau „izmene largi”, cămaşă cu „pumnari” cusuţi. Peste cămaşă se purta laibăr. Iarna, în sărbători, peste îmbrăcămintea adecvată se mai purtau şube sau sumane scurte, care se deosebeau de la o localitate la alta. Pe cap purtau iarna cuşme, căciulă din blană de oaie, în general din astrahan. Vara îşi acopereau capul cu clopul sau pălăria cu o calotă destul de mică şi cu boruri potrivite.

Grup de dansatori

Formație de fluierași

Grup de dansatori

Grup de dansatori

Tabelul următor compară modul de organizare a acestor evenimente în trecut și în timpurile mai apropiate:

	În trecut	Astăzi
Locul de desfășurare	Case particulare, șuri, aer liber, cârciumi	Casa de Cultură
Muzicanții	Cimpoi, vioară, clarinet, toבָּ, gordună	Vioară, clarinet, saxofon, acordeon, toבָּ
Plata pentru sală și muzică	Contribuția benevolă a feciorilor și fetelor strânsă de organizatori	Taxă fixă, în bani percepută de căminul cultural
Participanții și vârsta lor	Fetele de la 14-16 ani, băieții 16-18 ani, tineri proaspăt căsătoriți, mamele fetelor, neveste și văduve tinere	Fetele și băieții de la 16 ani
Timpul desfășurării jocului	De la 13-19, la asfințit	De la 18-22
Repertoriul de joc	Ciclu de 3 jocuri în suită-raru, mărunțălu, jocul pă 3 pași (tigănescul), eventual ardeleana, sârba, hora mare, zepșa	Ciclu de 3 jocuri: raru, mărunțălu, tigănescu + dans modern
Reguli de etichetă	Existau reguli stricte. Cei căsătoriți nu aveau voie să joace fetele mari. Se considera că o fată mare care a jucat cu un bărbat căsătorit era decăzută moralicește. Căsătorii care veneau la joc jucau doar între ei; în primul dans își jucau nevestele, apoi făceau schimb între ei. Fetele se invitau la dans prin semn făcut cu capul sau cu mâna. În unele localități perechile erau stabilite pe toată durata jocului.	Fără reguli stricte. Căsătorii pot juca și cu fetele necăsătorite. Există și acum refuzul de a juca dar nu mai constituie abatere. Fata se invită verbal sau prin semne. Mamele nu mai vin cu regularitate la joc.

Strigături de joc

1. „Când aud zicând de joc,
Nu-mi stau picioarele-n loc
Şi ce dracu' or sta
Când le place a juca.”

2. „Iacătă-mă şi io vin-mă;
De la moara din Cuvin mă,
Cu fărină măcinată
Şi guriţă sărutată”

3. „Frunză verde foi de fag
Noi suntem de la Nădab, mă
Iac-amu şi noi vinim
Să vă arătăm ce ştim”

4. „Tăt pă loc, pă loc, pă loc, mă
Să răsară busuioc, mă
Busuioc şi cărujele,
C-aşa-i place mândrei mele”

5. „Şi-aşa joacă nădăbanu'
Când îşi be la birt sumanu
Şi-aşa joacă pă la noi
Tăt aşa doi câte doi”

6. „Iac-aşa se joacă fata
Şi pă stânga şi pă dreapta
Iac-aşa se joacă mândra
Şi pă dreapta şi pă stânga”

7. „Şi te-nvârte mândră bine
Tăt d-adoara p-ângă mine

Și te-nvârte mai cu foc
C-așa-i la Nădab la joc”

8. „M-a făcut mama la șură
Să fiu mic și bun de gură
M-a făcut mama-ntr-o noapte
Să iubesc fetele toate”

9. „Sări în sus ca pipirigu
Vin în jos ca beteșigu
Sări în sus că ești ușor
Ș-arată că ești ficior”

10. „Fost-a tata mare drac
Io mi-s mic, d-amu mă fac
Și nu m-oi lăsa defel,
Pân-oi fi și io ca el”

11. „Fost-a tata jucăuș
Iacă și fecioru-acuș,
C-așa m-am făcut și eu
Jucăuș de felu'meu”

Obiceiuri legate de ciclul familial

1. Nașterea

Nașterea unui copil este urmarea firească a căsătoriei. Nașterea a prilejuit dezvoltarea unei bogate flore de credință și practice populare. Bucuria venirii pe lume a noului născut s-a asociat de la început și cu grija față de el. Cu toate condițiile material din trecut, femeile nașteau mulți copii. Este o explicație de perpetuare a neamului.

Până la 4-5 luni, femeile ascundeau faptul că au rămas „în altă stare” (însărcinate), considerând asta un motiv de jenă. În timpul sarcinii, femeile erau menajate de muncile mai grele, dar continuau să facă treburile casei. Femeile însărcinate aveau anumite prejudecăți: să nu fure vreun obiect, să nu fie lacome, să nu se mire pe ceva. Se considera că dacă fură, obiectul

furat se va reflecta asupra copilului. Se fereau să se mire pe oamenii urâţi, sluţi, pe animale deoarece şi copii pe care îi vor naşte vor fi aşa. În schimb se mirau de oamenii frumoşi. De exemplu o femeie povestea că a furat din via vecinului un strugure şi că s-a atins din greşeală cu el pe gât, iar noul născut a avut la naştere semnul strugurelui pe gât. Chiar dacă nu se puteau abţine să „fure”, pentru că erau „în pofte”, trebuiau să spună următoarele cuvinte: „doi suntem, doi luăm”.

Fetele nemăritate care „păcătuiau”, pentru a se scăpa de copil încercau diferite metode: ridicau greutate, săreau de pe scara podului sau chiar făceau intervenţii cu rădăcini de muşcată, pentru că astfel ajungeau de râsul satului şi erau sfidate de toată lumea. Dacă totuşi aduceau pe lume un copil, acesta era ferit de lume şi i se spunea „prunc din flori”, iar când erau mari aceşti copii erau primiţi mai greu în grupurile de copii ai satului, deoarece mamele le interziceau să se joace cu ei.

Când se apropia sorocul naşterii, era chemată o femeie pricepută din sat, care se ocupa cu moşitul, iar mai târziu vor naşte cu moaşa calificată. Toţi ai casei trebuiau să aştepte venirea noului născut în altă odaie, iar dacă era ziua, copiii erau trimişi la joacă.

Existau diferite semne de prevestire, dacă femeia va naşte băiat sau fată. Astfel, când se apropia timpul să nască femeile trebuiau să se urce călare pe fuşteiul de la război (scândură care se afla în război în spatele iţelor) şi să iasă călare pe el la uliţă. Ce va vedea prima dată pe stradă, bărbat sau femeie, la fel va fi şi copilul care se va naşte. O altă metodă era aceea că o femeie îi cerea celei însărcinate să arate mâinile. Dacă ea arăta prima dată palmele era fată. Dacă arăta dosul era băiat.

Moaşa era acea femeie pricepută, care se ocupa de naştere. După ce buricul copilului era tăiat, el se păstra într-un petec de pânză timp de 7 ani, după care era dus în mijlocul târgului şi dezlegat din pânză. Acest gest voia să simbolizeze că atunci când copilul va fi mare, să deprindă toate treburile oamenilor. Copilul era legat peste buric cu o faşă, pentru ca atunci când plângea să nu-i iasă afară. La venirea pe lume, moaşa îi ura copilului următoarele:

„Să fie voios, sănătos şi frumos,
Să trăiască şi să crească”.

Noaptea, la orele 24, tata copilului sau o rudenie apropiată, trebuia să-şi pună capul la prag şi să asculte ce spun ursitoarele despre viitorul copilului. Dacă copilul era slab şi nu era de viaţă, îl botezau chiar în ziua în care s-a

născut, ca să nu moară și să poată fi îngropat în cimitir. Copilul care murea nebotezat se numea idol, era înmormântat aparte în cimitir sau în fundul grădinii. La capul copilului se puneă o cruce deoarece se considera, că la 7 ani după înmormântare se transforma în strigoi.

La prima îmbăiere a copilului asistau numai femeile, care dădeau diferite indicații mamei. Pentru că se considera că până la botez copilul „nu-i curat”, în apa de baie se puneă ceai de mușețel. Până la botez copilul era scăldat în fiecare seară. Apa după baie nu se arunca seara afară, ci numai dimineața la rădăcina pomilor, la animale (ca să nu aducă urâtul). Scutecelă erau făcute din pânză și se spunea ca ele nu trebuiesc lăsate afară după asfințitul soarelui, pentru că „mama pădurii să nu schimbe copilul”.

Până la botez, mama și copilul nu aveau voie „să iasă în lume”. Copilul, în primele săptămâni de viață, era culcat în pat, alături de mama sa și învelit într-o perină cu puf. Dacă era băiat, picioarele trebuiau să fie bine strânse pentru ca atunci când va fi mare să fie drepte. Tot pentru urât, lampa era lăsată să ardă toată noaptea, pentru ca atunci când copilul se trezea să nu se sperie.

Copilul era botezat la o săptămână sau două de la naștere. În ziua botezului, copilul era îmbrăcat de nașă sau moașă. Cadoul pentru nașă era o cârpă în cap. Cadoul nașei era un metru de pânză pentru cămașă care era înfășurată în jurul lumânării. La botez, nașă era însoțită de rudeniile apropiate ale copilului. Nașă care boteza copilul putea să fie aceea de la cununia părinților sau alta. Copilul era îmbrăcat cu o cămășuță albă iar pe cap avea o ceapță brodată sau cu dantelă, strâns legat într-o pernă cu o fașă de culoare roz sau albastră. În momentul în care copilul era scos pe ușă, nașă spunea: „Ți-l duc păgân, ți-l aduc creștin”.

Timpul în care copilul era la botez, era folosit de mamă pentru îndeplinirea anumitor lucruri, astfel mama trebuia să măture, să coase (dacă copilul era fată), să facă curățenie în grajd, să sape (dacă era băiat). După botez copilul era dus acasă și dat prima dată mamei de către nașă care îi adresa cuvintele: „Ți l-am creștinat, să îți trăiască”. Copilul botezat era pus în belci (leagăn), care era așezat lângă patul mamei. Sub capul copilului se puneă o măturică, un pieptene, un cuțit, tămâie, cartea de rugăciuni, iar la mână i se lega ață roșie să nu fie „pocit” (deocheat) și să nu i se facă rău de către nicio persoană. În același scop, se lega deasupra ușii de la camera copilului, lână roșie. După botez, urmau săptămânile de vizită, când vecinii și rudeniile veneau cu plăcintă și cu mâncare la mamă și la copil. Darurile pentru copil erau puse în leagăn, iar banii în perna copilului spunându-se: „Eu îți dau puțin, Dumnezeu

să-ţi dea mult”. Copilul primea de obicei, dacă era băiat, numele tatălui sau a unei rudeni apropiate (de obicei care a murit spre amintire). Se dădeau nume copiilor şi după datele calendaristice religioase. De exemplu, dacă se năştea la Florii – Florica, la Sf.Gheorghe – Gheorghişa, Ghiţa, la Sf.Maria – Măria, Mărioară, Măriuţă.

Până la un an, părul copilului nu era tuns şi nu erau tăiate unghiile cu foarfeca, ci numai muşcate cu dinţii de către mamă. Pentru ca noaptea sau peste zi copilul să doarmă, i se făcea o „motroaşca” (într-un petic de pânza se puneau zahăr şi pâine, care apoi era răsucit, legat şi dat copilului să sugă). El era alăptat aproape un an. Laptele de mamă în plus nu era aruncat afară, ci pus în găleata animalelor sau la rădăcina pomilor, deoarece se spunea că altfel „îi seacă laptele”. Laptele de mamă era considerat ca un bun vindecător al uştiurului (conjunctivitei). Copilul era stropit în ochi cu câteva picături de lapte de mamă.

Exista obiceiul, că atunci când se năştea un copil să se planteze un pom sau să numească un animal pentru copilul care s-a născut odată cu el (un mânz, un miel, un câine, o viţea).

Copilul mai era alimentat şi cu alte mâncări în afară de varză şi fasole. Până în momentul în care umbla, el stătea la masă, pe un cherli (scaun cu picioare înalte). Primul păr care era tuns de la copil şi primul dinte se păstrau într-o lăcrută (cutie) în lada de zeste. Anul, luna şi ziua de naştere a copilului erau notate pe grindă şi pe prima pagină a Bibliei. Înălţimea copilului era măsurată la uşă, unde în fiecare an se trăgea câte o linie. Pentru a-şi întări picioarele înainte de a umbla, copiii erau băgaţi într-un scaunel cu 4 picioare, unde trebuiau să stea drepti. Momentul în care copilul începea să umble, reprezenta o sărbătoare pentru întreaga familie. De obicei, copiii în jocurile lor căutau să îi imite pe cei mari. Îşi făceau cai din bâte de ruje. Un joc foarte frecvent era cel cu petruţa (un fel de şotron), iar din cârpe îşi făceau lopte (mingi).

2. Nunta

Dintre cele mai însemnate evenimente ale vieţii familiale, dacă nu cel mai important, este nunta. Cântările şi jocurile anumite, vestigii din vremi de demult, când erau menite să îndepărteze relele şi să aducă sănătate, belşug şi voie bună în noul cămin, împrumută unor momente deosebite ale ceremonialului nunţii, fast şi solemnitate.

Ceremonialul extrem de complex al nunților țărănești reprezintă câteva momente caracteristice, statornicite de tradiție, cum ar fi despărțirea de părinți și de casa părintească, ori „învelirea miresei”, simbol al trecerii în rândul nevestelor. Ca orice spectacol popular, nunta își are personajele ei. Rolul principal îl are junele (mirele), mireasa, nașii, chemătorii și bucătăresele.

Tinerii se cunoșteau în general la joc. Începând de la vârsta de 15 ani, fetele erau primite în joc, iar băieții de la 17-18 ani. Primul joc al fetelor reprezenta un moment important în viața familiei. Fata era îmbrăcată în haine de sărbătoare, cu rochie de mătase și cu chicile (cozile) puse pe cap. La joc era însoțită de mamă. Când se însera și animalele se întorceau de la păscut, fetele trebuiau să se întoarcă acasă. În general era o rușine că după asfințit fetele să umble prin sat.

Jocul se organiza în fiecare duminică sau cu ocazia unor sărbători, într-un loc anume amenajat sau mai târziu în curtea căminului cultural. Lăutarii (hididișii) erau plătiți de către feciori. Orchestra era compusă din doi violoniști, un suflător și un dubaș (toboșar). La joc, flăcăii își alegeau fetele cărora le furau cârpuța (batista), iar după terminarea jocului le conduceau acasă. Cele mai frecvente dansuri din această localitate erau: „d-a-lungul”, „mărunțulul”, „țigănescul”. Peste săptămână feciorii se întâlneau cu fetele la munca câmpului, în sat la fântâna, iar seara chemau fetele între „uștiori” (stâlpii porții).

Feciorul era chemat în casă numai atunci când existau intenții serioase. Erau cazuri, când părinții fetelor nu erau de acord cu căsătoria, fapt ce determina fata să „fugă” cu feciorul pe care îl iubea, la casa acestuia sau la una din rudele apropiate. A doua zi „își punea concii și cârpa în cap”, ca semn de trecere în rândul femeilor măritate.

În mod normal fetele erau pețite, fapt ce determina un adevărat ceremonial. La pețit se mergea duminica, pe la amiaza, feciorul fiind însoțit de tată, o rudenie sau un prieten apropiat. Discuțiile se purtau la început pe baza problemelor legate de viața cotidiană din sat, ca spre final tatăl mirelui să spună:

„No, noi până amu ne-am ospătat destul, d-amu și videm dice am vinit, că vorbă multă îi sărăcia omului. Noi am auzât că aveț o căprioară de vânzare, iar noi un cerb. Noi am vinit și vă cerem căprioara...”

Dupa acest ceremonial tatăl fetei spune dacă este de acord cu căsătoria sau nu. Dacă este de acord „strigă zestrea fetei”. În acest timp în care părinţii hotărăsc soarta tinerilor, ei se găsesc în altă încăpere fiind chemaţi numai după ce „târgul” a fost încheiat. Peţitorii şi tinerii sunt cinstiţi cu mâncare şi băutură. Acest moment este considerat logodna tinerilor, ei putând umbla de acum înainte de braţ pe strada şi la joc. Erau cazuri când tânărul nu era de acord cu căsătoria şi ca semn îşi lăsa în mod intenţionat cojocul, în cuiul de la târnaţ.

După ce părinţii acceptau căsătoria, timp de trei duminici preotul anunţa căsătoria lor în biserică. Cu o săptămâna înainte de nuntă, chemătorii, în haine de sărbătoare, cu pălării negre pe cap împodobite cu panglici multicolore, călare pe cai la fel de împodobiţi, porneau prin sat sau prin satele învecinate să poftească neamurile şi prietenii la nuntă. Formula de chemare era următoarea:

„Primul cuvânt dî la D-zeu şi al doilea dî
La familia, care vă cheamă, să luaţi
Parte la un păhar dă băutură, la un scaun
Dă şidere şi hodină şi-on strop dă
mâncare şi îţ mai videa ce-o mai fi.”

Cei chemaţi la nuntă mulţumesc chemătorilor pentru invitaţie, cinstindu-i cu un pahar cu vin sau ţuică. Voi reda mai jos descrierea nunţii în izul popular.

„Apu şi vez cum îi la uspăţ; că dacă mere ficiorul la fată,
o peţeşte, apoi îş schimba inelile. Atunci s-or încredinţat.
Mai înainte dă uspăţ, duce tăt omu o părete dă ghini
şi cinci chile dă fărină. Mai duce dacă i-i voie o dimi-
jană cu vin. Apu atunci să duc la sucit dă pături şi la
facut dă ghârteni, că aşe-i la uspăţ mai mic. Când îi gata ghâr-
tenii să face la muierile care-or ajutat si la acilea
dî la plăcinte un uspăţ mai mic. Atunci să gată şi şatra
împănată cu bucsugi şi pene dă hârtie. Sara, apoi să duc a-
casă şi vin dimineaţa cu zâua odată. Mai este câte-o mu-
iere jucăuşă tare, care să suie pă masă şi joacă pîntră
păhară. Dî la notarăş, mirii să duc şi la popă şi să cunu-
ne. Pînă ii or umblat, acasă la mireasă s-or gătat tăte
mîncările şi băuturile, şi-apu, păcât o fost temaţ la us-
păţ or fost acolo. Socăcilţile aduc mîncare la masă.

Soăcița ce mare aduce ghina miresî. Dacă s-o jucat un dărab dă vreme, să joacă și jocul miresî. După miezu nopții, nunta să mută la mire, inde să mulătesc mai departe”.

Chemători la nuntă

După ce căsătoria este anunțată și musafirii invitați, încep pregătirile pentru nuntă după cum s-a arătat mai sus.

Pregătiri se făceau și la casa nașului. Nunțile aveau loc de obicei duminica. De la amiază, muzicanții erau prezenți la casa ospățului, unde se făceau ultimele pregătiri. La ora amiezii, nuntașii și muzicanții se îndreptau spre casa nașului care îi aștepta în poartă. Nuntașii sunt poftiți în curte și serviți cu băutură și o mică gustare. În curtea nașului se joacă două „danțuri”, după care alaiul se încolonează în frunte cu nașul și nașa și se îndreaptă spre casa mirelui. Mirele își așteaptă nașii și nuntașii în poartă, fiind înconjurat de flăcăi și de prietenii apropiați. El este îmbrăcat în costum negru, cu clop negru, cămașă albă și zobon negru, veston, pe care se prinde o pană (floare). După o scurtă petrecere la casa mirelui, toată nunta se îndreaptă spre casa miresei, unde guda (vornicul), plin de har, își intră în rol. În acest timp, la casa miresei care de cu seară s-a îmbăiat și și-a pregătit hainele pentru nuntă, pregătirile erau în toi. Până la introducerea rochiei albe de mireasă, miresele se îmbrăcau cu rochii înflorate, de sărbătoare, iar pe cap își puneau cunună de mireasă, bogat ornamentată de care se

prindea și șlaierul (voalul lung). În mâini purtau buchetul de flori din hârtie, iar în picioare ciorapi albi și pantofi negri. La gât își prindea mărgелеle, zgarda cu bani, iar în mână o batistă albă.

Pentru ca să nu fie deocheată, la poale își lega o ață roșie sau își făcea un nod prins cu ac. Tot pentru același motiv, în buzunarul mirelui se puneă o oglindă mică. Mireasa era îmbrăcată de către fetele de o seamă cu ea, care cântau cântece de rămas bun:

„Miresuță, șorț cu flori,
Ie-ți gândul de la feciori,
Și Ț-âl pune la bărbat,
Că cu el t-ai măritat.
Mireasă, cununa ta,
Mnilă-ni dă maicăta.
Mireasă, cerceul tău,
Mnilă-ni dă tatăto.”

Vornicul, guda, cere neamurilor să le dea mireasa. Aceștia pregătesc un moment de haz. La prima strigare, se aduce în fața nuntașilor o fetiță îmbrăcată mireasă care este refuzată. La a doua strigare, se aduce o babă urâtă. După multe insistențe și după ce nașul este obligat să plătească rudelor, de abia apoi este adusă adevărata mireasă. Vornicul pregătește momentul despărțirii miresei de părinți. Se trec în revistă momente de seamă din viața fetei, sacrificiul făcut de părinți pentru a o crește și durerea că o pierd din casa lor.

„Frunză verde ș-o alună,
Ieț mireasă ziua bună,
Dî la măicuța cea bună,
Dî la frați, dî la surori,
Dî la grădina cu flori,
Dî la strat, dă busuioc,
Dî la ficiorii dîn joc,
Ieși măicuță la caput,
Si-mi arată drum bătut,
Nu mă purta maică rău,
Până-s în olocul tău,
Că m-oi lua și m-oi duce,
Păstă două dealuri verzi,
Că în veci nu mă mai vezi.”

După momentul de rămas bun de la părinți și neamuri, toată nunta se îndreaptă spre biserică. Alaiul nuntașilor se deplasează în ritmul muzicii. În fruntea nunții merg feciorii, care „joacă steagurile” împreună cu vornicul, care de acum își ia rolul de conducător al întregului ceremonial legat de nuntă. Nuntașii duc în mâini sticle cu țuică și vin, iar pe drum îmbie pe cei care privesc alaiul. Femeile au în mâini batiste albe și buchețele de busuioc, pe care le flutură atunci când trec pe lângă săteni, descântând cu mult duh și haz:

„Cine se uită la noi,
Doamne vini-o-ar cu noi,
D-ar vini, dă n-ar vini,
Nouă nu ni-o trebui.
Ce șideți și vă uitați,
Ca niște broscoi umflați.”

După vornic urmează nașa cu mirele și nașul cu mireasa, care duc în mâini lumânări galbene împodobite cu cipcii. Aceștia sunt urmați de perechi de fete și feciori. Urmează femeile care din când în când descântă celor care privesc trecerea alaiului. Multe strigături sunt ocazionale. Dacă pe lângă nuntă trece din întâmplare „fostul drăguț al miresei”, câte o femeie cu „gura spurcată” descântă astfel:

„Cine a fost drăguțul fetii,
Poate țuca curu iepii.”
O altă femeie cu duh îi răspunde celei din alai:
„Nici acie nu-i așe,
Numa gura ta ce re.”

Celor care privesc, femeile din alai le mai adresează și alte strigături:

„Cei frumoși să duc la nuntă,
Cei urâți stau și să uită,
Ce șideți muieri la colț,
O-ați mânca crumpe cu boți.
Frunză verde dă cireasă,
Frumoasă-i mireasa noastră.
Frunză verde după râț,
Nici junile nu-i urât.
Supărată-i soacra mică,
C-o rămas fără dă fică.
Bucuroasă-i soacra mare,
Că-i aduc o noră tare.”

Prin strigături femeile se adresează mirelui, miresei, nașilor, nuntașilor și de obicei soacrei mari. În urma femeilor vin bărbații, care joacă în fața muzicii și din loc în loc se opresc îmbiind cu băutură pe cei care privesc, asociind urarea „Doamne dă noroc la tânări”, cu răspunsul „Dumnezeu să le dea noroc”. Muzica încheie alaiul.

În biserică intră de obicei numai femeile care asistă la ceremonia religioasă. Bărbații și tinerii rămân în curtea bisericii sau în afara ei, unde se încing la joc. În jurul dansatorilor se adună sătenii. De obicei nunta reprezintă un moment important din viața satului, la care direct sau indirect participă tot satul.

În momentul în care mirii ies din biserică muzica intonează „La mulți ani!”. Alaiul se regroupează având de data aceasta mirii în față. Pe timp de iarnă se obișnuia ca alaiul să se deplaseze la biserică cu săniile trase de cai suri (gri) care aveau la gât clopoței.

Consider că acest ceremonial era un spectacol popular fascinant. Alaiul ajuns la casa ospățului era întâmpinat de câteva femei, care țineau în mâini farfurii cu grâu, apă sfințită, busuioc, cu care stropeau deasupra nuntașilor ca simbol de belșug și rodnicie. Pentru copii se aruncau bănuți. Înainte de a se trece pragul porții, nuntașii trebuiau să arunce într-o ciupă (covată) bani ce simbolizau „ajutor de casă nouă”.

Mire și mireasă

Nuntașii erau poftiți în șatră (cort), în ordinea gradului de rudenie. Vornicul propune un moment de linște și cere să se rostească rugăciunea pentru binecuvântarea mâncării și a nunții. Femei dinainte stabilite cu șorțuri albe la brâu servesc nuntașii cu mâncare. Prima dată se aduce în blide mari zama cu gârteni, considerată o mâncare deosebită, care se pregătește numai cu ocazia sărbătorilor sau a nunților. După supă se servea carnea fiartă, cartofii, tocana de oaie, iar către dimineață „bodoaște” (sarmale) fierte în oale mari de pământ. Prăjiturile specifice pentru asemenea ocazie erau: cirigauă, dospite (gogoși), coardă cu mac, cu scoacă (brânză de vacă) sau cu nucă. Ca băuturi erau țuca și vinul.

Din când în când nuntașii întrerupeau masa și se apuiau de joc. Spre miezul nopții, vornicul produce un moment de haz care însemna cinstirea mirilor:

„No amu, ați mâncat, ați băut și ați jucat și vă vād amu cum vă cotați pân jeburi, după bani, că tânării aiștia treabă cinstiț, că-s săraci, că n-au casă și nici masă...”

Vornicul se oprește prin fața fiecărui nuntaș aruncând vorbe de duh. Mai demult la nunți nu se dădeau bani, ci mici cadouri (ștergare, vase, lipidee). Mai nou se dau bani, care sunt adunați de vornic. Jocul miresei era plătit. În timpul nopții se făceau diferite glume pe seama nașului. Băieții furau pantoful miresei, care nu era înapoiat până când nașul nu îl plătea. Nașa aducea în dar, în loc de tort, pe doua bețe cirigauă, care la capăt erau unite și purtau un cap de cocoș. De ciocul cocoșului se lega o ață, care dacă era trasă, deschidea ciocul, producând mult haz.

În ultimul timp, tot ca moment distractiv, se pregătește pentru nași o găină împănată cu o țigară aprinsă în cioc care trebuie plătită de către naș. Spre miezul nopții, nașul pregătea (tot ca moment distractiv) „plata vornicului”, care reprezenta un pachetel de oase adunate de pe mese adresându-i următoarele cuvinte: „No gudă, ai lătrat bine la uspaț, până ai răgușit. Amu punite și roade și tu niște oasă.”

Un important moment care simbolizează trecerea miresei în rândul nevestelor este punerea concilului de către nașă. După înmânarea darurilor, vornicul mulțumește nuntașilor pentru contribuția lor la întemeierea noului cămin. Distracția continuă până dimineața când nunta „se sparge”, iar nuntașii se împrăștie pe la casele lor. Cei mai apropiați mirilor rămân până dimineața pentru petrecerea nașilor acasă, fiind însoțiți de muzică. După plecare nuntașilor începe „nunta mică” pentru cei care au contribuit la pregătirea nunții. Petrecerea ține până la amiază. Șatra nu era spartă până a doua zi di-

mineața, deoarece mulți dintre nuntași după ce se odihneau după amiază se întorceau la casa ospățului.

A treia zi după nuntă, mireasa împreună cu mirele se duceau cu cocia (căruța) la casa fetei după lada cu zestre care va fi pusă în casa de stat (camera din spate). Zestrea consta în: lenjerie de pat, lipidee de tort cu tiriplic de pămucă (bumbac), lipidee de lână, trei perini și o dună de port, 3-6 perini de stat și o dună (în funcție de starea materială). Tot din zestre făceau parte și hainele, cârpele de pe cap din lână, cojocul, rochiile, spătoaiele și pantofii, poalele. Fetele bogate primeau ca zestre un iugăr mic de pământ, bani și animale. Cocia cu zestre era dusă spre seară la casa mirelui pentru a putea fi vazută de toți oamenii din sat.

Obiceiul legat de ceremonialul nunții astăzi nu se mai păstrează în toate aspectele lui, datorită influenței primite de la oraș.

3. Obiceiuri de înmormântare

Obiceiurile legate de moarte și de înmormântare par să fie cele mai păstrate din întregul folclor românesc. Deoarece înmormântarea este un eveniment ce-i privește pe toți, la ea participă întreaga colectivitate. Dintre obiceiurile legate de înmormântare se mai păstrează și în zilele noastre bocitul. Jocurile de priveschi nu se mai păstrează în întregime. Femeile povestesc la priveschi, tot felul de întâmplări din viața satului, apoi revin la modul în care s-a stins din viață omul și din când în când, câte una mai pricepută bocește. În ansamblul obiceiului merită relevat un eveniment al ceremonialului, cortegiul funerar. Mai de mult dispărutul era dus la groapă pe năsalie purtată de oameni, iar acum cu cocia de jele (dricarul).

În legătură cu semnele care prevestesc moartea există diferite păreri. Dacă seara, pe cer alunecă o stea, se spune „că iară treabă și moară cineva”. Dacă buha (bufnița) cântă lângă o casă câteva nopți în șir era semn de moarte pentru cineva din familie. În concepția locală un rol important se atribuie viselor. O femeie căreia i-a murit băiatul de tânăr, povestea, că înainte cu două săptămâni a visat că a fost la Criș și că acolo și-a pierdut cârpa și nu a mai găsit-o. De aici a dedus că i se va întâmpla ceva. Se spune, că animalele prevestesc moartea stăpânului (mai ales câinele).

Atunci când, cel care se găsește în pragul morții, nu mai mănâncă, nu mai bea apă și nu mai vorbește este înconjurat zi și noapte de membri familiei și de vecini, care stau în camera de veghe cu schimbul până când cel suferind își dă ultima suflare. Din discuțiile purtate am înțeles că unii se chinuie foarte

mult înainte de moarte și nu pot să-și dea ultima suflare până când nu văd pe toți membrii familiei în jurul lor. Alții, au o moarte liniștită, nu se agită, își fac cruce și închid ochii conștienți până în ultima clipă. Uneori mor prin somn. Primul semn care indică moartea este acela că își înghit nodul.

Pentru ușurarea morții la cei care se chinuie, femeile citesc din Biblie „Visul maicii domnului”. Tot pentru convingerea deplină asupra morții, de buzele celui decedat se apropie o oglindă pentru a se observa dacă aburește sau nu. Înainte de moarte este chemat preotul pentru spovedanie.

Atunci când cei din familie își dau seama că moartea este inevitabilă, fac pregătiri din timp. Se coase lipideul de moarte, care pe margini este rișelit și fationul (ștergarul) de pe față. Pentru preot și cantor se pregăteau ștergare țesute în casă, care se înfășurau în jurul lumânărilor. Pentru cei care trebuiau să ducă praporele (steagurile bisericești) se pregăteau cârpe negre.

Astăzi se cumpără pentru înmormântare prosoape plușate, batiste, care se dau preotului, cantorilor, oamenilor care duc praporii, groparilor și copiilor. Din timp se pregătește busuiocul și tămâia și se face ordine prin casă, prin curte și la stradă.

În momentul încetării din viață a unui om, erau chemați în ajutor bărbați și femei din afara casei, vecini, care se ocupau cu găteala mortului. Era obiceiul ca cei din casă să nu se ocupe de pregătirea mortului, pentru a nu le rămâne urâtul în casă. Până se pregătea copârșeul (sicriul) și camera unde trebuia dus mortul pentru privechi, el era așezat „pe fața casei”, unde era spălat cu migală deoarece se spunea că el trebuie „să fie curat” pentru lumea cealaltă.

Pentru ca ochii să nu rămână deschiși, deasupra pleoapelor li se puneau bani, iar gura se lega, de asemenea și picioarele. Sicriul era pregătit pentru târâmul celălalt astfel: fundul era umplut cu şușorci (pănuși de porumb), paie sau jeluitori, rumeguș. Pentru ca mortul să aibă cu ce-și plăti „vama pe lumea cealaltă”, în sicriu se puneau un ban, de asemenea o bucată de trestie, care trebuia să reprezinte toiagul de care să se sprijine pe lumea cealaltă. Un capăt de trestie se despica și în el se puneau banul. Tot în sicriu, femeile mai puneau „un cățel de ai” (usturoi), pentru ca mortul să nu se mai întoarcă și să nu lase urâtul în casă. Pe toate laturile sicriului se făceau „crucețe de ceară” și una mare care se puneau în mâinile mortului. Pregătirea mortului se făcea repede până când mai era cald. După ce era spălat cu cârpe, se îmbrăca fără să fie încheiat la haine și nici legat la pantofi (pentru a merge liber pe lumea cealaltă). Mortul era îmbrăcat cu haine de stat (de sărbătoare). Când găteala mortului era încheiată, era așezat în sicriu, care era pus pe patru scaune.

Dacă murea o fată tânără, care trebuia să se mărite, era îmbrăcată în rochie de mireasă. La capul mortului se aprindea o lumânare din ceară galbenă, care trebuia să ardă tot timpul. Geamurile și oglinda erau acoperite cu ștergere albe, brodate. Dacă mortul era tânăr se puneă pânză albă, iar dacă era bătrân, pânză neagră. Lampa trebuia să ardă tot timpul și din momentul morții, cel decedat nu mai trebuia să fie lăsat singur.

Acele femei știutoare „cu glas fără durere” încep să bocească. Bocetul apare ca o revărsare melodică a părerii de rău. În general bocetele sunt strict intime. Le cântă femeile, rubedeniile și prietenele apropiate celei sau celui dispărut prin care ceilalți își exprimă durerea. Se bocea la căpătâiul mortului din clipa morții, în casă, curte și la cimitir. Noaptea bocetul înceta. Bocetele se împleteau cu plânsul. Ele erau cântate de obicei individual, cu texte compuse ad-hoc, adaptate pentru cel decedat. În bocetele lor se derulau momente semnificative din viața celui decedat, scotându-se în evidență calitățile pe care le-a avut în viață. Exemplu de bocet la moartea mamei:

„O, dragă, dragă, maica me,
Cu drag m-aș duce cu ie.
Dragă, dragă, maica me,
Rău m-oi afla fără ie.
Că până maica o trăit
Doamne bine m-am găsat.
Că oriunde am plecat,
Acasă tăt lucru s-o gătat
Și dă or inde am vinit,
Acasă bine le-am găsat,
Că maica tăte le-a făcut”.

Dacă omul murea dimineața, el putea fi îngropat a doua zi după amiază, iar dacă murea după amiază putea fi îngropat a treia zi. În timp ce unele femei se ocupau de pregătirea mortului, celelalte pregăteau făina pentru colaci și pomană. Imediat după moarte, la poarta casei se puneă steagul negru și se anunța decesul la biserică. Clopotarul trebuia să tragă clopotul după mort de trei ori pe zi. Animalele din curte erau duse în ograda mare, totul se aranja pentru nefericitul eveniment. Seara după ce oamenii „își alipuiău iosagul” (își hrăneau și adăposteau animalele), mergeau la priveghi „înștimbați” (schimbați) în haine negre de jale. Cuvântul de adresare la intrare în camera mortului era și este și astăzi de factură religioasă: „Dumnzeu să-l ierte și să-l hodiească”, iar cei prezenți în case le răspundeau: „ier-te-l Dumnezeu”.

Femeile în vârstă se așează pe scaune sau pe lavița în jurul sicriului, iar cele tinere stau în picioare. Bărbații de obicei nu stau lângă sicriu decât câteva minute, după care se retrag în celelalte camere sau în curte, unde povestesc diferite probleme. Privegherea mortului se face, oricât s-ar părea de ciudat, cu veselie. Se spun glume. O explicație a credinței străvechi moștenite de la daci, prin care la naștere se plângea, iar la moarte se râdea (la naștere pentru că intra în viața și dădea de greutate, iar la moarte pentru că scăpa de ele) s-a păstrat până în zilele noastre. Până la venirea preotului, mortul era bocit, după care bocetele încetau. Mortul era bocit și de femei care au avut la rândul lor mort în familie și care cer acestuia să transmită celor care le-au părăsit cuvinte de părere de rău, de dor, de chemare, de jale:

„Spune-i mătușe, la buna me
Da spune-i cu vorba me
Să vorbască cu tata
Cu tata și cu mama
Sa-și bage cocie-n plată
Să vie la mine-odată,
Ca să le mai văd fața
Doară m-oi mai stâmpăra.”

Seara la orele 19, preotul oficiază „stâlpul” prin care începe dezlegarea celui decedat de lumea în care a trăit. După încheierea slujbei, femeile nu mai bocesc și discută lucruri diverse. Spre miezul nopții, femeile se retrag la casele lor, rămânând la priveghi cei din familie, iar bărbații joacă cărți și se servesc cu câteva pătărele cu țuică pentru pomană. În seara priveghiului cei din familie nu au voie să petreacă pe nimeni până la poartă, iar cei numiți dinainte, fac lista de pomenire după gradul de rudenie.

În dimineața înmormântării se fac ultimele pregătiri, se aduc colacii, se taie clisa (slănina), se pune țuica în sticle pentru pomană. Tot atunci se verifică dacă groapa este gata și dacă este destul de adâncă. Lungimea gropii se lua cu o bucată de trestie după lungimea mortului.

De obicei ceremonia înmormântării începe la amiază. Slujba începe odată cu venirea oamenilor care aduc prapuri de la biserică. Cei veniți „pă petrecanie” așteaptă în curte să fie scos mortul. După ce în casă are loc un scurt ceremonial religios, slujba se continuă în curte. Preotul stropește mortul cu vin roșu, simbol străvechi, care înseamnă pecetluirea definitivă a celui mort. Familia se „părânda” pe lângă mort pentru un ultim rămas bun, după care sicriul era scos în curte de șase oameni, dintre cei mai apropiați celui decedat.

Membrilor familiei, pentru a le alunga urâtul din casă, li se făceau anumite ritualuri: erau izbiți de câteva ori cu spatele de ușa camerei, de asemenea erau afumați cu o bucată de tintoc (acoperitoarea de pe mort) aprins. În curte, slujba religioasă era de aproape două ore, după care cortegiul funerar se pregătea de plecare spre cimitir.

În fruntea cortegiului mergeau șase-opt oameni cu crucea mare și cu praporii. Urmau preoții sau preotul, după caz, cântăreții, după care cei șase oameni care purtau pe umeri scaunul pe care se găsea sicriul. La fiecare colț de stradă, preotul oficiază o scurtă slujbă religioasă.

Două femei în vârstă duc în coșuri acoperite cu dosoaie (prosoape) colăcei pe care îi împart copiilor. Unul singur este adus înapoi la casa mortului și este aruncat în pod, după horn, pentru ca mortul să nu ducă norocul casei.

În poarta cimitirului și apoi la groapă se oficiază ultima slujbă de rămas bun. Cu un hârleț, preotul aruncă pământ în groapă schițând semnul crucii. Acest gest îl vor face toți participanții la înmormântare. Celor din familie li se introduce după gât, pământ pentru a le lua urâtul. Peste groapă, se dă groparului o pereche de găini și un ștergar de pomană. După un ultim omagiu, toți se întorc de la cimitir fără să aștepte acoperirea definitivă a sicriului, deoarece a doua zi dimineța membrii familiei se reîntorc pentru a aranja mormântul.

În acest timp, la casa mortului se pregătește pomana. În camera în care a stat mortul, după întoarcerea familiei și a preotului de la cimitir, se oficiază o scurtă slujbă. În mijlocul camerei, pe o masă sunt așezați colaci împlețiți în care se înfig lumânări, farfurii cu mâncare, sticle cu băutură. Preotul sfințește mâncarea, face feștania (tămâiază camera) și cu o lumânare aprinsă schițează semnul crucii lângă geam. După acest ceremonial se trece la servirea mâncării, atât în casă cât și în curte. La pomană nu se stă mult. La plecare, câteva femei împart în pragul porții colăcei, de asemenea și pentru ceilalți din sat. Tot acum, pentru pomenirea mortului se dau oamenilor săraci o parte din obiectele care au aparținut defunctului.

Peste șase săptămâni se ridică parastasul de pomenire la biserică unde participă familia și rudeniile. Cu trei duminici înainte de parastas, preotul pomeneste mortul în biserică. În dimineța parastasului, se aduc la biserică colaci împlețiți, cu lumânări, o sticlă cu vin, care se așează pe o masă în mijlocul bisericii. După terminarea slujbei duminicale, preotul anunță parastasul și oficiază slujba propriu-zisă. De la biserică membrii familiei se duc la cimitir, bocesc mortul, după care se întorc acasă, unde este pregătită pomana.

La o săptămâna după Paști se sărbătorește Paștele Morților. Cei care au morți în familie merg la cimitir, duc coșul cu ouă roșii, colăcei și plăcinte, pe care le împart peste mormânt copiilor sau oamenilor săraci. La Paștele Morților preotul sfințește tot cimitirul sau în mod special crucile de piatră ridicate de la un an la altul. La populația de naționalitate maghiară, Ziua Morților se sărbătorește în fiecare an la 1 noiembrie, obicei pe care în ultimul timp l-au adoptat și românii, care păstrează cultul și respectul pentru morți.

Despre întoarcerea mortului în postura de „strigoi” pomenesc femeile în vârstă. Ele spun că acesta venea la miezul nopții, ca o umbră, care umbla prin casă și prin pod. Ele spun că nu este voie să strigi dacă vezi asemenea umbră. Dacă totuși cineva afirmă că în casa lui umblă „strigoiul”, cheamă preotul, care face o slujbă pe casă și pe membrii familiei, pentru alungarea lui, iar în crucea celui mort se bate un cui. Astăzi nu se mai vorbește despre strigoi.

Membrii familiei poartă doliu un an de zile, iar pozele celor decedați sunt îndoliate cu o panglică neagră.

Obiceiurile legate de înmormântare, cu mici schimbări, au rămas aceleași până în zilele noastre.

4. Graiul din Chișineu-Criș

Graiul din această localitate se găsește mai precis delimitat într-o zonă de tranziție între graiul crișan și cel bănățean. În interiorul zonelor de tranziție are loc un permanent amestec între fenomenele lingvistice caracteristice pentru două sau mai multe subdialecte. În această zonă intermediară, izoglosele se întretaie și se suprapun, în modul cel mai variat, oferind cazuri interesante de amestec lingvistic. Punctele de întâlnire se pot remarca în toate compartimentele limbii.

Sistemul vocalic este asemănător cu cel bănățean, având în seria vocalelor anterioare un număr mare de unități: e mediu, e, e, i, e, iar în seria posterioară un o mediu și un o deschis. Ca și graiul bănățean, nazalizarea se produce cu vocalele precedate de m, n sau n: a zmult - „am smuls”; u mă.

Datorită nazalizării, timbrul vocalei se poate schimba. Astfel u/ + n/ > o.

Când prepoziția „în” și articolul „un” sunt precedate de o vocală, timbrul nazal trece asupra vocalei: o pită – întreagă – straiță. Deși se întâlnește des, nazalizarea nu are caracter general.

Ca și în graiul bănățean o (deschis) apare în interiorul cuvintelor și anume: moară, coarne.

Ca și cel bănățean, graiul crișan are în totalitatea sa tendința de a închide vocalele în seria anterioară, dar și tendința deschiderilor.

Este comună ambelor graiuri, palatalizarea labialelor în diverse stadii:

p + i, e > p, t : lipideu, tept

m + i, e > mn : mnilă

n + e, i > n: harnic.

În structura gramaticală, corelația consoană dură – muiată, își are reflexul în morfologie, în existența omonimiei dintre cazurile directe și cele oblice: munt, braz.

La substantivele neutre, după r, t apare vocala ă la plural: brață, hotară.

Pronumele personal este post pus: placă-vă, nu vă placă C.S.: adu-o numa-coce.

Este interesantă conjugarea verbelor a merge și a usca la indicative: io mărg, tu meri, iel mere; noi merem, voi mereți, ii mărg; io usc, iel uscă. Aceste forme apar în ambele graiuri.

Influența graiului bănățean este intensă în lexic, unde se remarcă o serie de cuvinte bănățene specifice: tică (păr împletit), ai (usturoi), june (mire), ior-govan (liliac), morminți (cimitir), mereuaș (încet), golumb (porumbel).

Onomastica

1. Toponimia

Toponimia localității Chișineu-Criș este bogată și asta se datorează faptului că oamenii simt nevoia de ordin practic să dea un nume și celui mai neînsemnat loc pe care împrejurările vieții de toate zilele îl pun în situația de a-l cunoaște. Pentru ei, orice ridicătură de pământ, orice baltă, pădure, pășune etc., adesea orice pâlc de copaci, orice groapă, trebuie să aibă un nume care înlesnește identificarea locului și-l deosebește de altele similare, după cum pe semenii noștri tot numai cu ajutorul numelor propriu-zise sau al poreclelor îi putem individualiza.

Numele topice din localitate sunt în marea lor majoritate românești sau formații românești, ceea ce confirmă că este teritoriu de străveche așezare românească.

Unele nume topice pleacă de la apelative românești, altele au la bază elemente maghiare.

Am surprins câteva toponimice interesante din hotarul localității Chișineu-Criș:

Bătrân, pământ arabil moștenit din tată în fiu.

Belitori, terenul întins de lângă abator.

Beteni, terenuri aparținând familiei Bete.

Budigău, pământ mlăștinos.

Cigher, afluent temporar al Crișului Alb.

Cânepiște, teren semănat cu cânepă.

Corhana, tren agricol.

Fratelia, colonie.

Hadă, livadă ce aparținea ca bun al comunei.

Herdeiş, Erdeis, numele maghiar al unei părți din Chișineu, așezată peste Criș.

Hodaie, toponimicul provine de la o așezare temporară la câmp

Dohangia, teren cultivat cu tutun și prin extindere, numele unui I.A.S. înființat pe aceste locuri.

Lada-dombi, teren de pășune mai ridicat.

Pădureni, o parte din Chișineu așezată peste Criș, unde se întindeau păduri seculare.

Satul nou, așezare nouă.

Sărături, pământ sărat imposibil de cultivat, bun pentru pășuni.

Somoș, pădure de esență tare.

Sitiuri, pământ galben necultivat.

Tău, o groapă cu nămol.

Legat de toponimia localității există diverse interpretări. Primii locuitori așezați aici, din vechi timpuri aveau atribuția de grăniceri la hotar. Astfel din apelativul hotar, cei care stau la hotar, hotăreni, s-a născut atroponimicul hotăran.

După o variantă legată de legenda întemeierii comunei, toponimicul provine de la antroponimicul Kiss Jeno, unul din fondatorii localității.

2. Antroponimie

Baza sistemului antroponimic o constituie numele calendaristice și toate derivatele lor, tradiția familiei, după care se dă nou-născuților numele părinților, rudelor.

În graiul din această zonă recunoaștem nume de persoane cu circulație generală ca: Ana, Gheorghe, Ioan, Vasile, Ilie etc. și unele folosite din ce în ce mai rar: Zenovie, Persida, Reghina.

În prezent se manifestă o tot mai puternică tendinţă de modernizare a numelui de persoane, prin împrumutarea numelor folosite de orăşeni: Livia, Sever, Emil, Lucica, Mircea, Minerva.

Această tendinţă de orăşenizare, se manifestă şi prin tot mai frecventa folosire a diminutivelor ca nume de persoană: Jicu, Jenu, Ionel, Floricica, Petrică, Severuţ. Numele de persoane cunosc o serie de derivate cu mare circulaţie în grai:

Ana: Anuţă, Anişoară, Ani, Nuţă.

Gheorghe: Diordiţă, Dică, Dordică.

Maria: Mărioară, Măriucă, Mărişcuţă, Mariţă.

În afară de numele de persoane se întâlnesc şi o serie de porecle şi supranume, pline de savoare. Acestea indică trăsături fizice, morale ale individului şi se leagă de comportări sau întâmplări petrecute în viaţa oamenilor. Toate reflectă calitatea de persiflator şi simţul umorului ce caracterizează ţăranul român.

Numele de familie în marea lor majoritate sunt româneşti, dar există şi nume de origine maghiară sau germană. Unele nume provin de la cuvinte ce denumesc o ocupaţie: Lingurar, Sabău (croitor), Morar, altele de la nume de animale, păsări: Corbu, Murgu, Buha, Cucu.

a. Nume de familie

Adamovici	Crăiuţ	Ivan
Adoc	Crişan	Laboş
Ardelean	Cuc	Laczko
Avram	Cucer	Lupaş
Badea	Dănilă	Maier
Ban	Demşe	Mate
Barbura	Dubău	Mihuţa
Bejan	Dunduc	Mladin
Bondea	Făicuţa	Morar
Bondar	Fărcaş	Nica
Bondor	Frăteanu	Nicodem
Bradea	Fugătă	Nistor
Budău	Gagea	Oala
Buduca	Gavra	Onu
Buha	Goina	Oprea
Buştea	Gui	Orban
Buzgău	Gurău	Paguba
Caba	Haş	Pârjol
Cârnaţ	Hent	Raab
Chiş	Herle	Rusu
Cicar	Hotăran	Tatu
Ciordaş	Ionaş	Spinare
Codreanu	Indrieş	Serban
Corpaş	Iuonaş	Seres

b.Nume de botez – Masculine

Alexandru	Flore	Pavăl
Sandu	Gligor	Păvăluț
Sandor	Gusti	Petre
Sendorel	Iuonu	Petrică
Anton	Ionel	Pătruț
Toni	Ilie	Sever
Cornel	Lie	Severuț
Constantin	Mirce	Simion
Titi	Mitre	Ștefan
Gheorghe	Mitruț	Fane
Dică	Culaie	Toderaș
Jicu	Mihăieș	Trăienuț
Dănilă	Moisă	Văsălie
Dordiuț	Uțu	Vasile

Feminine

Ana	Dora	Liviuță
Anica	Saveta	Lucreție
Anuța	Veta	Marie
Nișca	Floare	Mărioară
Carolina	Florica	Olguță
Catița	Floriță	Silvie
Cornelia	Ica	Silviuță
Doina	Ileana	Sofie

c.Porecle și supranume

Beleie
Bibu
Bobului
Boțcoaie-un individ din această familie mânca foarte multe sarmale, cărora li se mai spune și boț
Bozgan
Bistrița
Ciorbii
Corbu
Cosmăscu-derivat de la numele de familie Cosma
Deme
Dodeșu
Fancu-un derivat de la numele unor prăjituri numite fancuri
Fănău
Flițu
Haicu
Hăioca

Hârciohu
Iepure
Lițu
Ludaie
Mili
Oaie
Onu
Petrenjelu
Pintăr
Pițula
Pârtan
Porumbelu
Rancu
Rauca
Sălișteanu-familia nu e originară din Chișineu. Porecla i-a fost dată pentru că venea din Săliștea Sibiului
Sfârâilă
Senti
Simoca
Sandru
Seitar
Tată-Dăscău
Tofone
Totârla
Tistaș
Tițirigă
Trocului

La baza sistemului de denumire a animalelor stau nume de origine maghiară, însă se remarcă și tendința înlocuirii lor cu cele de origine românească și în special cu nume noi intrate în grai. Astfel: Vilma, Sarga, Pista se înlocuiesc cu: Alba, Joiana, Murgu. Numele de oi și vaci sunt românești. Denumirea se dă uneori după culoare părului, alte ori după un defect fizic, iar în unele cazuri numele provin de la plante.

Nume de cai	Nume de boi	Nume de vaci	Nume de oi	Nume de câini
Barșon	Boian	Florica	Albuța	Albu
Boaba	Flore	Joiana	Băla	Biju
Cezar	Hide	Lampi	Curta	Bobî
Loiza	Iambor	Ruje	Cornișe	Dulău
Murgu	Vilaș	Stela	Negruța	Fisco
Rozi		Sura	Suta	Joli
Stela		Vioara		Piți
				Smău

5. Etnografie și folclor

A fost inspirată din viața de zi cu zi a omului simplu de la țară. De aceea ea este variată și prezintă aspecte ale ciclului vieții.

1.Cântec de nuntă

Frunză verde ș-o alună,
Ieși mireasă ziua bună,
Dî la măicuța cea bună,
Dî la frați, dî la surori,
Dî la grădina cu flori,
Dî la strat, dă busuioc,
Dî la ficiorii dîn joc.

Miresuță, șorț cu flori,
Ie-ți gândul de la feciori,
Și ț-âl pune la bărbat,
Că cu el t-ai măritat.

Ieși măicuță la căput,
Si-mi arată drum bătut,
Nu mă purta maică rău,
Până-s în olocul tău,
Că m-oi lua și m-oi duce,
Păstă două dealuri verzi,
Că în veci nu mă mai vezi.

Io dă când m-am măritat
Trăiesc numa dîn oftat
Casa-m pare putrăgai
Și ogreada spin și scai.

2.Bocet

Da cum stau și mă gândesc,
Gândesc că nu-m bănuiesc
Da cum nu m-oi bănu(i)bis)
C-ai fost sora taichii

O, dragă mătuşe me
Cu drag m-aş duce cu ie.

3.Colindă

Tri crai dî la răsărit
Nouă veste ne-o vinit
Şi cotăm pe fiul sfânt.
L-am cotat şi l-am aflat,
În iesle la boi culcat.

4. Cântec satiric

- Mă muiere, mă muiere
Las-o dracului şidere,
- Mă bărbate, mai dă-mi pace
Şi mie năcaz nu-mi face.
Lun este zî dântî
Ş-o ţanem pântru copii
Marţa, damne fereşte
Cine lucră bolânzeşte
Mnerure îi zî dă rele
Şi eo mă feresc dă ele
Joie când am lucrat
Tare rău mi-ontâmplat
C-am cosât cu aţă neagră
Ş-am bolit o vară-ntreagă
Vinerea nu lucră nime
Sâmbăta îi dă pă urmă
Nu-i dă răs şi nici dă glumă
Dumica-i joc în sat
M-apuc şi eo dă jucat.

5.Din trecutul îndepărtat

Foaie verde, foi ca viţa
Când am plecat la Reşiţa
Am crezut că o fi bine
Şi-oi avea on dărab dă pâine
Da io pâine n-am găsat

Numa traiu necăjit
Că lucram până picam
Și plata nu căpătam.
Mâncine focu stăpâne
Și te văd slugă la mine
Te-aș mâna, te-aș aduna
Dă mâncare nu Ț-aș da
Ț-aș da fân și zile rele
N-ai crezut inimii mele.
Popa nost s-o mâniat
Că brânca nu i-am ȣucat
D-o crepa de supărare
Brânca nu-i dă sărutare
Că îi om ca orișicare
Nu-i mai vrednic ca și mine.
Pă delu deluțului
La casa bogatului
Intr-n casă dau bineață
Sclujile tăte macață
Și bogatu zâce așe:
- Lăsaț-l scuji co-șide
La masă d-a dreapta me
La masă ne-am așezat
Și ne-am apucat de mâncat
El mânca pită cu mnere
Io supărare și jele
In păhară iel be vin
Io din olcuță venin.
- Poftă bună, îmi zice,
Mâncare mă otrăve
Cătă mine închina
Veninul mă-nvenina.
La masa bogatului
Așe-i dat săracului
Și-și mănce truda lui.
Bate doamne împărații
C-o cătănit bărbații

Decât slugă şi cătană
Mai bine codru cu pană.
Decât slugă şi cociş
Mai bine la noi pă Criş.
Vină, maică mă petreci
Că mai mult tu nu mă vezi
Cătă-n-i-ar frigurile
Ca pă mine gândurile
Şi pă tine lacrămile.

6. Proverbe, zicători, strigături

Nici acela nu-i ficior
Care n-are la picior
Tri cuţite şi-un pistol
Şi-o iagă dă monopol.
La război nu ştiu şi ţăs
Da la joc tare mă-ndes.
Auzi babă hidede
Aud-o d-abde, d-abde.
Feciorul cu pană-n clop
Nu şti lega niciun snop
Tăt îl leagă şi-l dăseagă
Şi nu face nicio treabă.
Ce satu-i şi-aista sat
Casăle năvăruite
Năvestele pudărite.
Dăştide nană uşe
Că să rupe cămeşe
Cămeşe-i dă urzacă
Suflă vântu rău o strâcă.
Nici n-aude nici nu vede
Inde-o pui acolo şede.

7. Cântece de dor

Lângă Criş şi pastă tău
Ard două lumini dă său
Ziua ploaie, noaptea ninge

Nimeni nu le poate stinge
Numa mândra când plânge.
Io pă deal, badea pă șes
Mi-l cunosc după mârș.
Ciobănaș cu tri sute dă oi
N-ai vinit asară pâ la noi
Doru-mi și nu te pot uita
N-am ce face asta-i soarta mea.
Soarele răsare după-on negru nor
M-o cuprins măicuță-un falnic dor
Doru-mi și nu te poci uita
N-am ce face asta-i soarta me.
Fost-am fost-am n-am pre fost
M-o fost drag ce-o fost frumos.

8. Cântec de pahar

Cine-o făcut birtu-n drum
Nu l-o făcut dă năbun
L-o făcut dă om cuminte
Cine intră-n el să cânte.

9. Cântece de viață nouă

Foaie verde dă dudău
Noi suntem din Chișineu
Verde dă trifoi
Cântec dî la noi
Place-mi mie mult
Place-mi și-l ascult
Cântat dă ficii
La lucru și hori.
Mi-s cioban de la saivan
Cu teptar și cu suman
Căciulă dă miel bârsan.
Foaie verde ca măraru
Și jucăm amu și raru.
Dragu-mi brâu cu flori
Și pă mândra-n sărbători

Şi mi drag brâu cu pene
Şi mândruţa fără lene.
Chişineu-i sat vestit
În raion e renumit
În raion şi în regiune
Şi ne dă exemple bune.
Hai Ilie, vină Ion
Urcaţi toţi în camion
Că e drumul asfaltat
Şi nu-i rost dă scuturat.
Foicica bobului
Bine-i şade omului
Când şti munca so-ndrume
Dând la toţi exemple bune.
Lampă lămpişoară
Prăpădită soră
Du-te pă pustii
Şi nu mai fi
Dăstul m-ai orbit
Şi m-ai amărât
Mis sătul dă sticla ta
Şi te roadă rugina
Şi te mănec tina
Şoroflu îţi ruginească
Şi te du inde stiu eu
La Salonta la muzeu.
Mândră eşti mândruţa me
Da te strică guriţa
Că-ţi umblă ca meliţa.
Frunzuliţă dă trifoi
Bade bădişor
Mândre-s horile la noi
Bade bădişor
Că muncim toţi împreună
Bade bădişor
Şi trăim o viaţă buna
Bade bădişor.

CAPITOLUL IX

Biserica

Cu privire la românii și cultul ortodox, situația este limpede: în județul Arad, românii erau toți ortodocși înainte de anul 1776. În anul 1776, când stăpânirea ungurească se consolidase în județ, sporea și forța de maghiarizare. Alături de ortodocși s-au mai alăturat și celelalte două culte: romano-catolicii și protestanții. Reformații (calvinii) care erau exclusiv unguri, erau aparte, fiind mai puțin numerici. Aceștia aveau biserici în șapte localități în județ, la Adea, Bel-Zerind, Sebiș, Erdeiș, Iermata Neagră, Vânători, Nagy-Zerind.

Din statisticile vremii apar numele unor preoți (ei figurează între contribuabilii județului și sunt indicați cu numele de „popa” sau pop) ceea ce înseamnă că purtau slujbă preotească. În statisticile de la 1746, în 42 de localități sunt pomeniți preoți români cum ar fi: la Pădureni – Popa Peter, la Socodor – Popa Gheorghe sau Popa Ion. Aceștia erau ridicați la preoție din starea de rând a țăranilor cu oarecare carte sau din stare nobiliară.

Sub raport confesional, ortodocșii reprezentau 93% (în acest procent sunt incluși sârbii și grecii care erau în număr mai mic în zonă), romano-catolici 4% și protestanți 3%.

Românii din Câmpia Aradului și din întregul județ erau reprezentați în mare parte de țărani ortodocși, cărora le trebuiau numai sporirea conștiinței naționale, precum și împrejurări prielnice pentru a-și putea lua în primire conducerea destinului propriu. Maghiarimea și-a dat seama de această situație, dar își dorea foarte mult reînvierea feudalismului.

Organizarea bisericească și religioasă exista de la început pe aceste meleaguri. Stau ca dovadă în acest sens, documentele care vorbesc despre trecutul religios al locuitorilor din Chișineu-Criș. Viața lor bisericească bine organizată din punct de vedere etnic și religios, este mult mai veche decât consemnările care o privesc.

Datele de care dispunem vorbesc despre anul 1739, când se menționează că aici în Chișineu-Criș exista o biserică din lemn cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”, care la mijlocul veacului al XVIII-lea avea exteriorul „lipit și vărut”. În anul 1774, credincioșii înaintează o cerere pentru a primi o aprobare să-și construiască o biserică nouă. Astfel, la 6 octombrie 1775 este înregistrată aprobarea din partea autorităților pentru construirea bisericii. În toamna anului 1775 începe construcția edificiului care va avea hramul „Înălțarea Domnului”. Pe clopotul mijlociu din turla bisericii este scris „s-a făcut pe seama Sfintei Biserici din Chișineu-Criș”. Nu se cunoaște meșterul care a zidit biserica. Preotul primei biserici a localității Chișineu-Criș s-a numit Nicolae și a fost inserat în lista de dijme papale, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Parohia Pădureni, localitate contopită azi cu Chișineu-Criș și atestată pentru prima oară în anul 1700, nu putea avea decât o biserică din lemn.

Parohia reformată de aici este amintită din 1702. În 1735, vechea biserică reformată este jefuită de către sârbi.

Construcția bisericii ortodoxe Pădureni a fost realizată în 1784 iar restaurarea ei datează din anul 1879, purtând hramul „Sfântul Mucenic Gheorghe”.

Într-o conscripție efectuată în 1793, în protopresbiteriatul Chișineu-Criș erau menționate: 574 case, 3747 suflete, 53 parohii, 7 capelani, 6 diaconi. Protopresbiter la Chișineu-Criș era Teodor Popovici, delegat al Diecezei arădene.

O altă inscripție a bisericii din localitatea Chișineu-Criș este cea de pe globul crucii aflate pe turnul bisericii și care cuprinde următoarele informații: „cu ajutorul Sfintei Treimi și a Sfântului Duh, s-a ridicat Crucea aceasta de ziua Tăierii Capului Sfântului Ioan, adică 29 august 1886, sub domnirea Împăratului și Regelui nostru Francisc Iosif I-iul, fiind Arhiepiscopu și Mitropolitu al românilor Gr.-orientali din Transilvania și Ungaria. Eminența sa Mironu Român, episcopu diecezanu Ioan Meșianu Protobesbiteriu Ioan Popovici, parohul din Nădab iar învățător Mladinu”. După ce mai sunt arătați intelectualii români din Chișineu-Criș și din împrejurimi, membrii comitetului parohial, episcopii bisericii, antistia comunală, se mai arată că se aflau 186 de numere de casă cu 100 de suflete, toți români ortodocși.

O altă însemnare din turnul bisericii ne arată că: „În anul mântuirii 1909, făcându-se renovarea radicală dinăuntru și dinafara Sfânta Biserică Ortodoxă, românii din Chișineu-Criș pus-au acoperiș nou din tinichea, turnul

vopsit, globul și Sfânta Cruce Aurite, cerimea bisericii ridicată cu ajutorul Sfintei Treimi a Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt, s-a ridicat Sfânta Cruce, aceasta în ziua mucenicului Eladie și Teapen a acestui an, sub oblăduirea Pre Înălțatului Împărat și Rege Francisc Iosif, mitropolitul românilor ortodocși în Ungaria și Transilvania. Înalț Preasfinția sa Ioan Papp, protopresbiter al tractului Chișineu-Criș și totodată parohul locului Ono D Dr. Ioan Trăilescu, învățător la școala orașului, Ioan Caba”. Sunt trecuți abia membrii Comitetului Parohial, epitropii bisericii, antistia comunală. Populația parohiei cuprindea 543 bărbați, 684 femei, în total 1227 suflete.

Datorită faptului că localitatea Chișineu-Criș aparținea când Ungariei, când Ținutului Zarandului, care la rândul-i aparținea Principatului Transilvaniei, guvernat de principi calvini, aceștia căutau să atragă și să constrângă pe românii ortodocși să treacă la reformati. În felul acesta a început prozeletismul reformat printre români, timp în care populația maghiară a trecut la reformatie și la calvinism. Românii de aici s-au opus acțiunii de calvinizare, astfel că românii din Ardeal în frunte cu ierarhii Sava Brancovici și Ilie Iovest au luptat cu reformații pentru ca românii din Chișineu-Criș să rămână ortodocși.

Biserica ortodoxă este purtătoarea făcliei credinței românești de-a lungul timpului și a reprezentat un loc de refugiu în fața suferințelor și vicisitudinilor vremii, a fost locul de iluminare a oamenilor și a înființat prima școală românească din localitate.

În partea introductivă am prezentat istoricul dezvoltării bisericii din localitatea Chișineu-Criș și în Pădureni (Erdeiș). În continuare vom prezenta evoluția ei în perioada contemporană.

Biserica ortodoxă din Chișineu-Criș. Preoții care au slujit în sfântul lăcaș sunt pomeniți în anele bisericii după cum urmează: Ioan Trăilescu, Pop Luca, Sfetcu Marian, Cuzman Dumitru.

Din 1 octombrie 1975 și până în prezent biserica este slujită de părintele Savulov Liviu, un preot iubit de către enoriași și în general de toți locuitorii orașului, datorită spiritului benefic pe care îl are asupra oamenilor, prin modul în care știe să se apropie de oameni și nu în ultimul rând datorită frumuseții slujbelor pe care le ține în fiecare zi de duminică și de sărbătoare de peste an. Cuvintele părintelui sunt pline de har și înțelepciune. Părintele Savulov s-a ocupat de îngrijirea bisericii. În anul 1975 se reface exteriorul bisericii. În 1999-2000, profesorii pictori Munteanu Alexandru și Iolanda refac picturile din interiorul bisericii. Între anii 1991-2006, în biserică funcționează un cor mixt condus de profesorul Barna Mihai. Din grija părintelui Savulov, în anul

2008, s-a înființat Cercul Misionar nr.2 din Chișineu-Criș, în scopul strângerii legăturilor dintre parohii.

În 23 martie 2010, Arhiepiscopul Timotei Sevcicu a efectuat o vizită pastorală la Biserica Ortodoxă din Chișineu-Criș, unde a ținut o predică emoționantă despre Maria Egiptianca și care s-a arătat foarte mulțumit față de realizările slujitorilor bisericii din oraș atât față de comunitate cât și față de enoriași. O altă acțiune a bisericii este „Copilul în familie”, reprezentând taina sfântului botez și a sfintei cununii. Acțiunea s-a desfășurat la Arad și a adus elevei Mariș Ioana, cls a-VII-a B, premiul I la sesiunea artistică din 28 aprilie 2011. Părintele Savulov, prin orele de religie predate la școală, prin întâlnirile cu elevii, a transmis tinerei generații credința străbună și dragostea față de ortodoxie. Părintele Savulov colaborează cu profesorul de religie Lipovan Cosmin în perioada marilor sărbători când adună copii la biserică pentru a se spovedi și a se împărtăși.

Casa parohială este cea mai veche din Chișineu-Criș și are o mare încărcătură istorică. În anul 1848, la sinodul bisericesc care a avut loc la Chișineu-Criș, s-a oprit în drumul său spre Kossuth, tribunul Dragoș, care a prezentat scopul călătoriei sale. Intelectualii români din Chișineu-Criș precum și preoții din zonă, de nenumărate ori, au ridicat problema folosirii limbii române în școli și au militat pentru drepturile naționale. În 1930, clădirea unde locuia preotul este cumpărată de către biserică și devine casă parohială, din acel moment și până în prezent. Clădirea a suferit numeroase reparații în timp.

Biserica ortodoxă Erdeiș (Pădureni). Parohia Chișineu-Criș II, cum mai este cunoscută, este așezată pe malul stâng al Crișului Alb. Documentele vremii menționează o construcție masivă cu grosimea peretelui de un metru. Turnul are înălțimea de 15 metri și este confecționat din cărămidă arsă. Sunt indicii că biserica este mai veche decât cea din Chișineu-Criș. Stilul bisericii este neobaroc, în formă de corabie, cu un turn masiv dar scund, iconostasul fiind confecționat din zidărie, iar peretele dintre naos și pronaos este din zid gros până la boltă. Arhitectul nu este cunoscut.

În anul 1935 când s-a zidit casa parohială din Pădureni, s-au descoperit numeroase schelete umane și animale, precum și arme care au aparținut răsculaților conduși de căpitanul Petru Seghedinț, înmormântat în această zonă după înfrângerea răscoalei.

Date din arhiva Parohiei Reformate arată că la 1756, Parohia Ortodoxă Română Pădureni era o organizație puternică și avea în fruntea ei pe preotul Mihai Cuc. Bisericii din Pădureni îi aparține și o școală confesională cu trei camere de învățământ și locuință. Fără a avea date precise cu privire la

vremea în care s-a zidit biserica parohială, se poate aprecia că este din preajma secolului al XVIII-lea. Biserica este aproape identică ca stil și concepție de zidire internă și externă, până la cele mai mici amănunte, cu cea din Chișineu-Criș, având Hramul „Sfântului Mucenic Gheorghe”.

Biserica ortodoxă din Chișineu-Criș, Pădureni, a fost înființată în anul 1772 de către episcopul Parohiei Cnezevici. În anul 1935 biserica a fost restaurată. Turnul a fost înălțat și acoperit cu tablă. S-au făcut modificări și în interior. Iconostasul de zid a fost înlocuit cu unul din lemn. Peretele despărțitor dintre naos și pronaos a fost dărâmat, rămânând doar la înălțimea de un metru. Ca obiecte de valoare istorico-artistică putem enumera: două icoane ale Mântuitorului și ale Sfintei Fecioare și o pictură în ulei pe lemn în stil bizantin care datează din secolul al XVIII-lea. Lucrările de renovare din 1935 au fost făcute de către meșterul Ioan Abraham din Ineu, iar pictura îngerească a fost executată de către pictorul Ioan Vlădescu, din părțile Craivei. Preoții care au păstorit biserica ortodoxă din Pădureni au fost: 1910-1950 Gheorghe Ardeleanu, Aurel Moise, Dumitru Cusman și Flavian Bereteu. La 1 septembrie 1972 în fruntea bisericii a fost numit Lipovan Cantemir Mircea care este și în prezent preot al acestei comunități.

Părintele „Canti”, cum este cunoscut de către locuitorii orașului, are o mare dragoste față de credință, enoriași și mai ales față de biserică. Se preocupă în mod special de imaginea parohiei din Pădureni. Din anul 1973 până în anul 2005 s-au făcut mai multe reparații la Sfânta Biserică și la Casa Parohială. În anul 2005 au demarat lucrările de reconstrucție la modul profesionist. S-a înlocuit acoperișul, s-a decopertat total zidăria interioară și exterioară. Tencuiala și pictura frescă au fost executate de către pictorul Constantin Popescu din Rădăuți. Iconostasul, Tronul Maicii Domnului, cel arhieresc, stranele și scaunele s-au executat din lemn de cireș, sculptate de către inginerul Dănuț Ember. Biserica are un grup vocal înființat în anul 2000 sub numele „Armonia”, care activează și în prezent. Clopotele sunt datate din secolul al XIX-lea. Biserica are activitate religioasă și educativă recunoscută de către enoriași.

În urma finalizării reparațiilor importante atât în interiorul cât și în exteriorul bisericii, timp în care s-a înlocuit inclusiv mobilierul, la data de 19 iunie 2011, s-a săvârșit târnosirea bisericii de către un sobor de preoți în frunte cu Arhiepiscopul Timotei Sevcicu. La marele eveniment au participat o mulțime de enoriași.

Biserica catolică. Binecuvântarea bisericii parohiale are loc în anul 1777. Parohia este înființată în anul 1807. Biserica poartă hramul „Sfântului

Arhanghel Mihail”. Actualul paroh este preotul Elemér Pantya. Biserica are filiale în localitățile Adea, Cinte, Iermata, Pilu, Sinte-Mare, Șiclău, Socodor, Zerind și Vărșand. Construcția bisericii respectă stilul roman, dar turnul este de factură bizantină. Turnul este refăcut în urma bombardamentelor din timpul celui de-al doilea război mondial. Biserica și casa parohială au fost renovate. Înainte de 1989, casa parohială a fost o perioadă de timp folosită ca și internat, apoi dormitoare pentru muncitori, după care Biserica Catolică și-a reintrat în drepturi asupra clădirii. Biserica Catolică se mândrește cu doi episcopi originari din Chișineu-Criș și care sunt comemorați frecvent de către credincioșii catolici: Radian Farkaș și Dr. Boroș Adalbert.

Adalbert Boroș s-a născut în anul 1908 în Pădureni. A absolvit Universitatea Pontificală Gregoriană din Roma, dobândind titlul de doctor în filozofie și dogmatică. În anul 1946, devine rectorul Institutului Teologic din Timișoara, iar în 1948 este hirotonisit ca episcop la București. Nu după mult timp devine arhiepiscop titular de Ressiana, apoi episcop titular de Ressiana. Moare în 6 iunie 2003. În fața Bisericii Catolice din Chișineu-Criș este ridicat un monument din marmură.

Biserica reformată. În secolul al XVI-lea, ideile lui Calvin sunt acceptate de către locuitorii teritoriului dintre cele două Crișuri (Alb și Negru): Zerind, Iermata, Chișineu-Criș și Pădureni, care susțin împreună un preot reformat. În secolul al XVIII-lea, prin expansiunea Imperiului Habsburgic, Chișineul se recatolicizează. Pădureniul și Chișineul-Criș devin proprietatea Ducelui de Modena cu numele de Raynald.

După pierderea încrederii Curții de la Viena, Chișineul și Erdeișul devin proprietatea Coroanei. În anul 1781, prin Edictul de Toleranță, se permite enoriașilor reformați să-și exerseze religia. Între 27 mai-14 noiembrie 1784, în timpul preotului Szoboszlav Gergely, enoriașii aduc modificări capelei fostului prinț Raynald și o folosesc în loc de biserică reformată.

În 1873, în timpul preotului Potóh Károly, se fac lucrări pentru mărirea bisericii. În anul 1897, se montează orga fabricată de Danly Antal. În anul 1927, în grădina bisericii a fost ridicat un monument în memoria celor căzuți în timpul primului război mondial. Biserica, slujitoare a comunității timp de 150 de ani, devine neîncăpătoare. În timpul pastorului Nagy Zoltan și prin Curatorul Dr. Olosz Ianos, enoriașii decid construirea unui nou locaș. Demolarea și construirea bisericii durează doar nouă luni, în pragul izbucnirii celui de al II-lea război mondial (1939). Construirea bisericii s-a făcut din resurse proprii. Biserica nouă se află pe direcția V-E.

Renovări la biserică s-au mai făcut în anii 1970 și 1992. Consiliul bisericesc în frunte cu parohul Kovács Gyula și prin curatorul Biro Zoltan, decid

construirea unei clădiri multifuncționale cu scopul de a deservi comunitatea din Chișineu-Criș și Pădureni. Această clădire este terminată și inaugurată la 12 mai 2012 în prezența episcopului reformat. Aceste rezultate dovedesc efortul și contribuția enoriașilor, precum și spiritul întreprinzător al tânărului preot Papp Josef, pentru biserică și religie și pentru urmașii lor.

Alte culte

În localitatea Chișineu-Criș, în timp, s-au găsit aderenți și pentru alte culte. În continuare vom prezenta evoluția principalelor culte cum ar fi cel baptist și cel penticostal.

Biserica Baptistă „Emanuel”. Din arhiva bisericii baptiste și din relatările credincioșilor, am desprins istoricul și evoluția acestui cult. Un sprijin deosebit a venit din partea unui reprezentant de seamă al bisericii, domnul Vlăduț Florin.

În Chișineu-Criș, sămânța Evangheliei a fost primită de o femeie. Este vorba de Ilieș, care în anul 1893 a fost botezată de către pastorul Toth Mihai. După aceea s-au mai botezat încă două femei, sora Gall și sora Pispok. Primul serviciu religios a fost oficiat într-un grajd de pe strada Liliacului nr.1 (proprietatea lui Nagy Ștefan), datorită persecuțiilor vremii.

În continuare vom prezenta o statistică a evoluției Bisericii Baptiste din Chișineu-Criș:

1894 – s-au botezat încă cinci membri,

1905 – biserica numără 50 de membri,

1942-1944 – clădirea a fost închisă din ordinul autorităților și a devenit depozit pentru echipamente militare,

1946 – s-a format prima orchestră de mandoline ce cuprindea 12 membri și care l-a avut ca dirijor pe Kiss Iosif.

În 1963 s-a înființat corul condus de Gheorghe Vlăduț, iar în anul următor la conducerea bisericii va veni Varga Ludovic din Iermata. Responsabil al bisericii este numit Vlăduț Flore. În anul 1966 s-a înființat o orchestră formată din 17 persoane, avându-l ca dirijor pe Vlăduț Gheorghe. În anul 1983 ia naștere fanfara compusă din 24 membri. Numărul credincioșilor baptiști între anii 1976-1983 a fost de 93. După anul 1983 numărul enoriașilor a crescut la 144 persoane și 35 de aparținători. Între 1983-1989 s-a terminat lucrarea de renovare a clădirii, au fost cumpărate o orgă electronică și s-au pus bazele corului mixt.

Printre diaconi, în această perioadă, îi amintim pe Imbre Mihai și Pantoș Aurel. În 1991 a fost ordonat ca prezbiter Pantoș Aurel, iar pastor a fost numit Ghiță Cornel. În octombrie 1992 încep construcțiile actualei clădiri a bisericii

la care enoriașii au cea mai mare contribuție din punct de vedere fizic și material. Biserica este finalizată în anul 1996. La eveniment participă 100 frați din Țara Galilor. Biserica primește numele de „Emanuel”.

În 1999, corul bisericii condus de Dorel Hord a fost invitat în Anglia. Tot în anul 1999 este numit ca pastor al bisericii Marian Chirilă, care rămâne la conducerea bisericii până în anul 2006, când pleacă în S.U.A. În prezent pastor al bisericii este Lupu Ioan. În cadrul bisericii se desfășoară o bogată activitate religioasă dar accentul se pune mai ales asupra tineretului baptist.

Biserica Penticostală „Filadelfia” își are originile în județul Arad, când în anul 1922 Gheorghe Bardin a înființat la Păuliș prima biserică penticostală. Un rol important în dezvoltarea ei îl va avea Pavel Budeanu. În 1924 cultul este interzis iar Pavel Budeanu este arestat la Nădab și dus la Prefectura Chișineu-Criș.

Treptat acest cult va prinde teren și în Chișineu-Criș. La recensământul din 1992, numărul credincioșilor penticostali erau de 63 iar în 2002 crește.

Biserica poartă numele de „Filadelfia” și s-a înregistrat în anul 2001. Ca doctrină, acest cult susține teoria „numai scriptura”, botezul adulților și botezul „Duhului Sfânt”.

Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea. La recensământul din 1992 s-au înregistrat 36 de credincioși. Biserica a fost înființată în anul 2000.

Biserica Greco-catolică

În ziua de 2 mai 2010, Preasfințitul Alexandru Mesian (episcop greco-catolic de Lugoj) s-a aflat în vizită pastorală în parohia Chișineu-Criș, cu ocazia sfințirii pietrei de temelie a bisericii ce va purta hramul „Adormirea Maicii Domnului”. Ierarhul a fost întâmpinat la locul de celebrare și totodată loc al viitorului lăcaș de cult greco-catolic din Chișineu-Criș, de către oficialitățile locale, primarul Gheorghe Burdan, tinerii credincioși din Sinteia Mare, Chereluș, Gurba și inimosul preot Dănuț Ciuban (originar din Maramureș), inițiatorul construirii acestei biserici din Chișineu-Criș.

Ceremonia a început la orele 10, cu sfințirea apei, a crucii și a pietrei de temelie a noii biserici ce urmează a se înălța în această parohie, pe terenul alocat de către Primăria din Chișineu-Criș. A urmat Sfânta Liturghie Arhierescă. În cuvântul său, preasfințitul a rostit cuvinte frumoase din care s-a desprins că „această lucrare a fost făcută pentru Dumnezeu”.

Biserica este o copie (privind arhitectura) a unei biserici din Gyula (Ungaria). Biserica are următoarele dimensiuni: 18 m lungime, 8 m lățime, pereții 6 m înălțime plus bolta. Edificiul este de talie mijlocie. Se dorește ca această biserică să fie un loc de pelerinaj, care să-i unească pe toți credincioșii greco-catolici din Zimand, Sinteia Mare, Bocsig, Beliu, Socodor (unde s-au stabilit

oamenii cu familiile lor din Maramureș). În momentul de față, 2012, biserica este spre finalizare iar credincioșii vor putea să asculte Sfânta Liturghie într-o biserică nouă, ridicată prin efortul oamenilor și cu ajutorul lui Dumnezeu.

Evreii în localitatea noastră

Semnele prezenței evreilor apar încă din antichitate, chiar dacă la început nu prin permanență și prin statornicie. În Dacia Romană, odată cu trupele Legiunii a XIII-a Gemina, au sosit și mulți comercianți și coloniști evrei. Regii, Ladislau I ori Coloman, dau legi privind stabilizarea evreilor în Transilvania. Apar primele documente comerciale, dar și specific comunitare, emise de rabini. Evreii erau organizați în obști (conduse de staroști).

Începând cu anul 1702, zona Aradului intră sub Habsburgi. La sfârșitul secolului al XVII-lea apar primele familii de evrei, care se așează în târgurile cu statut economic: Șimand, Lipova, Pecica, Chișineu-Criș etc. Evreii arădeni au luptat pentru construirea propriei școli spre a-și putea păstra tradiția și religia. După anul 1832 au existat și au funcționat școli primare și în județul Arad la Șimand, Chișineu-Criș, Lipova, unde a existat un număr mare de evrei, iar comunitatea dispunea de fonduri necesare întreținerii școlilor.

Evreii din localitatea noastră s-au implicat în toate domeniile vieții (comercianți, profesori, medici, avocați). Statistica vremii menționa pentru anul 1941 la Chișineu-Criș un număr de 302 evrei. În prezent în localitatea noastră nu mai sunt menționate familii de evrei.

După anul 1834 evreilor li s-au acordat oficial o serie de drepturi printre care posibilitatea de a-și construi case de rugăciuni, temple, sinagogi. Prima sinagogă a fost construită în Arad, în anul 1834. În Chișineu-Criș, evreii și-au ridicat o sinagogă mică pe strada Ciocârliei, unde se găseau și următoarele edificii: casa rabinului, școala, casa cantorului. Aceste proprietăți au fost vândute în februarie 1972 unor familii românești din localitate. Tot în această perioadă este demolată și sinagoga care se găsea în mijlocul străzii Ciocârliei, nr. 2-2 B. Accesul locuitorilor se făcea pe niște trotuare înguste pe lângă sinagogă. Evreii din Chișineu-Criș au avut și au în continuare un cimitir pe strada Gării. Acest cimitir era la momentul respectiv un adevărat muzeu în aer liber, prin monumentele funerare, adevărate opere de artă, monumente și sarcofage. În acest moment cimitirul a fost devastat, deși Comitatul evreilor din Arad îl are sub observație. În Chișineu-Criș au fost cunoscute familiile de evrei: Roth, Gaston, Mann. Un reprezentant de seamă din Chișineu-Criș a fost Gaston Marian (n. în Pădureni- Chișineu-Criș în anul 1918). A absolvit Institutul Politehnic din Grenoble (Franța), Facultatea de Electrotehnică, autor

a numeroase lucrări științifice, veteran în armată și în Mișcarea de rezistență franceză. În prezent trăiește în Israel.

Sărbătorile evreilor erau cunoscute și de românii din localitate.

Sabatul – a șaptea zi din săptămână (sâmbăta nu se muncea)

Noul An (Ros Hasana) – corespundea cu începutul toamnei

Iom Kipur- Ziua Pocăinței

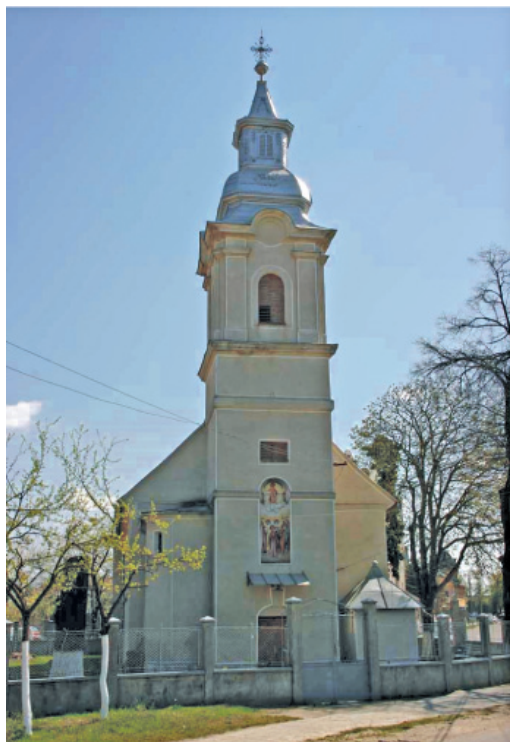
Sărbătoarea corturilor (colibelor) – dedicată amintirii evreilor din Egipt

Hanuca – Sărbătoarea luminii

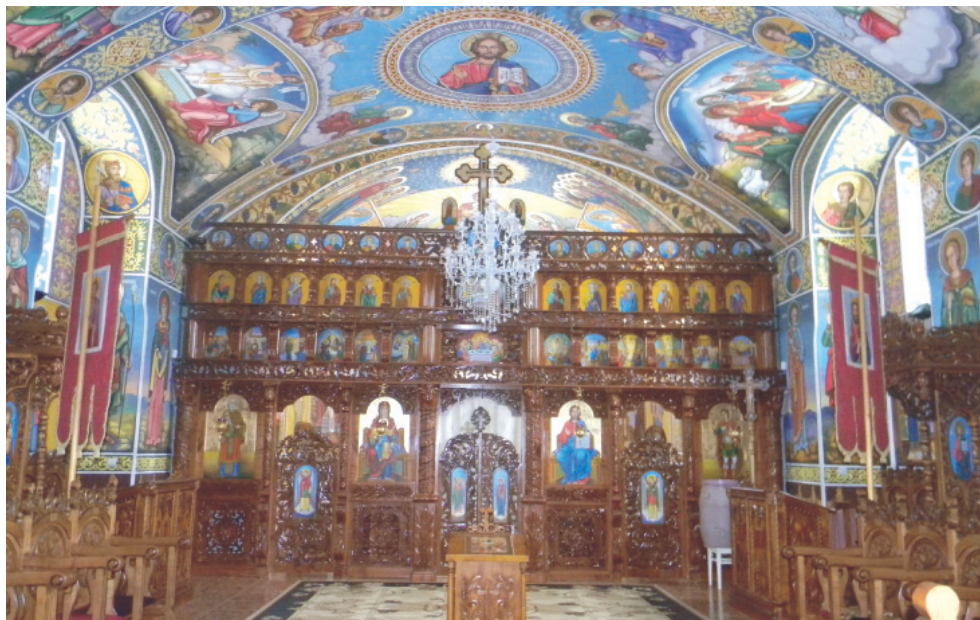
Pesan – Paștele

Purim – cea mai veche sărbătoare

Evreii au rămas în amintirea locuitorilor români din Chișineu-Criș pentru spiritul lor comercial, antreprenorial și chiar cultural.

Biserica Ortodoxă Chișineu-Criș, exterior și interior

Biserica Ortodoxă din Pădureni

Exteriorul și interiorul Bisericii Catolice din Chișineu-Criș

Biserica Reformată din Chişineu-Criş

Biserica Baptistă „Emanuel” - interior și exterior

Biserica Greco-Catolică, Chişineu-Criş

CAPITOLUL X

Structurile economice și sociale ale localității Chișineu-Criș

Locuitorii acestor meleaguri practicau în primul rând agricultura, fiind totodată și păstori, meșteșugari, pescari și negustori. Organizarea socială era: obștile și uniunile obștii. Asemenea uniuni de obști au fost localizate și la Chișineu-Criș, toate acestea fiind centre ale unor formațiuni politice românești de tip feudal.

În perioada epocii medievale, principalele ocupații ale locuitorilor au fost agricultura, în cadrul căreia sunt menționate asolamentele bienale și trienale. Suprafețele cu semănături de grâu erau foarte întinse, dovadă conscripția anului 1746, din care reiese importanța cerelarieră a localităților Șiclău, Socodor, Șimand și Chișineu-Criș.

Legenda „Sfântului Gerard” vorbește despre „moșii” și „curțile” aparținând ducelui și nobilimii. Se vorbește de existența la sate a râșnițelor de grâne, gropi de provizii, cuptor de copt pâine. Se menționează cultura grâului și tratarea vinului. Pădurile și apele abundente ofereau largi posibilități vânătoriei, pescuitului și creșterii animalelor. Se vorbește despre mulțimea cirezilor de bovine, a turmelor de ovine și caprine, a unui număr mare de porci îngrășați cu ghindă.

O importanță deosebită a avut-o prelucrarea metalelor, fapt dovedit de existența unor urme de zgură metaliferă, a vârfurilor de săgeți și a cuțitelor. Descoperirile arheologice de la Felnac, Arad, Chișineu-Criș etc., atestă practicarea olăritului, acesta având și un scop comercial.

În jurul caselor se aflau grădinile care produceau în special: ceapă, varză, morcovi, linte. Arăturile se aflau în hotarul satului unde se cultivau: grâu, seacă, orz, mei. Sunt consemnate suprafețe mari de pruniște aflate în posesia iobagilor. Albinăritul era o altă ramură a gospodăriei țărănești. Dijma mică se referea la găini, unt, ouă, câneapă.

Ca forme de protest social enumerăm: nesupunerea la muncă, fuga de pe moșie, haiducia, bejenia. În statistici iobagii sunt numiți hospites, subhospites, vidini, inquilini, delitecentes, fraters indivisi.

Raporturi de muncă. În veacul al XVIII-lea, după înlăturarea stăpânirii turcești, feudalii s-au repus în drepturi ca domni de pământ. Astfel s-a creat marele domeniu, acordat în 1773 Ducei de Modena. El cuprindea localitățile din estul județului, valea Crișului Alb, inclusiv localitatea noastră. Iobagii trebuiau să plătească obligațiile de muncă, natură și bani. În Ținutul Zarandului, în 1745-1746 erau pomenite localitățile în care principala cultură era considerată grâul. Acestea sunt: Cinteș – 259 cubule, Nădab – 1 cubul, Erdeiș – 62 cubule, Chișineu-Criș – 381 cubule. Chișineul mai este pomenit cu 204 cubule de orz. În acest catastif mai este menționat faptul că localitatea are păduri în teritoriul său propriu și că alte teritorii sunt inundate an de an, așa că în „propria tereno” nu se poate semăna decât cucuruz. Erdeișul nu are lemn de schimb, dar Chișineul are. Se amintește de existența unor livezi foarte mici și de faptul că localitatea este mereu inundată. Locuitorii sunt mai mereu șicanați de cărauși. Pe lângă cultura pământului, vitele au servit ca ajutor la lucrul pământului. Principalele animale care se amintesc în aceste ținuturi sunt: caii, boii, vacile, oile, caprele. În Nădab, gospodarul Goldiță Nicoară era amintit că avea în posesie 80 de oi.

Mai sunt amintite și alte îndeletniciri ale iobagilor cum ar fi: vineritul, albinăritul, morăritul. În districtul Zărandului, în tot mai multe localități se cultivă viță de vie. În statistica vremii, la Erdeiș era menționat un cultivator maghiar de vie cu „opt sepe”. Morile erau de trei categorii: fluviale, pe râu și seci (fără apă). Morile fluviale se aflau pe Moroda, Vădas (mori cu două roți), Nădab, Erdeiș și în Chișineu-Criș unde se afla o moară cu trei roți.

În analele vremii sunt pomeniți câțiva proprietari de mori. La Erdeiș este menționat Biro Gașpar iar în Vădas, Varga Andraș.

Meșteșugurile, comerțul, târgurile

Meșteșugurile

În breasla meșteșugarilor intrau: tâmplari, cărauși, birjari, berari, curelari, tăbăcari, cismari, sitari, făurari, olari, măcelari, dulgheri, morari, zidari, jocari, pescari, negustori, rotari, croitori, pantofari, cârciumari, bărbieri, do-gari.

În Chișineu-Criș se afla un kovaci (făurar), botezat cu numele „angyal”, un nume neobișnuit pentru maghiari. La români numele era „anghel” și era des auzit în zonă. În Pădureni, pe lângă negustorii români se aflau și negustori greci. Acești negustori mai erau așezați și în alte localități cum ar fi: Pecica, Otlaca, Socodor, Chișineu-Criș. În Erdeș s-au găsit în anul 1906, în altarul bisericesc, o impresionantă arhivă care cuprinde și scrisori ale iugoslavilor greci de prin veacul al XVIII-lea. Aceste scrisori nu au fost predate. Biserica a fost supusă mai târziu unui incendiu. Aceste scrieri au fost distruse. Erau scrisori și socoteli ale comercianților greci din Erdeș.

În secolul al XVIII-lea târgurile sporesc din punct de vedere numeric. Există un anumit calendar al târgurilor. Ele erau organizate în fiecare lună în alte localități. În ianuarie târgul se desfășura la Ineu, în februarie la Șimand și Zărand, în martie la Chișineu-Criș, în august la Chișineu-Criș, Zărand și Șiria iar în decembrie în Zărand și Chișineu-Criș.

În anul 1818 apar primele bresle mixte incluzând și meșterii angajați pe domeniul arhiducelui Iosif. În 1843, la Chișineu-Criș va lua ființă breasla morarilor.

În zona Chișineului, dezvoltarea agriculturii în perioada 1820-1848 se caracterizează prin omogenizarea și dezvoltarea rapidă a gospodăriei latifundiare pe care se creșteau oi de rasă, porci, vite cornute, bazate pe furaje, ceea ce va asigura o dezvoltare și a celorlalte domenii productive. Cel mai mare domeniu modernizat a fost cel din zona Chișineului aparținând Arhiducelui Iosif de Habsburg. Din acest domeniu modernizat făceau parte comunele Chișineu-Criș, Șiclău, Grăniceri, Zerind, Pădureni, Nădab, Sinteia. Investind sume mari de bani, arhiducele va reorganiza proprietatea și va crea o creșătorie modernă de oi de rasă.

În 1837, la Chișineu-Criș se pune în funcție prima mașină cu aburi din Transilvania, care va funcționa într-o unitate de producție a spirtului, înființată pe domeniul local (în curtea fostei Uniuni sau a fostei berării așa cum o știau chișeuani). În agricultură se introduc unelte perfecționate, mai ales pe marile domenii. În 1878, pe domeniul Arhiducelui Iosif existau: 6 batoze, 28 de vânturătoare, 47 de pluguri cu 2-3 brazde, 38 de grape. Valoarea investiției se ridica la 17 milioane dolari. Suprafața de teren agricol era de 10 hectare, iar numărul de persoane era 200. Localitatea noastră era preponderent agricolă, cu toate că în localitate se găseau numeroși meșteșugari cum ar fi: frânghieri, măcelari, căuaci, rotari, morari etc. Apare și sistemul arendării moșiilor sau unor părți din ele.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în comitatul Arad existau 199 arendași. Războiul din 1914 a adus mari pierderi umane și materiale. Scad suprafețele

însămânțate și producția agricolă; „lipsurile de toate felurile, scumpetea nesuportabilă: la unii sărăcie până la suferință, la alții mare huzur”, menționa protopopul din Chișineu-Criș în raportul din 28 februarie 1918.

Colectivizarea agriculturii la Plenara P.C.R. din 3-5 martie 1949 va afecta și localitatea noastră. În zona Chișineu-Criș colectivizarea cunoaște în linii generale trei etape:

- a) preliminară (1945-1949), ce deschide procesul colectivizării,
- b) a doua etapă (1949-1957), când se promovează tactica întovărășirii în paralel și în corelare cu presiunea „cotelor obligatorii”. Existau trei întovărășiri: „1 Mai”, „Ecaterina Varga”, „Eliberarea Patriei”,
- c) a treia etapă (1958-1961), colectivizarea fiind impusă prin forță și teroare.

S-a forțat intrarea cetățenilor din Chișineu-Criș care aveau peste 10 ha de pământ în G.A.C. (Gospodărirea Agricolă Colectivă), până în anul 1959, iar mai apoi proprietatea particulară este desființată cu totul.

În anul 1962 se încheie procesul de colectivizare cu schimbări fundamentale asupra modului de viață al oamenilor. G.A.C.-urile se vor transforma în C.A.P-uri (Cooperative Agricole de Producție) și I.A.S. (Întreprinderi Agricole de Stat). În zona Chișineu-Criș au funcționat trei C.A.P-uri (Criș, Pădureni și Nădab) și un I.A.S. cu 11 ferme agricole, cu o suprafață de 11000 ha.

După anul 1989, fostele C.A.P-uri s-au transformat în Asociații Agricole iar în 2003 s-au desființat și I.A.S.-urile.

Suprafața agricolă era împărțită în mai multe categorii: teren arabil – 6700 ha, pășuni – 2614 ha, fânețe – 662 ha, livadă – 22 ha. Au fost împrăștiți 3100 de locuitori cu o suprafață de 6098 ha.

„C.A.P. Chișineu-Criș” a luat ființă în 18 iunie 1950, când s-au înscris 49 de familii, numărând 158 de membri, din care 102 brațe de muncă. Au adus 91 ha de pământ. Din partea statului, prin dominare s-a adus o suprafață de 86 ha. Averele unității se ridică atunci la 24747 lei.

În 1950-1951 era constituită o singură brigadă de câmp. La 31 decembrie 1977 exista o fermă vegetală și o fermă zootehnică, unde au participat la muncă 277 de membrii cooperatori, realizându-se 64405 norme convenționale. Până în 1989, C.A.P-ul deținea o suprafață de 1298 ha și următoarele efective de animale: 605 bovine, 4545 ovine, 25 familii de albine. În 1967 producția de lână a obținut locul I pe țară. S-a ajuns la o producție de 6,5 kg de lână pe o oaie tunsă. Tot în acest an se cunoaște o producție record de sfeclă de zahăr, adică 34400 kg la ha.

În anul 1976 producția de zahăr ajunge la 310 kg la hectar. În 1972 producția de porumb se mărește până la 3605 kg la ha. În 1962 producția de lapte

este de 2592 litri pe cap de vacă furajată. „C.A.P. Pădureni” se înființează în anul 1950, cu 137 ha teren agricol, 37 capete ovine, 11 capete cabaline și 51 de cooperatori. Ca și utilaje se regăsesc: 6 pluguri, 5 grape, o semănătoare de porumb. Producția globală s-a ridicat la suma de 29000 lei. În 1977 existau trei ferme: vegetală, legumicolă și zootehnică, cu un număr de 499 de membri cooperatori. Efectivele de animale se ridicau la un număr de 722 bovine și 5000 ovine. Producția globală a fost estimată la 11317000 lei.

C.A.P-ul avea în proprietate: 3 autocamioane, 3 tractoare rutiere, 3 motopompe, 1 garaj, 1 atelier mecanic, 1 grajd pentru cai, 3 grajduri pentru vite, 7 saivane de oi.

De-a lungul anilor, la conducerea C.A.P-ului din Chișineu-Criș s-au perindat următorii președinți: Bragea, Csomos, Boda, Anton Horia.

În ceea ce privește industria, după naționalizarea din 11 iunie 1948, în Chișineu-Criș s-au dezvoltat întreprinderi de industrie locală. Prima întreprindere raională de acest gen din Chișineu-Criș a luat ființă la 1 iulie 1951, în urma naționalizării celor 16 mori din raion. Inițial întreprinderea nu avea o activitate industrială și obținea venituri din: uiumul de la morile de grâu, orz, porumb și turtă din floarea soarelui, în cantitate totală de 2875 tone producție globală. În anul 1951, valoarea producției totale s-a ridicat la cifra de 1886 mii lei. Producția morilor țărănești își pierde din importanță. În anul 1966 moara din Pădureni, cu un regim mixt țărănesc și comercial a fost predată Ministerului Industriei Alimentare, Întreprinderii de Morărit „Răsăritul” din Oradea. În Chișineu-Criș, Vârșand, Sinteia, Șepreuș, Zerind, Zimand rămân un număr de 9 mori care deservește necesitățile populației.

La 1 ianuarie 1952, au fost predate Întreprinderii Zootehnice Raionale, atât morile țărănești cât și crescătoriile și îngrășătoriile de porci. Tot în acest an s-a primit de la Ministerul Construcțiilor și fabrica de Căramidă și Țiglă din Sântana, unde se ajunge în 1955 la o producție de 5516 mii bucăți pe an.

Tot în 1952 ia ființă atelierul mecanic care se ocupă de reparațiile utilajelor de morărit, a căruțelor precum și a platformelor cu pneuri. În același an se înființează și o secție de rotărie-tâmplăre.

În 1953 se cunoaște o dezvoltare înfloritoare și în cazul industriei alimentare, prin înființarea unor secții de legume-fructe și zarzavat. Din această ramură face parte și secția de sifonărie ce se dezvoltă în decursul anilor, ajungând în anul 1977 la o producție de 600000 sticle de sifon și produse răcoritoare.

În 1957 s-a trecut la fabricarea mobilei de dormitor tip „Crișul” precum și de uși și ferestre. În 1967 producția globală crește.

În anul 1959, întreprinderea din Chișineu-Criș primește două secții de brutărie (una în oraș și alta la Sântana), care au funcționat până în anul 1967. Tot în 1959 ia naștere secția de pielărie și secția de bomboane care funcționează până în 1961. O altă secție care cunoaște o dezvoltare puternică este aceea de coșerit.

Prin decretul 23 din 19 iulie 1977, activitatea industriei locale se reorganizează. Secțiile de sifonărie și împletituri din Criș, Sântana și Zărand trec în subordinea C.I.F. și I.F.E.T. Arad. Secția de mobilă din Sântana trece la Combinatul de Prelucrare a Lemnului Arad.

Complexul de legume-fructe s-a înființat la 1 octombrie 1972, cu secția de conserve și semiconserve. În anul 1977 se înregistrează cel mai mare beneficiu de 71.4% producție la export. În acest timp funcția de director a acestei unități este ocupată de către domnul Bodonea.

Fabrica de lapte praf și unt a luat ființă în anul 1975. A fost profilată pe cinci sortimente de lapte praf, tip 20, lapte praf degresat, lapte de consum, unt, batoane de ciocolată. După anul 1989, fabrica se desființează, activele acesteia fiind vândute. Din păcate la această oră n-au mai rămas decât zidurile în părăsire.

Centrul de producție și selecție animală a deservit unitățile agricole ale fostului raion Criș, având sediul pe raza orașului și era deservit de către personalul specializat în domeniu.

Dispensarul sanitar-veterinar deservea unitățile de stat precum și persoanele particulare. Pe lângă acest personal, ia ființă și un laborator de analize pentru controlul produselor de origine animală.

Cooperativa „Unirea Meseriașilor” a luat ființă la data de 22 februarie 1959. Funcționau șapte secții de servicii către populație. Cooperativa avea un număr de 60 de muncitori și 6 funcționari TESA. La sfârșitul anului 1977, cooperativa ajunge la un număr de 29 de secții de servicii către populație, având un număr de 452 muncitori și 28 de angajați TESA.

Printre membrii fondatori ai Cooperativei amintim pe Hotăran Mihai și Gagea Mihai. Instituția era condusă de către un președinte. Cei mai importanți președinți au fost: Grozav, Leghezău, Mătiș Valer.

Cooperativa de Consum a luat ființă în anul 1902 în Pădureni sub denumirea de „Hangya” (Furnica) și reprezenta de fapt un singur magazin. În 1938, în Chișineu-Criș ia ființă Cooperativa de Consum „Săniuța” cu program de magazin, comercializând și mărfuri simple. În 1977, cooperativa dispune de 35 de unități de desfacere, laborator de cofetărie, carmangerie, o secție de îmbuteliat bere, un complex de alimentație publică care avea în subordine o unitate de cazare (astăzi magazinul „Matern”).

Lista cu unitățile mici meseriași, birouri și ateliere între anii 1914-1962

Avocați: Ardelean Cornel, Lazăr Alexandru senior, Lazăr Alexandru jr., Igyarto Zoltan, Margoski Gheza, Codrean Ioan, Codrean Dumitru, Cordoș Gheorghe, Olosz Layos, Buștea Cornel, Botișel Ioan, Bărăgău Victor, Monța Emil, Hașaș Dumitru, Chirilă Vasile, Petruțu Silvia, Hențiu, Magytay.

Notari Publici: Suciu Ioan, Popovici Radu, Drăgan Teodor,

Medici: Buntean Dumitru, Dayci, Gaos,

Farmacисти: Adamovici Dionise, Bayer Gyusy, Lazarov N.,

Manufactură: Matyuka Ioan, Matyuka Alexandru, Flenker Alexandru, Hegeduș Alexandru,

Articole de pielărie: Gherman Gheorghe, Moga Ioan

Birtași: Pinter Simion, Demșa Petru, Leyvy Mihai, Suly Mihai, Puica Petru, Corpaș Dănilă, Onica Mihai, Birta Gheorghe, Feldan Mihai, Rotar Ioan, Rafila Petru, Bagdy Alexandru, Mayer Francisc, Moldovan Ioan, Fonn Feri, Ilieș Iosif,

Măcelari: Mercea Pavel, Durusky Iosif, Drig Ilie, Pușcău, Șoalca Pavel, Palfi Iosif, Ebergeny, Nica Ion, Gherman P.,

Băcani: Leyvi Mihai, Baba Iosif, Ticsy Anton, Mann Acoș, Rafila Petru, Meser Leopold, Ilieș Iosif,

Vopsitori: Bradea Gheorghe, Boroș,

Frânghieri: Iungvirt Iosif, Kovacs Iuliu

Tamplaria Csiszter la inceputul secolului XX

Cismari: Dan Mircea, Zaslo Part. Jr, Zaslo Part senior, Gui Pavel, Velici Pavel, Valea Ioan, Brânda I., Bilkey Iuliu, Buduca Vasile, Gherman Gheorghe, Marcica Ion, Monus Fancisc, Molnar L, Molnar Ştefan, Braja Petru, Pantoş Ioan, Pantoş Petru, Pantoş Ştefan, Pantoş Gheorghe, Dan Vasile, Mikloş Carol, Catrinţa Mihai, Valcan Ioan

Croitori: Budiu Iustin, Fakel Mann, Adoc Teodor, Otlăcan Gheorghe, Iustin Ioan, Kis Iosif, Meser, Meyzeş, Pagubă Flore, Nagy Iosif, Kiss Alexandru, Gaja Moise, Strifler jr., Rideg Iosif, Celovsky, Zaslo Aurel, Kis Iosif

Fierari: Boroş Ştefan, Galamboş I, Koncz Albert, Palfi Francisc, Palfi Iosif

Tâmplari: Zöldi Andrei, Roitan Cornel, Sölösy Alexandru, Molnar Iosif Boukay, Csister Coloman

Cazan de fiert ţuica: Morar Ion, Țigan Aurel, Mladin Mihai

Cojocari: Kos Pert, Oprea Gheorghe, Goga Ilie, Cordoş Adrian, Berykesi Alexandru

Pălărieri: Ciordaş Mihai, Ciordaş Alexandru, Greşner Bela

Pănari: Miklos

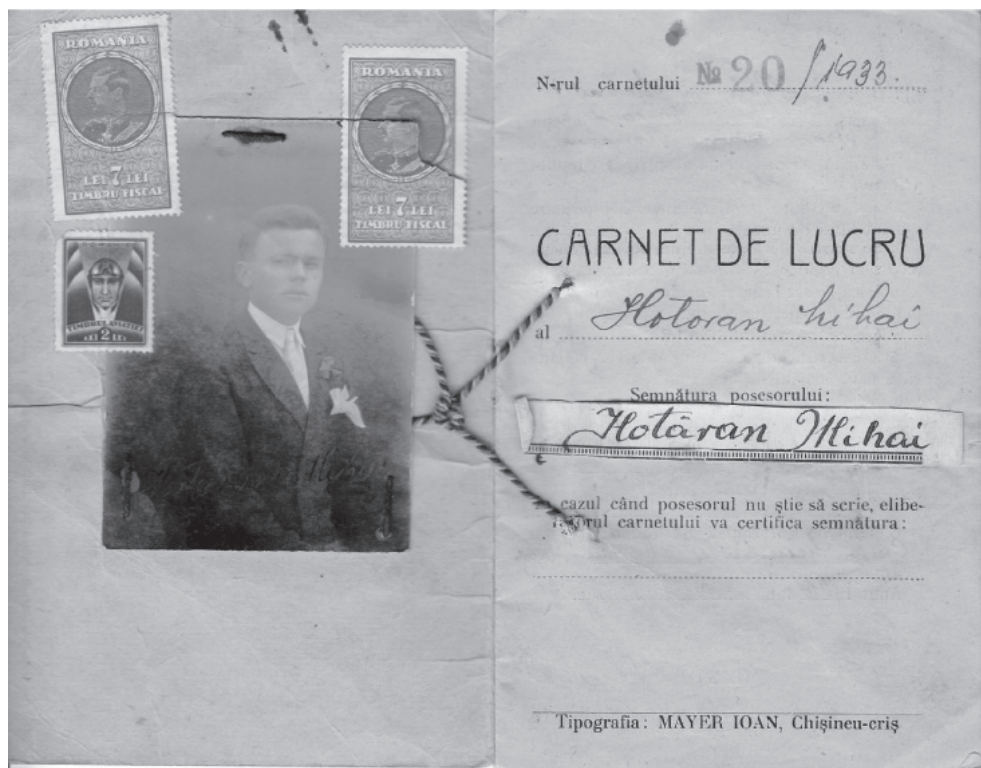
Batoze: Marian Bela, Kaproş Andrey, Toth Layos, Sklifert L., Polony Alexandru, Miklos

Prese de ulei: Polony A, Silingher Alexandru

Morari de cereale: Polony Alex, Șilinger Șany, Plafy Valentin
Librari: Mayer Ioan
Brutari: Oros Koloman, Blaj Manase
Curelari: Papay, Csomany, Metz Anton,
Rotari: Marian Bela, Palfi Ludovic, Laczo
Zidarei: Csatloș Mihai, Zoldi, Henț Teodor, Cohan Ștefan, Abraham
Mecanici: Szalak Carol, Tot Layos, Strifler senior, Iungvirt, Ungvary
Frizeri: Hotăran Mihai, Gratner Gyuri, Filip Vasile, Rung Fr., Henșiu Ion,
Brândaș Dănilă, Hagea Gheorghe
Medici veterinari: Szeykey, Codreanu Nicu, Cenan Vasile
Dentiști: Barta Aladar
Prefabricate beton: Valiy Dezideriu
Trăsuri: Papp Alexandru și Ioan
Poștalion: Greșner Bela
Confecționeri măhuri sorg: Gherman Gheorghe, Rafila Petru
Ciasornicari: Gașpar Iuliu, Henți P.
Comerț cu păsări vii: Daul Ana, Morar Maria, Morar Teodor, Petrila
Petru, Luchesy Iosif
Comerț cu sticlărie: Șvartz Zoli, Cristoloveanu

Grupul frizerilor din Chișineu-Criș

Carnet de lucru obinut în 1933, tipărit în Chişineu-Criş

Fotografi: Molnar Ferencz, Budiu Petru, Crişan V.

Tinichigii: Moca Petru, Nicodim, Kayzer,

Lăptari: Rabb Ştefan,

Ingineri: Risdorfer, Feldhzi Pavel, Moldovan Gaston, Bogdan Victor, Goldţihier, Şchmit,

Croitori feţe de piele: Toth N,

Tocilari: Kospers L.

Preoţi ortodocşi: – Pădureni: Ardelean Gheorghe, Moise Aurel, Bereteu Petru, Lipovan Cantemir,

– Chişineu-Criş: Papluca Gavril, Sfetcu Marin, Cuzman Dumitru, Marşeu Petru, Savulov Liviu,

Preoţi catolici: Takacs Ianoş

Primari: Mladin Aronel, Țărău Gheorghe, Pinter Miron, Braje Mihai, Şimonea Augustin, Braja Gheorghe, Braja Onuţ, Brândaş Mihai, Bar, Memete Ioan, Hulea Ioan, Iuhasz Carol, Rusu Aurel, Cordoş Flore, Gurău Dimitrie, Ciurel Constantin, Boldea Ioan, Iancu Ioan, Burdan Gheorghe.

CAPITOLUL XI

Învățământul. Dezvoltarea învățământului în perioada modernă și contemporană

Războiul a pricinuit multe suferințe și pierderi de vieți omenești. Numărul văduvelor de război și a copiilor orfani a fost foarte mare. Unii dintre copii au rămas orfani de ambii părinți. În partea orașului Chișineu-Criș au fost înregistrați un număr de 129 copii orfani. Datorită acestui crunt flagel și învățământul din această zonă a avut de suferit, 18 posturi de învățători rămânând vacante.

Școala primară de stat se reorganizează în Chișineu-Criș după anul 1918 și își desfășoară cursurile în clădirea din piața Avram Iancu. Clădirea a fost construită între anii 1895-1897 și a avut inițial doar 3 săli de clasă.

Școala Elementară din Piața Avram Iancu

Corul plugarilor „Sfântu Gheorghe”

Corul Lyra

În 20 octombrie 1919 Boar Dimitrie este numit directorul școlii. În anul 1920-1921, școala avea 200 de elevi în clasele I-IV. Învățătorii erau: Boar Dimitrie, Cherecheanu Petru, Sofia Sidonia Tăuceanu. La 1 septembrie 1927 își începe cariera de învățător Ruja Gheorghe, care în prealabil devine și directorul Școlii Primare de Ucenicie din localitate și rămâne în această funcție până în anul 1951.

Învățătorul Ruja Gheorghe a contribuit la dezvoltarea culturală a orașului. În anul 1927, el pune bazele Corului Plugarilor „Sfântul Gheorghe”, la început cu 80 de coriști. În anul 1938 numărul acestora se ridică la 176. Acest cor a participat la cursurile coriștilor și fanfarelor din județul Arad, obținând premiul I.

În anul școlar 1940-1941, Școala Generală de Stat din Chișineu-Criș avea în componență un număr de șase învățători (Nasu Alexandru, Petru Cherecheșanu, Gheorghe Ruja, Elisabeta Ludaie, Felicia Ardelean, Dumbravă Nicolae), un maestru de lucru manual și gospodărire (Viorica Laurențiu) și un preot (Sfetcu Marin).

Din anul școlar 1940-1941 până în anul 1943-1944, în paralel cu școala românească a funcționat la Chișineu-Criș și Școala Germană de Stat, clasele I-

Prima clădire a liceului din Chișineu-Criș, 1957, în prezent aici funcționând clasele I-IV

VIII. Școala manifestă preocupări concrete pentru pregătirea practică a elevilor în cadrul unor ateliere care se crează pe lângă școală (atelier de lucru manual cu mai multe secții, cum ar fi tâmplărie, mături, perii, frizerie, dulgherie). Diplomele de absolvire erau tipărite la Chișineu-Criș.

În anul 1948 s-au introdus planuri și programe noi de învățământ. Aceste programe trebuiau să conțină texte de slavă și preamărire a comunismului precum și a conducătorului său. S-a extins obligativitatea învățământului de zece ani, transformat într-o primă treaptă de liceu.

În anul 1947-1948, la clasele I-IV au fost înregistrați un număr de 145 de elevi, dintre care au promovat 129 elevi. Învățătorii erau Ruja Gheorghe, Orădan Elena, Dumbravă Nicolae, Tonciuc Agapia și Țugui Elena. În anul 1947-1948 a funcționat și gimnaziul Unic de Stat Chișineu-Criș, unde au fost înscriși un număr de 233 elevi, atât în școala primară cât și în gimnaziu.

În anul 1957 se înființează la Chișineu-Criș (care este și centru de raion), Liceul de Cultură Generală cu un singur rând de clase, avându-l ca director pe domnul Bugă Petru.

Situația școlară în anul școlar 1957-1958 este următoarea:

Clasele I-IV – 15 elevi, clasele V-VII – 93 elevi, clasa a VII-a – 48 elevi.

În anul 1957 a fost ridicată o nouă clădire în strada Oituz, clădire care adăpostește opt săli de clasă precum și dependințe.

Primul director al liceului a fost profesorul Deac Ilie. În funcția de director adjunct a fost numit profesorul Bugă Petru. Prima promoție de absolvenți ai Liceului Teoretic din Chișineu-Criș a fost dată în 1961. Au absolvit clasa a XI-a a liceului 31 elevi. Cadrele didactice care au predat la școala generală și la liceu au fost:

Miercaș Ioan – Chimie,
Miercaș Iuliana – Biologie,
Ana Urcan – Matematică,
Kori Eric – Fizică,
Negruț Viorica – Geografie,
Pașca Ecaterina – Fizică,
Mladin Mihai – Limba Română,
Sora Gheorghe – Istorie,
Văcaru Valentin – Limba Rusă,

Neamțu Stela – Matematică,
Neamțu Nicolae – Fizică,
Ardelean Petru – Educație Fizică,
Teodoreanu Ioan – Biologie.

La conducerea liceului până în 1974 au fost au fost:

Directori:

1962-1968 – Mladin Mihai

1968-1974 – Șerban Ioan

Directori adjuncți:

1964-1965 – Popa Gheorghe

1965-1970 – Negruț Viorica

1970-1974 – Ruja Alexandru

1974 – Jurjac Gheorghe

Liceul beneficiază începând cu anul 1960 de un internat dotat cu o cantină aflată în clădirea fostei unități de grăniceri de pe strada Înfrățirii nr. 69. În anul 1968, localitatea Chișineu-Criș a fost declarată oraș. Clădirea din strada Oituz nu a mai corespuns numărului de elevi din școală.

În anul 1969 s-a dat în folosință actuala clădire a liceului în strada Primăverii nr.5. Clădirea era compusă din: 16 săli de clasă, laboratoare, sală de sport, atelier, cabinet medical dentar. Noua clădire are două etaje, încălzire centrală, canalizare, alimentare cu apă. În această clădire își desfășoară activitatea clasele V- XII, iar în clădirea de pe strada Oituz funcționează clasele I-IV.

În anul școlar 1974-1975 în liceu au funcționat cabinete și laboratoare de fizică, chimie, științe sociale, fonetică, limbi moderne, limba română, biologie, geografie, matematică, istorie. Pentru dotarea lor au avut o preocupare intensă profesori: Roitan Cornel, Messer Emilian, Popa Gheorghe, Jurjac Gheorghe, Mladin Gheorghe.

Pregătirea practică a elevilor se desfășura în trei ateliere școlare: mecanic, de tâmplărie și electrotehnic. Situația absolvenților de liceu din promoția 1973-1974 era următoarea: din totalul de 65 de absolvenți, 23 au urmat învățământul postliceal și/sau superior.

În anul școlar 1974-1975 când s-au aniversat 200 de ani de învățământ românesc în localitatea Chișineu-Criș, școala funcționa după următoarea organigramă:

- învățământul primar – 217 elevi,

- învățământul gimnazial – 276 elevi,
- învățământul liceal – 251 elevi,
- învățământul seral – 23 elevi,
- învățământul fără frecvență – 324 elevi.

Cadre didactice:

1. învățători: Otavă Vasile, Nevoie Elisabeta, Coltofeanu Dorina, Jeflea Nora, Kovacs Mihai,
2. profesori de L. Română: Șerban Ioan (director), Ruja Alexandru, Drâmbe Ana, Popa Gheorghe, Ciupav Elena, Poritchi Viorica,
3. profesori de Geografie: Jurjac Gheorghe (director adjunct), Orga Octavian,
4. profesori de Istorie: Popa Gheorghe, Miron Petru,
5. profesori L. Engleză: Messer Emilian, Onoiu Ana,
6. profesori de L. Franceză: Hărțău Tatiana, Zukerman Agneta
7. profesor de Filozofie: Măduța Ilie,
8. profesori de Matematică: Otavă Viorica, Codreanu Dimitrie, Avram Ioan, Popescu Sara,
9. profesori de Fizică: Tătar Doina, Roitan Cornel, Mladin Viorica,
10. profesori de Chimie: Mladin Gheorghe, Tătar Pavel,
11. profesor de Biologie: Brânzan Stela,

Absolvenții clasei a IV-a, 1958

Clasa a VIII-a medie, 1958

Primii absolvenți de liceu

Liceul Teoretic „Mihai Veliciu”

Vechiul internat al liceului

Curtea internatului (fosta unitate militară de grăniceri)

12. profesor de Desen: Vileanu Carmen,

13. profesor de Muzică: Chirilovici Ghizela,

14. profesori de Educație Fizică: Cucer Alexandru, Rusu Floare.

Cadre didactice ajutătoare:

Pedagog: Sur Elena,

Laborantă: Manea Magdalena,

Bibliotecară: Bacoș Elena.

Personal tehnico-administrativ:

Contabil-șef : Șerban Doina,

Contabil: Patko Natalia,

Secretară: Reiner Rozalia,

Administrator: Țucudean Alexandru.

Clădirile erau împărțite în trei locații. Sediul central se afla pe strada Primăverii. Clădirea dispunea de 19 săli de clase și laboratoare. Pe strada Înfrățirii funcționa internatul, care avea 60 de locuri de cazare și o cantină de 100 de locuri. Pe strada Oituz se afla Școala Generală cu 8 săli de clasă, iar pe strada Liliacului se desfășurau în 6 săli de clasă cursurile învățământului în Limba Maghiară.

Dezvoltarea școlii după 1989 – patronul spiritual

În anul 1989, liceul din Chișineu-Criș redevine liceu teoretic. În martie 2000, Liceul Teoretic Chișineu-Criș fuzionează cu Grupul Școlar Agricol din localitate, devenind Grupul Școlar „Mihai Veliciu”, care funcționa în rețeaua școlilor de stat și cuprindea în 2002 următoarele cicluri de învățământ:

- a) învățământul primar cu secțiile română și maghiară – clasele I-IV,
- b) învățământul gimnazial cu secția română și maghiară – clasele V-VIII,
- c) învățământul liceal cu profil teoretic și tehnologic – clasele IX-XII,
- d) școala profesională – anii I-III.

Grupul școlar dispunea de șase corpuri de clădire, cuprinzând 39 de săli de curs, șase laboratoare, nouă cabinete, cinci ateliere, o sală de sport, o cantină cu 80 de locuri pe serie.

Consiliul de administrație al Grupului Școlar „Mihai Veliciu”, în anul școlar 2002-2003, avea la conducerea sa următoarele cadre didactice:

- director: prof. Miron Petru,
- director adjunct: prof. Tătar Pavel,
- director adjunct: prof. ing. Zegrean Anica,
- consilieri educativi: prof. Miron Dumitru, Biro Margit, Leric Ioan,
- elevi: Filep Ecaterina, Berecki Zoltan.
- președintele comitetului de părinți: ing. Țărău Ioan,
- reprezentantul comunității locale: Senteș Adrian.

În anul școlar 2000-2001, corpul profesoral cuprindea 89 cadre didactice dintre care, 28 de profesori cu gradul didactic I, 14 profesori cu gradul didactic II, 34 profesori cu definitivatul, 10 profesori stagiați și 3 cadre didactice necalificate. Au promovat examenul de capacitate 86% dintre candidați. La examenul de bacalaureat, sesiunea I – profil teoretic, procentul de promovabilitate a fost de 83%, în schimb la proba practică, promovabilitatea a fost doar de 49%.

În septembrie 2003, liceul se separă de grupul școlar și redevine la denumirea de Liceul Teoretic „Mihai Veliciu”, respectiv Grup Școlar Agricol.

În prezent liceul funcționează cu un număr de 40 de clase și 912 elevi clasele I-XII. Liceul beneficiază de trei spații de învățământ, pe strada Oituz (clasele I-IV), strada Primăverii (clasele V-VIII) și pe strada Liliacului (Pădureni – clasele I-VIII – secția maghiară).

Activitatea de performanță

La fazele naționale ale concursului pe discipline de învățământ s-au obținut, printre multe altele, în perioada menționată, următoarele rezultate și premii:

Limba și Literatura Română – șase elevi,
Limba Latină – cinci elevi,
Limba și Literatura Maternă (maghiară) – cinci elevi,
Istoria Românilor – trei elevi,
Fizică – un elev,
Concurs de circulație rutieră – cinci participanți.

Între anii 1990-2003, la conducerea unității s-a aflat prof. Miron Petru, iar ca și directori adjuncți îi amintim pe prof. Tătar Pavel și Miron Dumitru (director educativ). În această perioadă se remarcă o bună pregătire a elevilor. Un număr de 19 elevi pregătiți de prof. Leric Ioan, Mateuț Dimitrie, Tătar Pavel, Dascăl Jenica, Miron Petru, au participat la faza națională a olimpiadelor pentru diferite forme de învățământ. Pe linie sportivă, echipa de handbal a liceului a participat de cinci ori la finala pe țară, clasându-se de fiecare dată printre primele opt echipe. Ca și profesori antrenori îi amintim în timp pe Zurbău Dan și Cucer Alexandru. Echipajul de educație rutieră a liceului îndrumat de prof. Miron Dumitru s-a situat mereu în primele zece locuri la concursurile naționale din 1991 și până în prezent. În anii 1992 și 2007 echipa s-a situat pe locul IV, în anul 1995 – locul V iar în anul 1999 – locul VI.

În anul 2002, la probele Concursului Teoretic „Lumea Romanică”, eleva Moca Bianca devine campioană națională.

În 1999 se înființează primul cabinet de informatică prin grija prof. Matula Iosif, tot atunci pornind și prima serie de matematică-informatică pentru clasele de liceu.

O altă realizare a cadrelor didactice și elevilor din Liceul Teoretic „Mihai Veliciu” este editarea a două reviste școlare. „Pagina Mea” este o publicație de literatură a claselor a V-a. Ca și îndrumători îi amintim pe prof. Leric Ioan și Chirilă Camelia. În numărul 3 al revistei din 3 noiembrie 2000, editorialul revistei este scris de către prof. Miron Petru – directorul liceului, care salută prezența revistei ca pe o continuare a tradiției începută în școală de către prof. Ruja Alexandru, în anul 1971, prin apariția revistei literar-științifică „Preludii”. Primul număr al revistei lunare pentru elevi „Admis” apare în aprilie 2002. Deviza

publicaţiei era „Admis”. Printre redactorii revistei se numără şi elevii: Adela Cordoş, Crina Moţ, Oana Preda, Radu Costan, Silviu Pantiş, sub îndrumarea profesoarei Dana Preda.

Începând cu anul 2003, s-au produs diverse schimbări ale conducerii administrative, care au avut pentru scurt timp un impact negativ asupra bunului mers al şcolii.

La data de 11 octombrie 2005 este numită prin concurs în funcţia de director, prof. Palcu Amelia. Din acest moment activitatea instructiv-educativă şi culturală a liceului se schimbă radical. Colectivul de cadre didactice se omogenizează. Se modernizează cabinetele, sala profesorală, secretariatul, sala de sport. În fosta incintă a bibliotecii şcolare s-a realizat Centrul de Informare care vine în ajutorul elevilor spre o mai bună informare în domeniile de care sunt atraşi.

Consiliul de administraţie al liceului este format din Palcu Amelia – preşedinte, Miron Dumitru – director adjunct, Biro Margit – director la şcoala din Pădureni. Acest consiliu funcţionează şi în zilele noastre.

Liceul Teoretic „Mihai Veliciu” merge pe drumul tradiţiei de a pregăti oameni pentru viaţă, cu o tematică pe bază de cunoştinţe teoretice şi practice.

În urma acestei situaţii, rezultatele în procesul instructiv sunt bune şi foarte bune. Vom reda mai jos câteva statistici pe ani de învăţământ pentru a ne putea da seama de cursul ascendent al pregătirii elevilor.

Anul şcolar 2006-2007

Secţia	Înscrişi/clase	Promovaţi
Secţia Română	I-IV – 233	233
Secţia Română	V-VIII – 126	125
Secţia Engleză	V-VIII – 87	84
Secţia Maghiară	I-IV – 77	71
Secţia Maghiară	V-VIII – 61	52
Liceu	IX-XII – 299	299

Anul şcolar 2009-2010

Clasele	Elevi înscrişi	Promovaţi	Procent
I-IV	279	266	95,34%
V-VIII	324	302	93,20%
IX-XII	325	325	100%
XII seral	32	32	100%
Total	960	924	96,25%

În anii 2005-2010, în cadrul liceului s-au desfășurat numeroase activități didactice, educative, artistice, sportive și de recreație, care au adus atât elevilor cât și cadrelor didactice, un plus de tonus și au făcut în așa fel încât relația elev-profesor să treacă de granițele catedrei. Vom arăta mai jos câteva repere importante ale acestor activități.

2005-2009 – Concursul de muzică ușoară „Steluțe de Cristal” – laureată eleva Popa Laura,

- Curs „Hiperactivitatea” – relații și perspective,
- Proiect „Comenius” – ANPCDEFP (fonduri europene).

2006-2009 – Concursul Județean „Peda Fest” – premiul I, 2006-2008 – premiul I, 2009 – mențiune,

2008- Premiul Internațional „Young Energy” – parteneri din Italia, Bulgaria, Germania,

- Proiectul și Concursul Internațional „Euro Școala”,
- Concursul de muzică ușoară „Stele de mâine” – Timișoara,
- Festivalul Internațional de Muzică și Dans „Stele și Steluțe” – premiul

I – Laura Popa

- Proiect Campania Anti Sida,
- „Ziua Internațională a Educației” organizată la Școala Generală nr.5

Arad – se obține o diplomă de excelență,

2009 – Participarea la proiectul internațional „Conviețuiri Culturale și Identitare” – organizator Liceul de Artă „Sabin Drăgoi” împreună cu Liceul de Artă Bekescsaba,

2009-2010 – Să trăim colorat – proiect la care își aduc un aport important profesorii: Ramona Vlăduț, Ion Laurențiu, Pop Diana,

– Parteneriatul internațional și interjudețean „Să cunoaștem și să celebrăm împreună cele mai importante zile mondiale”

– Fonduri Europene – Accesarea Bursei Comenius în vederea mobilității individuale pentru cursuri de formare „Prague city of Music”

– Participarea la Proiectul Internațional „Oratorium” – curs de măiestrie corală finalizată cu trei concerte la Sala Radio București, Filarmonica „Banatul” Timișoara și Catedrala Reformată Cluj.

2009-2013 – „Tradiții și obiceiuri” – parteneriat intercultural, interjudețean la care participă: Liceul „Mihai Veliciu” – Chișineu-Criș, Școala „I.M. Moldovan” – Blaj, Școala din Sighetu Marmăției, Școala „Dimitrie Cantemir” – Vaslui. În cadrul atelierului de educație plastică s-au obținut o serie de premii naționale importante datorită talentului desăvârșit al elevilor. Printre aceste putem menționa:

2006 – Expoziția Internațională pentru Copii și Elevi „Culorile Mureșului” – Palatul Copiilor și elevilor din Arad – mențiune.

2007 – Concursul „24 ianuarie 1979” – secțiunea desen – coordonator prof. Laurențiu Ion,

2005-2008 – Expoziții de artă,

2008 – Concursul Internațional de Artă Plastică „Zilele Naționale ale României” – premiul III,

– Expoziția Internațională de Artă Plastică „Cupa Crisius” – premiul I,II,III

– Proiectul „Abuzul dăunează grav copilăriei” – diplomă de excelență,

2005-2009 – Expoziția „Crăciun Fericit” – premiul I,II și III, coordonator prof. Ion Laurențiu,

– Expoziția Internațională de Artă Plastică „Cupa Crisius” – premiul I,II,

– Proiectul „Învăță și Trăiește” organizat de Societatea Națională de Cruce Roșie – premiul I,

2009 – Proiectul „Promovarea Imaginii Școlii și a Comunității Școlare”,

– Concursul „Culorile Toamnei” – premiul I,II.

– Concursul Interjudețean de postere „Citește și tu” – premiul II.

Pe lângă Liceul Teoretic, în Chișineu-Criș a luat ființă în anul 1962 și Școala de Mecanizare a Agriculturii care a pregătit multe promoții de mecanizatori S.M.A și agricultori. Practica elevilor se desfășura în cadrul S.M.A. Chișineu-Criș. În anul 1973, Școala de Mecanizare a Agriculturii se transformă în Școala de Îmbunătățiri Funciare, cu următoarele meserii: buldozerist, mecanic utilaj greu. La această școală veneau tineri din toată țara fiind atrași de avantajele oferite (masă, cazare, îmbrăcăminte gratuită precum și perspectiva unui salariu mai bun).

Din anul 1990, școala se transformă în Grup Școlar Agricol și își mai adaugă un profil, anume cel de contabilitate.

Grupul Școlar Agricol Chișineu-Criș a fost înființat în anul 1960 purtând inițial denumirea de Școala Profesională de Mecanici Agricoli Chișineu-Criș, funcționând sub tutela S.M.T. Chișineu-Criș și a Ministerului Agriculturii.

Deoarece nici în arhiva școlii și nici în arhiva Direcției Generale Agricole Arad și Bihor nu există un ordin legat de înființarea unității se probează funcționarea școlii ca persoană juridică prin stat de funcțiuni din anul 1964 iar existența spațiilor de învățământ prin Ordinul M.A.I.A nr. 88 / T 12.06.1978 din anexa nr.1. Pe parcursul anilor și-a modificat de mai multe ori structura și statutul după cum urmează:

1971 – Școala profesională de îmbunătățiri financiare

1979 – Școala Profesională Agricolă

1990 – Grup Școlar Agricol, Chișineu-Criș

2000 – Fuzionează cu Liceul Teoretic Chișineu-Criș formându-se Grupul Școlar Chișineu-Criș (conform dispoziției nr. 59 / 07.03.2000 și în baza Or. MEN nr. 3269/2000, care ulterior primește denumirea de Grup Școlar „Mihai Veliciu” Chișineu-Criș.

1 septembrie 2003 – Grupul Școlar se divide în Grup Școlar Agricol și Liceul Teoretic, în Baza Ord. MECT nr. 4788/01.09.2003. La baza acestui ordin de separare stă faptul că Grupul Școlar „Mihai Veliciu” – avea un număr mare de elevi și un număr mare de locații greu de administrat sub această formă.

Școala a pregătit specialiști în domeniul agricol și în meseriile mecanic și mecanizator agricol, mecanic auto, conducători auto. A pregătit specialiști în domeniul îmbunătățiri funciare și în domeniul lucrărilor publice fiind singura școală cu acest profil din vestul țării, pregătind în aceste meserii elevi din mai multe județe.

Oferta educațională

- liceu tehnologic cursuri zi și seral
- școala profesională
- școala de ucenici
- școala de maiștri
- învățământ postliceal

Începând cu 1 septembrie 2003, școala funcționează ca unitate școlară de sine stătătoare, iar planul de școlarizare este în creștere. Școala colaborează cu un număr de 23 de agenți economici din 10 localități, remarcându-se la olimpiadele tehnologice și concursurile pe meserii.

2002-2003

- locul II la Olimpiada tehnică – faza județeană
- locul I la Concursul pe meserii faza județeană

2003-2004

– locurile I, II, III la Olimpiada tehnică faza județeană, locul I și mențiune la Concursul pe meserii

Dezvoltarea unității de învățământ a fost posibilă datorită faptului că își recrutează tineretul școlar din 22 de localități pe o rază de 30 de km. Elevii au posibilități de transport rutier și feroviar

1 septembrie 2010 – 31 clase cu 898 elevi

1 septembrie 2011 – 34 clase cu 985 elevi

Proiectele în care este implicat Grupul Școlar Chisineu Cris

- ECO-ȘCOALA, partener Centrul Carpato Danubian de Geoecologie; finanțare europeană; perioada 2005 - prezent

- „Competențe sporite în lucrul pe mașini de înaltă productivitate prin plasament transnațional” (Leonardo Mobility LdV/IVT/2008); partenerul WWH Z.A.V. Vitalis - Leipzig; finanțator UE; perioada 3-30 martie 2008.

- „Eforturi comune și internship pentru îmbunătățirea competențelor în domeniul protecției mediului înconjurător” (LdV/IVT/2009) Parteneri Powiz Sp.Z.0.0 - Futurum, Wrocław, Polonia, finanțator UE, perioada 11.05-07.06.2009.

- „Parteneriate pentru joburi mai bune și experiențe de lucru în domeniul comerț în Portugalia” (VETPRO/2010), partener Asociacao Para A Formacao Profisional E Desenvolvimento De Montijo, finanțator UE, perioada 1.01-17.01.2010.

- „Timpul învățării pentru locuri de muncă mai bune - experiență de lucru în domeniul comerțului în Portugalia” (IVT/2009), partener ASSOCIACAO PARA A FORMACAO PROFISISONAL E DESENVOLVIMENTO DE MONTIJO, finanțator UE, perioada 16.04-16.06.2009.

Activități extracurriculare anuale

- balul bobocilor
- festivalul toamnei
- concert de colinde
- săptămâna eminesciană
- săptămâna francofoniei
- festivalul primăverii
- ziua Europei
- calendarul ecologic
- sanitarii pricepuți
- festivalul științei
- excursii: castelului Huniazilor, Alba Iulia, Țebea, Lunca Mureșului, Arieșeni, Timișoara, Stâna de Vale
- întreceri sportive de fotbal, handbal, tenis de masă

Învățământul preșcolar

În paralel cu dezvoltarea învățământului primar și gimnazial, în Chișineu-Criș au existat mai multe tipuri de grădinițe: Grădinița sezonieră care funcționează din luna martie până în luna noiembrie, Grădinița Pădureni care avea în componență trei grupe și Grădinița cu Program Normal care funcționează după structura anului școlar.

La începutul anului 1970, odată cu dezvoltarea industriei în oraș, prin înființarea întreprinderilor Strungu, C.L.F., I.A.S., pentru a veni în sprijinul familiilor cu copii mici, s-a construit grădinița „Strungu”. Această grădiniță a funcționat în regim de creșă. La ora actuală în clădirea grădiniței s-au comasat toate grădinițele orașului, mai puțin aceea din Pădureni.

În grădinița-creșă au funcționat două grupe de grădiniță cu program prelungit și două grupe de creșă pentru copii de până la trei ani. Colectivul grădiniței era diversificat și era format din colectivul didactic, colectivul medical și colectivul auxiliar. De-a lungul anilor, la educarea și creșterea copiilor au participat educatoare ca: Poenaru Viorica, Hotăran Susana, Cios Rodica, Csaky Georgeta, Frăteanu Ecaterina. Dintre cele care au vegheat la sănătatea copiilor înscriși la această grădiniță amintim asistentele: Feldan Florica, Silaghi Rozalia.

În 1973, grupa mare a fost mutată în fostul dispensar din Piața Avram Iancu, unde a rămas până în anul 1999. Tot în acest an s-a adăugat și o grupă PP pe lângă aceea cu program săptămânal.

Din anul 1972 și până în 2010, la conducerea grădiniței s-a aflat Gagea Viorica, educatoare cu o prodigioasă activitate didactică, educativă și culturală. Dintre educatoarele care își desfășurau activitatea la clasele cu program normal le amintim pe : Barna Dorina, Heredean Maria, Chiș Floare, Bumba Bianca, Dascăl Iuliana. Dintre educatoarele de la clasele cu program prelungit le amintim pe: Hotăran Susana, Henț Ana, Maria Pașca, Popa Valerica-Ana, Murariu Alina, Năstasă Floare.

De-a lungul timpului s-au organizat activități educative, culturale și spectacole apreciate de părinți. Atât părinții cât și copii așteptau cu nerăbdare serbările anuale precum și cele dedicate zilei copilului, când se organizau întreceri sportive, jocuri, desene pe asfalt. S-au organizat o serie de tabere școlare la munte și la mare, excursii în Arad, Grădina Zoologică din Oradea, Pădurea Socodor, Rezervația de la Adea, dar și o serie de acțiuni și schimburi metodice cu grădinițele din alte localități.

Educatoarele îi pregătesc temeinic pe viitorii școlari, îmbinând jocul, logica și divertismentul pentru educația tinerei generații.

Personalități care au făcut cinste orașului nostru

• **MIHAI VELICIU (1846-1921)** – s-a născut la Șepreuș și este considerat patronul spiritual al Liceului Teoretic. De meserie avocat, și-a desfășurat activitatea la Chișineu-Criș, a elaborat și susținut Memorandul din 1892, frunțaș al mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania.

• **DR. IOAN SUCIU (1862-1939)** – născut la Șistarovăț-Lipova, organizatorul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, a funcționat ca notar public în ultima parte a vieții sale la Chișineu-Criș, între anii 1929-1939 și a venit cu inițiativa ridicării bustului lui Mihai Veliciu în localitate.

• **OLOSZ LAJOS (1881-1977)** – s-a născut la Adea și a activat în Chișineu-Criș ca și avocat și poet. A scris trei volume de poezii: „Chip de gladiator” – 1923, „Pe luntrea în flăcări” – 1926, „În întunericul bârlogului” – 1931, iar în 1932 scrie în culegerea de versuri „Cântec de lebedă”

• **GHEORGHE RUJA (1909-1979)** – în anul 1927 își începe activitatea de învățător, în perioada 1951-1957 ocupă funcția de director de școală, dirijor de coruri, întemeind corul „Lyra” și corul „Sf. Gheorghe” al țăranilor care în anul 1936 obține premiul I pe țară, om de o cultură deosebită.

• **BUGA PETRU** – învățător, director al Liceului de Cultură Generală între anii 1957-1962, director adjunct al aceluiași liceu, unchiul scriitorului Titus Popovici. Un om cu o înaltă calitate morală și de caracter, iubit de profesori, învățători și elevi.

• **ADALBERT BOROȘ (1908-2003)** s-a născut în Pădureni – Chișineu-Criș, a absolvit Universitatea Pontificală Gregoriană din Roma obținând titlul de doctor în filozofie și teologie. A fost hirotonisit ca preot la 30 octombrie 1932, activează la Timișoara ca profesor de filozofie și dogmatică, în anul 1946 devine rector al Institutului Teoretic din Timișoara și este hirotonisit ca episcop la data de 12 decembrie 1948 și arhiepiscop titular de Rassia, episcop titular de Rassia.

• **TEODOR UIUIU** este considerat un adevărat om de cultură, director al Casei de Cultură din Chișineu-Criș, întreprinzător, un om apreciat pentru imensa activitate culturală desfășurată în teatru, revistă, muzică, precum și pentru dezvoltarea culturală a orașului.

• **ILIE MĂDUȚĂ (1927-1989)** – profesor de Limba și Literatura Latină la Liceul Teoretic „Mihai Veliciu”, membru al Uniunii Scriitorilor din România, autor al scrierilor „Corabia autohtonă” (1969), „Măști de ar-

gint”(1973), „Vacanță perpetuă”, „Privighetoarea albă”, „Nălucile de aer”, „Paloșul strămoșesc”, „Voinicul și craiul șerpilor” și „Orarul păstrăvului și al mierlei” (proză autobiografică – amintiri).

• **AUREL ARDELEAN (1939 – prezent)** – prof. univ. dr., membru titular al Academiei Române de Științe Medicale, rector și întemeietor al Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, vicepreședinte al Federației Europene a Școlilor (FEDE), președinte al Asociației Universităților Particulare din România, senator al Parlamentului României. Conferirea Ordinului național Serviciul Credincios în Grad de Cavaler de către Președintele României, încununează o carieră strălucită dedicată învățământului românesc. „Cetățean de onoare” al orașului Chișineu-Criș (2002), în semn de recunoaștere a reputației pe plan național și internațional, prin care a contribuit la creșterea prestigiului orașului Chișineu-Criș.

• **IOAN MARCEA (1945 – prezent)** – șef de promoție la Liceul Teoretic din Chișineu-Criș, actualmente medic și director la Clinica de Psihiatrie din Zulpich (Germania). După Revoluție, s-a implicat în îmbunătățirea legislației medicale din România și a contribuit la dotarea Spitalului „Sf. Gheorghe” din orașul natal, cu aparatură medicală și medicamente.

• **CHIRILĂ TRAIAN-VASILE (1948 – prezent)** – s-a născut în Chișineu-Criș, fiu de avocat, elev eminent al Liceului Teoretic, inginer chimist, a inventat corneea artificială, un proiect la care a lucrat peste 10 ani și de care vor beneficia peste 300 de milioane oameni, devenind „românul care redă lumina ochilor”.

• **BARNA MIHAI (1924 – prezent)** s-a născut la Pâncota, profesor de muzică, instructor, director la Casa de Cultură din Chișineu-Criș, bun instrumentist, dirijor de cor laic și bisericesc, culegător de folclor, editor de cărți: „Folclorul muzical din Câmpia Crișului Alb” – 2004 și „Cultură și Artă în Câmpia Crișului Alb” – 2006

• **SAVULOV LIVIU (1937 – prezent)** s-a născut la Mănăștur, a fost numit preot în Parohia Ortodoxă din Chișineu-Criș în anul 1975, a sudat comunitatea creștină locală, a organizat și desfășoară și în prezent activități prin care să atragă tineretul spre biserică. A predat ore de religie la Liceul Teoretic „Mihai Veliciu”. Este preot iubit de localnici, a înființat Cercul Misionar nr. 2 cu scopul strângerii legăturilor între parohii.

• **LIPOVAN CANTEMIR (1947 – prezent)** a fost numit preot în Parohia

Ortodoxă Pădureni în anul 1972, sub conducerea lui ia naștere Corul Mixt iar mai târziu Corul „Armonia”, în cadrul bisericii desfășoară activități religioase diverse, întâlniri cu elevii cu ocazia marilor sărbători. Ceea ce va rămâne după părintele Lipovan va fi noul chip al bisericii care este considerată o bijuterie prin completa ei schimbare.

• **LERIC IOAN (1945-2010)** profesor de Limba și Literatura Română și Limba Latină, autor a numeroase studii de specialitate: Eneida – traducere, G.I.Tohăneanu (note, comentarii, glossar) – 1992, Bucolicele, Giorgicele – traducere, Glosar Sadovenian – 1996, Lucian Blaga – Carmina (traducere în Limba Latină) – 1999, Culegere de Texte pentru examenul de Capacitate – 2001, articole de studii în reviste din Franța și Germania precum și în Culegerea Slaviciană.

• **ALEXANDRU RUJA (1945 – prezent)** s-a născut la Șimand, activează ca și profesor de Limba și Literatura Română, apoi ca director al Liceului Teoretic, actualmente este profesor al Facultății de Limba și Literatura Română din Timișoara, autor al seriilor: „Valori lirice actuale”, „Monografia lui Aron Cotruș”.

• **MIRON PETRU (1941-2007)** s-a născut la Șiclău, activează ca profesor de istorie apoi devine director al Liceului Teoretic, a reorganizat liceul, a sprijinit organizarea unor activități educative, sportive și culturale care au ridicat prestigiul liceului prin numeroase premii și mențiuni obținute de către elevi, cu ocazia diferitelor concursuri școlare. A obținut rezultate bune și foarte bune cu elevii la olimpiadele județene și naționale de istorie.

• **GHEORGHE BURDAN (1937-prezent)** – un primar de excepție, înainte, și mai ales, după Revoluție, care împreună cu Consiliul Local au creat numeroase locuri de muncă (peste 2.500), ridicând orașul Chișineu-Criș pe locul II la dezvoltare socio-economică-urbană, după municipiul Arad, datorită investițiilor masive de pe teritoriul orașului. S-a născut la Ciumeghiu, jud. Bihor, este absolvent al Facultății de Studii Economice București. Pentru realizările orașului, ca bun manager, a fost distins cu numeroase titluri și diplome de excelență, cum ar fi: „Personalitatea anului 2007 pentru România Europeană”, „Celebritatea anului 2010 în cariera administrativă”, „Trofeul celebrității române” – Italia 2010.

• **MATULA IOSIF (1958-prezent)**, născut în Tămașda, jud. Bihor. Elev eminent al Liceului Teoretic Chișineu-Criș, licențiat în chimie-fizică și inginerie chimică, cu cea mai mare medie de absolvire a facultății de chimie

și inginerie chimică, secția chimie-fizică și ca șef de promoție al facultății de tehnologie chimică, secția anorganică, ambele din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Două masterate și studii postuniversitare în administrație publică și finanțarea proiectelor europene. Din 1991, profesor la Liceul Teoretic Chișineu-Criș. Viceprimar al orașului Chișineu-Criș între 2000- 2004, președinte al Consiliului Județean Arad între 2005-2008 și al Regiunii Vest în 2007, iar din decembrie 2008 până în prezent, deputat în Parlamentul European. A promovat și coordonat numeroase proiecte județene, regionale și transfrontaliere în diverse domenii, cu impact deosebit în dezvoltarea județului Arad. A stabilit și consolidat relațiile externe ale județului Arad cu regiuni din Belgia, Spania, Italia, Polonia, China, Ungaria. Numeroase diplome, distincții și premii de excelență din partea unor instituții și organisme românești și europene. Iosif Matula este un om exemplar în familie și societate și are încă foarte multe de spus în activitatea sa.

• **ȘERBAN AUREL-VIOREL (1954-prezent)**, născut în Chișineu-Criș, actualul rector al Universității Politehnice din Timișoara este una dintre personalitățile care au crescut și s-au format în orașul de pe Crișul Alb, urmând aici școala primară și Liceul de cultură generală. Și-a definitivat studiile la Timișoara. A obținut Doctoratul în inginerie și a urmat, ulterior, numeroase specializări postuniversitare în țară și în străinătate, unde a și predat în calitate de profesor invitat. A publicat deja 110 studii în reviste din România și în presa internațională de profil, colaborând și la editarea de manuale și cărți. Cu 4 invenții și o inovație brevetată, fiind și membru al subcomisiei „Știința Materialelor” din cadrul Academiei Române (filiala Timișoara), chișeuianul Viorel-Aurel Șerban este unul dintre cetățenii care fac cinste urbei noastre.

Sfinţirea plăcii comemorative „Mihai Veliciu”

Cabinetul de informatică – Grup Școlar Agricol

Grup Școlar Agricol Chișineu-Criș

Cabinetul de informatică şi Centrul de Documentare şi Informare
din Liceul Teoretic „Mihai Veliciu”

Terenul de fotbal al orașului

Frații Boloș Adrian și Maria
– dansatori

Spectacol de sfârșit de an la grădiniță și școală

BIBLIOGRAFIE

1. Arhivele Statului Arad, Arhiva Prefecturii, Arta Congregation, 1439/1925;
2. Arhivele Statului Arad, Fond Prefectura, Jud. Arad, Actele Comitetului Suprem, Prezidențiale-1865;
3. Arhivele Statului Arad, Fond Prefectura, Jud. Arad, Actele Tribunalului Corecțional – 1848;
4. Arhivele Muzeului de Istorie a Județului Arad. Actele Chișineu-Criș;
5. Arhiva Bisericii Ortodoxe. Parohia Chișineu-Criș, Pădureni;
6. Buletinul Agricol al Camerei de Agricultură a Jud. Arad, anul 12, nr.78 – Aprilie 1932;
7. Colecția de ziare și reviste a Bibliotecii Județului Arad;
8. Protocolul Congregației Comitatului Arad din 25 octombrie 1941, seria 3;
9. Institutul de Arhitectură și Sistematizare a Jud. Arad, Statistica privind populația;
10. Arhiva Liceului Teoretic „Mihai Veliciu” Chișineu-Criș;
11. *Aradul permanență în istoria patriei*, Editura București, 1978;
12. *Atlas Istoric*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971;
13. *Atlas pentru Istoria României*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1983;
14. *Enciclopedia Geografică a României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982;
15. *Istoria României*, Vol. I, Editura Academică R.P.R., 1960, pag. 43, 708;
16. *Istoria României*, Vol. II, Editura Academică R.P.R., 1962;
17. *Istoria României*, Vol. III, Editura Academică R.P.R., 1964, pag. 1008;
18. *Istoria poporului român*, Editura Științifică București, 1970;
19. *Județele Patriei, Arad, Monografie*, Editura Sport-turism, București, 1979;

20. *Monografia Arădene, Ghid Turistic*, Arad, 1972;
21. Pascu Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. I, Ed. A II-a, Editura Dacia, Cluj, 1972, pag. 246;
22. Dorner Egon, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Muzeul Județului Arad, 1961, pag. 5, 6, 9, 27;
23. Corbu A. și Deac A., *Mișcări și frământări țărănești în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1889-1900)*, Editura Științifică, București 1965, pag. 157;
24. Velcea V, Velcea I, Mândruțu O – *Județele patriei, Jud. Arad*, Editura Academiei R.S.R, București 1979;
25. Meleaguri arădene, *Ghid Turistic*, Consiliul Județean al Pionierilor, Arad, 1972, pag. 191, 192, 193;
26. Dragomir S, *Pagini din istoria patriei, Avram Iancu*, Ediția a II a, Editura Științifică, București 1968, pag. 163;
27. Popeangă V., *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea – 1821 – 1867*, *Comitetul de cultură și educație socialistă a județului Arad*, pag. 17, 19, 20, 35, 40, 50, 95, 102, 105, 129, 135, 137, 194, 228, 236, 1979
28. Comisia română de istorie militară, Centrul de studii și cercetări ale istoriei militare;
29. *România în anii celui de-al doilea război mondial*, Vol.3, Col. Mil, București, 1989, pag. 77, 88;
30. *Ziridava*, vol. VII, 1977, pag. 221;
31. *Ziridava*, vol. VIII, 1977, pag. 125, 257, 293, 315, 389, 525, 539, 557, 787;
32. *Ziridava*, vol. IX, 1978, pag. 41, 67, 79, 91, 95, 177, 199, 219, 303, 323, 369, 465, 487, 493, 517, 625;
33. *Ziridava*, vol. X, 1978, pag. 15, 45, 55, 61, 123, 175, 209, 215, 221, 367, 397, 431, 443, 467, 499, 679, 773, 817, 823, 852;
34. *Ziridava*, vol. XII, 1980, pag. 17, 23, 31, 85, 201, 221, 251, 373, 459, 629;
35. *Ziridava*, vol. XIII, 1981, pag. 161, 249, 387, 433;
36. *Ziridava*, vol. XIV, 1982, pag. 475;
37. Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice anterioare*, pag. 10, 32, 37, 47, 80, 109, 140, 14, 142, 174, 182, 185, 191, 224, 233;
38. Columbeanu Sergiu, *Cnezatele și voievodatele românești*, Editura Albatros, București 1973, pag.57;

39. *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1 /1967;
40. Roz Alexandru, *Aradul în timpul primului război mondial*, pag. 374, 377;
41. Ardelean A, Neaghyi T., Lăzărescu D., Mândruțiu O., *Arad. Monografie*, București, 1999;
42. Gezá Kovach, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolul XVII-XIX*, Arad, 1974;
43. Man Vasile, *Școli arădene*, vol. I, Arad, 2002;
44. prof. Popa Gheorghe, Miron Petru, *Monografia Școlii românești din Chișineu-Criș, 1774-1974*, Chișineu-Criș, 1974;
45. Popeangă Vasile, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976;
46. Veliciu Mihai (fiul), *Tatăl meu – Mihai Veliciu*, Arad 1996;
47. Vesa Pavel, *Biserici de lemn de odinioară din județul Arad*, Arad, 1997;
48. Repertoriul Arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad, Timișoara 1999;
49. Date furnizate de Asociația Vânătorilor și Pescarilor Sportivi, filiala Chișineu-Criș;
50. Date furnizate de Parohiile reformate, catolice, penticostală, baptistă, greco-catolică din Chișineu-Criș;
51. Date furnizate de Parohia Ortodoxă Chișineu-Criș într-o Conscriptie de la 15 iulie 1968, redactată de Protopul Paroh Cuzman Dimitrie;
52. Găvănescu E., *Sinodul de la Chișineu-Criș*, în „Biserica și Școala ”, anul 69, nr. 10, din 4 martie 1945;
53. Date privind aplicarea hotărârilor Sinodului de la Chișineu-Criș (1849), în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș ” Arad*, 2001;
54. Lupaș Ioan, *Memorandistul Mihai Veliciu (1864-1921)*, în „Gazeta Juridică a Transilvaniei”, nr. 5-10, 1944;
55. Manea G, *Târguri din Județul Arad*, în *Ziridava*, Arad;
56. Hotăran Viorica, *Graiul din zona Crișului – Lucrare de stat*, 1967;
57. Mihai Barna, *Cultura și arta în Câmpia Crișului Alb – imagini fotografice alb-negru și color (1923-2006.)* Editura Concordia, 2006;
58. Arhive locale și personale;
59. Surse de informare pentru sat, obiceiuiri: Corpaș Ioan – Str. Gării, nr. 2, Hotăran Florica – Str. Gării nr.4, Târtea Maria - Str. Mărășești,

Betea Floare – Str. Războieni nr.35, Costea Petru – Str. Mircea Vodă nr.3 (date: tradiții, obiceiuri, locuitori)

60. Comunitatea evreilor din Arad – date despre sinagoga din Chișineu-Criș;
61. Hărți: României, Județului Arad, orașului Chișineu-Criș.
62. Poze din colecția familiei Sztupka;
63. Poze aeriene realizate de Ioan Adoc.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	5
PREFAȚĂ	7
CAPITOLUL I	
Condițiile fizico-geografice.....	9
CAPITOLUL II	
Istoricul dezvoltării orașului	32
CAPITOLUL III	
Populația	62
CAPITOLUL IV	
Satul și obiceiuri	77
CAPITOLUL V	
Ocupațiile principale ale locuitorilor	86
CAPITOLUL VI	
Portul.....	95
CAPITOLUL VII	
Medicina populară	100
CAPITOLUL VIII	
Datini și obiceiuri.....	103
CAPITOLUL IX	
Biserica	144

CAPITOLUL X

Structurile economice și sociale ale localității Chișineu-Criș..... 160

CAPITOLUL XI

Învățământul. Dezvoltarea învățământului în
perioada modernă și contemporană 170

BIBLIOGRAFIE 196